

Noaberschap

Van historisch noodverband naar hedendaags
bindmiddel

Bram van Vulpen, Martin van der Linde en Caspar van den Berg

university of
 groningen

campus fryslân

OVERIJSEL
ACADEMIE

ONDERZOEK | ADVIES | CREATIE

Auteurs: Dr. Bram van Vulpen (Universiteit van Amsterdam, Rijksuniversiteit Groningen), Martin van der Linde MA (stichting Overijsselacademie) en prof. dr. Caspar van den Berg (Rijksuniversiteit van Groningen, Universiteit Leiden).

Met medewerking van: Geeke Snijders (stichting Overijsselacademie), dr. Edda Frankot (Universiteit Utrecht) en Toos Lodder, Anetta van der Hulst en Ilona Prins (vrijwilligers Overijsselacademie)

Begeleidingscommissie: Dr. ir. Annemarth Idenburg (Trendbureau Overijssel) Dr. Koen Salemink (Rijksuniversiteit Groningen) en Wesley Holland (Provincie Overijssel)

In opdracht van: Provincie Overijssel

Inhoudsopgave

SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	9
1.1 Veel besproken maar weinig onderzocht	9
1.2 Doel van het onderzoek	11
1.3 De onderzoeksopzet	11
2. DATA EN METHODES	12
2.1 Ter inleiding	12
2.2 Historische analyse	12
2.3 Sociaalgeografische analyse	12
3. 'DE LEVENSWIJZE ONZER LANDLIEDEN'. NOABERSCHAP IN HISTORISCHE CONTEXT	17
3.1 Ter inleiding	17
3.2 De nostalgie van noaberschap	17
3.2 Buurschappen, merken en kerspels	18
3.3 Burenhulp en noaberschap	21
3.4 Noaberschap en gemeenschap	23
3.5 Noaberschap in stedelijke context	28
3.6 Noaberschap onder druk	31
3.7 De eenwording van Nederland	33
3.8 De opkomst van de verzorgingsstaat	39
3.9 Nieuwe betekenissen van noaberschap	43
3.10 Tot slot	46
4. EEN GROOTSTEDELIJKE BLIK OP GEMEENSCHAPSLEVEN IN VERVAL	48
4.1 Ter inleiding	48
4.2 Het waargenomen verval van het grootstedelijk gemeenschapsleven	48
4.3 Gebrekkige sociale cohesie in grote steden geproblematiseerd met etnische diversiteit	49
4.4 Sociale cohesie gemeten vanuit een stedelijke blik	50
4.5 Weinig oog voor sociale cohesie op het platteland	52
4.6 Tot slot	53
5. DE OPKOMST VAN HET ROMANTISCH NOABERSCHAP	54
5.1 Ter inleiding	54
5.2 Meer media-aandacht voor noaberschap	54
5.3 Het romantisch noaberschap	55
5.4 De andere kant van noaberschap	58
5.5 De teloorgang van noaberschap	60
5.6 Noaberschap als politiek instrument	64
5.7 Tot slot	67
6. NOABERSCHAP IN DE HUIDIGE TIJD	69
6.1 Ter inleiding	69
6.2 Plaatsgebonden en individuele kenmerken in burensamenleving	69
6.3 Georganiseerd noaberschap in een participatiesamenleving	80

6.4 Tot slot	85
7. CONCLUSIE EN SLOTBESCHOUWING	87
7.1 Een hernieuwde blik op noaberschap	87
7.2 Noaberschap verandert door de tijd heen	87
7.3 Afgenomen afhankelijkheid van nabije omgeving	89
7.4 Eeuwenoude spanningen tussen staat en noaberschap: van rechtmatigheid tot bemoeienis	92
7.5 Aanbevelingen voor verder onderzoek	93
BRONNEN & LITERATUUR	96
APPENDIX	104

Samenvatting

Doel van het onderzoek

Dit onderzoeksrapport biedt een hernieuwde blik op noaberschap. Dat doen we middels een diepgaand begrip van de historische ontwikkeling en betekenis van noaberschap. Hoewel er in de Nedersaksische regio veel over noaberschap wordt gesproken, en er een hoop over wordt beweerd, valt er nog veel over te ontdekken. Het toegenomen regionaal maatschappelijk onbehagen, de heropleving van lokale betrokkenheid en kleinschaligheid, de terugtrekkende overheid en decentralisering van overheidstaken dringen aan tot een hernieuwde blik op noaberschap. Dit onderzoek bestudeert het fenomeen noaberschap in Overijssel vanuit historisch en sociaalgeografisch perspectief. Daarin bestrijken we een periode van de middeleeuwen tot nu. Wat betekent noaberschap, hoe is het ontstaan en hoe heeft het zich ontwikkeld? Welke verschillen in noaberschap bestaan er tussen gebieden en inwoners? En wat zijn hedendaagse vormen van noaberschap in Overijssel en hoe verhouden die zich tot overheidssturing?

De buurschappen en marken

Als we kijken naar de lange geschiedenis van noaberschap kunnen we vaststellen dat onderlinge (buren)hulp eeuwenlang een belangrijk onderdeel is geweest van het dagelijks leven en lokaal bestuur in kleine gemeenschappen. Dit gold niet alleen voor Overijssel of het Nedersaksische gebied, maar vermoedelijk voor heel pre-industrieel Europa waar mensen in kleine nederzettingen op elkaar aangewezen waren. Kenmerkend is dat deze hulp grotendeels van onderop is ontstaan, in het geval van Overijssel binnen de context van buurschappen en markegenootschappen. Bewoners van lokale, geïsoleerde gemeenschappen waren van elkaar afhankelijk en dienden met elkaar samen te werken, onder andere voor naastenzorg en het gebruik van gemeenschappelijke gronden, wat noodzakelijk was voor het produceren van voldoende voedsel. Tegelijkertijd noopte het ontbreken van een geldeconomie en een gebrek aan vaklieden tot onderlinge hulp, zelfs bij persoonlijke aangelegenheden zoals situaties bij geboortes, huwelijken, ziekten en overlijden. In grote lijnen heeft dit sociale systeem op het platteland in het oosten van het land tot ver in de negentiende eeuw bestaan, met soms duidelijke verschillen tussen perioden en tussen plaatsen. Ook binnen steden bestonden vormen van noaberschap, al werd dit door stadsbesturen en overheden al vanaf de zestiende eeuw meer geformaliseerd waarna het meer naar de achtergrond verdween.

De noaberschapsgebruiken

Een belangrijke grondslag voor het sociale systeem van noaberschap was dat de hulp plaatsvond op basis van wederkerigheid. Om dit goed te laten functioneren waren sociale binding en solidariteit tussen de leden van een gemeenschap vereist. Men moest op elkaar kunnen rekenen. De onderling banden en het gemeenschappelijk vertrouwen werden onder meer bevorderd door feesten en eet- en drinkgelegenheden die binnen de agrarische cyclus een vaste plaats in de jaarkalender innamen, zoals jaarlijkse oogstfeesten, maar ook door rituelen rondom doop, huwelijken en begrafenissen.

Dergelijke terugkerende vieringen en bijeenkomsten werden noaberschapgebruiken. Het zijn met name deze noaberschapgebruiken die in verband worden gebracht met het Nedersaksisch immaterieel erfgoed. Noaberschap fungeerde enerzijds als een sociaal bindmiddel, maar was bovenal een gevolg van onderlinge afhankelijkheid, men was aangewezen op elkaar. Anderzijds was noaberschap eveneens een informeel controlemechanisme binnen de gemeenschap, wat voor waarborging van normen en waarden onder bewoners zorgde. Wie te veel uit de pas liep, had kans om uit de gemeenschap buitengesloten te worden en daarmee ook verstoken te blijven van onderlinge hulp. Deze andere kant van noaberschap kan resulteren in een zekere saamhorigheidswang die een uitsluitende werking heeft op inwoners die 'anders' zijn: 'de buitenstaanders'. Dergelijke sociale controle en uitsluiting kan tot op de dag van vandaag nog altijd worden ervaren in (gesloten) plattelandsgemeenschappen.

Spanningen tussen noaberschap en overheid

Een overheid die stuurt op noaberschap roept vragen op. Noaberschap is van oudsher een initiatief van lokale bewoners zelf, waarbij zij zorg voor elkaar dragen en gezamenlijke afspraken maken. Dat is paradoxaal aan een situatie waarin overheden noaberschap min of meer direct opleggen aan hun inwoners. Toch bestaan er al eeuwen spanningen tussen overheidssturing en lokale gemeenschappen met betrekking tot noaberschap. In de late middeleeuwen ontstonden kleinschalige openbare lichamen enerzijds door een behoefte aan ordening vanuit centraal gezag en anderzijds door een behoefte aan collectieve afspraken en regelingen vanuit lokale inwoners. Er heerste een vergaande onderlinge wederkerigheid en er werd samengewerkt op gemeenschappelijke gronden, wat vereiste dat men zich hield aan gezamenlijke afspraken. Buurschappen werden opgericht voor zorg voor het beheer ontgonnen land, het onderhoud van infrastructuur en het innen van belasting. In de markegenootschappen werden onder meer afspraken vastgelegd over het gebruik van onontgonnen gronden. In de huidige participatiesamenleving zien we vaak dat mensen die lokale (noaberschap)initiatieven opzetten verstrikt en gefrustreerd raken door regels van bovenaf, botsingen tussen bestuurlijke logica's en slome bureaucratische processen. Overheidsbemoeienis op de invulling van noaberschap kan dan ook een afstompend effect hebben. De eeuwenoude verhouding tussen staat en noaberschap schippert voortdurend tussen rechtmatigheid en bemoeienis.

Afgenomen afhankelijkheid van nabije omgeving

Tegenwoordig zijn we een stuk minder afhankelijk van de nabije woonomgeving dan vroeger, zowel de sociale als de fysieke omgeving. De aandacht voor 'het lokale' en 'de regio' is recentelijk toegenomen, maar historisch gezien zijn er voornamelijk ontwikkelingen die hebben gezorgd voor een afname van de plaatsafhankelijkheid en lokale verbondenheid. In dit rapport zien we drie domeinen waarin we historische verschuivingen opmerken die hebben geleid tot een afname van plaatsafhankelijkheid: bestuur, landbouw en samenleving. Ten eerste hebben bestuurlijke schaalvergroting en de uitbreiding van overheidstaken de invloed op de afhankelijkheid van de nabije sociale omgeving in Nederland verminderd. De opkomst van de verzorgingsstaat en de opschaling van het politieke bestuur markeert een breuk met traditionele vormen van

plaatsafhankelijkheid. Ten tweede hebben transities in de landbouw de onderlinge banden in plattelandsgemeenschappen veranderd. Van oudsher was noaberschap essentieel voor de landbouw, zonder burenhulp was er eigenlijk geen voedselvoorziening. De privatisering van gronden, de overschakeling van akkerbouw naar veeteelt en de commercialisering van de agrarische sector in het oosten vanaf de negentiende eeuw hebben gezamenlijk boeren veranderd in individuele ondernemingen.

Ten derde hebben talloze veranderingen in de samenleving de plaatsafhankelijkheid in Nederland verminderd. De sterke lokale verbondenheid en zelfredzaamheid in agrarische gemeenschappen heeft plaatsgemaakt voor mondiale verbondenheid in een netwerksamenleving. Lang zijn de maatschappelijke ontwikkelingen die de plaatsafhankelijkheid, en daarmee de noden en plichten van noaberschap, hebben doen afnemen onderbelicht gebleven.

Een grootstedelijke blik op de vermindering van het gemeenschapsleven

Aan het eind van de twintigste eeuw ontvingen de problemen in de stadswijken veel politieke aandacht in Nederland. Die focus op stadswijken heeft gemaakt dat de ontwikkelingen rondom saamhorigheid op het platteland nauwelijks zijn waargenomen, en onderzoekers, beleidsmakers en politici te lang vasthielden aan een ideaalbeeld van het platteland. De oorzaak voor grootstedelijke problematiek zoals armoede en criminaliteit werd gezocht in de relatief lage sociale cohesie in de multiculturele stadswijken. Sociale cohesie, een klassiek en abstract begrip uit de sociologie, werd veelvuldig in verband gebracht met stedelijke problematiek zoals veiligheid, leefbaarheid, leefomgeving, vertrouwen en participatie. In de discussie over sociale cohesie ontbraken er dan ook elementen die vaak aan noaberschap worden toegeschreven. Zoals de noden en plichten van burenen: het samen zijn met elkaar, omzien naar elkaar, voor elkaar klaarstaan en elkaar ondersteunen wanneer nodig, maar ook de sociale verwachtingen en de mate van afhankelijkheid van elkaar. Bovendien werd de teloorgang van gemeenschapsleven voornamelijk waargenomen in de stadswijken en niet zozeer in de dorpen en het buitengebied, die vanwege de relatief hechte gemeenschappen als ideaal voor de stad werden gezien. Onderzoekers, beleidsmakers en politici hebben weinig oog gehad voor de ontwikkelingen op het platteland en de mogelijke effecten op de sociale cohesie in dorpsgemeenschappen.

Het romantisch noaberschap

In de eenentwintigste eeuw constateren wij de vestiging van het romantisch noaberschap in het publieke debat, een geïdealiseerd beeld van het pure en hechte gemeenschapsleven op het Nedersaksische platteland waarin burenen omzien naar elkaar en voor elkaar klaarstaan. Het romantisch noaberschap is geworteld in de rurale idylle en nostalgisch regionalisme, waarin vooraanstaande kunstenaars, schrijvers en artiesten al eeuwenlang de hechte burenrelaties opvoeren. In het romantisch noaberschap wordt het gemeenschapsleven op het platteland doorgaans geduid als een samenlevingsvorm die onder druk staat en dreigt verloren te gaan of al verloren is en dient hersteld te worden. Helemaal nieuw is deze nostalgische reactie niet. In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw werd de teloorgang van noaberschap ook al gesignaleerd. Daarbij werd

het hechte plattelandsleven afgezet tegenover de moderne en als moreel verdorven beschouwde manier van leven in de stad. De retoriek van het romantisch noaberschap treffen we tegenwoordig in verschillende domeinen: decentrale overheden die hun streek(toerisme) promoten, organisaties die hun producten of diensten aan de man willen brengen, terugtrekkende overheden die nieuw beleid doorvoeren, en politici die hopen kiezers voor zich te winnen. Noaberschap wordt doorgaans met een scheut streekchauvinisme - of auto-exotisme - opgevoerd, waarin de nadruk wordt gelegd op het authentieke, saamhorige plattelandsleven in het oosten van het land.

Meer vrijblijvend burenccontact en burenhulp

Met de afgenomen afhankelijkheid van de nabije omgeving is noaberschap veel vrijblijvender en selectiever geworden. Dat kunnen we concluderen uit onze statistische analyses van grootschalige enquêtedata. Nauw burenccontact en veel alledaagse burenhulp zijn in de huidige tijd niet zozeer een typisch Overijssels fenomeen. In diverse andere provincies treffen we ook hoge percentages aan voor burenccontact. Wat betreft burenhulp prijken zelfs andere provincies bovenaan de lijst. Wel is het zo dat burenen in de plattelandsgebieden over het algemeen meer en beter contact hebben. Maar het verzorgen van burenhulp komt in de regel niet vaker voor in de landelijke gebieden van Overijssel dan in de meer stedelijke gebieden. Burenhulp wordt het sterkst bepaald door inkomen: des te hoger het inkomen des te hoger de kans is dat iemand hulptaken verleend aan burenen. Over het algemeen geldt dat het burenccontact het sterkst is bij ouderen uit de hogere middenklasse die op het platteland wonen. De kans op vaak en goed contact met buurtbewoners hangt sterk samen met in welk type wijk je woont, hoe oud je bent en hoe hoog je inkomen is. Toch willen we benadrukken dat noaberschap meer is dan alleen burenhulp en burenccontact zoals gemeten in dit onderzoek. Nieuw onderzoek is nodig om meer inzicht te krijgen in alle elementen van noaberschap, zoals ook de burenplicht en burenafhankelijkheid.

Georganiseerd noaberschap

In de context van de huidige participatiesamenleving ontstaan er allerlei lokale burgerinitiatieven die zich expliciet verhouden tot noaberschap. Dit noemen wij georganiseerd noaberschap. Het streekgebonden begrip noaberschap geeft een warm en authentiek gevoel en helpt zodoende als sociaal bindmiddel in lokale initiatieven. De symbolische betekenis van noaberschap kan mensen verbinden en inwoners aansporen om zich in te zetten voor de goede zaak in hun gemeenschap. Toch is het belangrijk om te onderstrepen dat de maatschappelijke context meer invloed heeft op lokale verbondenheid dan culturele tradities. Veel buurtinitiatieven zien we ook elders in het land en in de wereld, maar vaak met steeds een net iets andere invulling vanuit de lokale cultuur. Door initiatieven aan noaberschap te verbinden krijgt het een streekgebonden karakter. Ondanks de intentie van overheden om burgerparticipatie te stimuleren, kunnen lokale noaberschapinitiatieven moeite hebben met de bemoeienis van overheden. Regels en defensieve routines van overheidsinstanties frustreren mensen die lokale (noaberschaps)initiatieven opzetten. Onder andere om uitsluiting en willekeur te

voorkomen geldt in Nederland een grondwettelijke bescherming van rechten en vrijheden, rechtsgelijkheid voor alle burgers, een onafhankelijke rechterlijke macht en politieke inspraak van burgers.

Tot slot

In dit onderzoek concluderen we dat noaberschap een eeuwenoud sociaal systeem is dat in de loop der tijd erg is veranderd. Het komt voort uit een sterke afhankelijkheid van de nabije sociale en fysieke omgeving, in een tijd waarin veel kleinschalige gemeenschappen bestonden. Door de eeuwen heen is deze plaatsafhankelijkheid enorm afgenomen. Bovendien concluderen we dat de hedendaagse spanning tussen noaberschap en overheidssturing al veel langer bestaat. In verhouding tot noaberschap beweegt de staat voortdurend tussen rechtmatigheid en bemoeienis. De hedendaagse toepassing van noaberschap lijkt echter kneedbaar en loopt het risico te verworden tot een duizenddingendoekje van overheden. Voor een vollediger begrip benadrukken enkele kernelementen van noaberschap: burenccontact (saamhorigheid), burenhulp (behulpzaamheid), burenplicht (getrouwheid) en burenafhankelijkheid (lotsverbondenheid). Om een beter begrip te kunnen geven van het karakter van noaberschap en de werking daarvan in de samenleving geeft dit rapport ook enkele aanbevelingen voor verder onderzoek. Zo adviseren wij om historisch vergelijkend onderzoek te doen naar noaberschap of burenhulp in de verschillende regio's in Nederland en Europa. Wij raden ook aan om in toekomstige onderzoeken de waarden en betekenis van noaberschap veel specifiek uit te vragen, met aandacht voor de verschillende elementen van noaberschap zoals burenccontact, burenhulp, burenplicht en burenafhankelijkheid.

1. Inleiding

1.1 Veel besproken maar weinig onderzocht

Noaberschap: wie met enige regelmaat het nieuws volgt kan er bijna niet omheen. Dit aloude fenomeen van onderlinge (buren)hulp staat de laatste jaren volop in de belangstelling. In het voorjaar van 2022 stonden in de buurschap Ramele bij Raalte vanuit de gedachte van noaberschap tiny houses klaar om Oekraïense vluchtelingen op te vangen.¹ Een paar maanden later protesteerden boze Tubbergers tegen de komst van een nieuw asielzoekerscentrum in hun gemeente. Volgens hen was noaberschap juist dat landen in de regio vluchtelingen zouden opvangen: ‘dat getuigt van goede burenzorg’.² In het met het openbaar vervoer slecht bereikbare Radewijk konden bewoners een beroep doen op Noaberschap, een initiatief dat mensen helpt met onder meer vervoer naar het ziekenhuis.³ En bij de afhandeling van schade aan de verzakkende woningen langs het kanaal Almelo-De Haandrik trok de provincie Overijssel de knip voor initiatieven die noaberschap en de sociale kwaliteit verbeteren.⁴ Ook het recente coalitieakkoord van de provincie Overijssel ambieert om ‘noaberschap in het bestuur aan te brengen’.⁵

Zowel inwoners als bestuurders en politici van Overijssel en omstreken grijpen graag noaberschap aan om initiatieven van een regionaal karakter te voorzien. Het woord is een typisch Nedersaksische term die binnen het gebied algemeen bekend is en appelleert aan de mores van de streek. Noaberschap suggereert ‘warmte op maat’, stelde socioloog Menno Hurenkamp in het najaar van 2023 in zijn lezing voor het Vrijwilligerscongres Overijssel.⁶ In diverse onderzoeken, publicaties en beleidsstukken wordt verwezen naar noaberschap als iets kenmerkends voor de gemeenschapskracht in de regio, wat bij kan dragen aan de oplossing van maatschappelijke vraagstukken.

In de afgelopen jaren richtten zich steeds meer pijlen op ‘de regio’. Allereerst waren er sociaal-politieke spanningen die de aandacht naar de regio trokken. Onder andere door een toename van regionaal maatschappelijk onvrede – of onbehagen – aan de randen van het land en de jarenlange boerenprotesten die veel losmaakten.⁷ Er is een groeiend bestuurlijk bewustzijn voor de regionale welvaartsverschillen binnen een relatief klein land, wat voorbij het economische ontwikkelingsniveau gaat.⁸ De Regionale Monitor Brede Welvaart toont grote verschillen tussen gemeenten, met name op het gebied van arbeid,

---

¹ Trouw, 30 april 2022.

² Trouw, 19 augustus 2022.

³ De Stentor, 1 januari 2024.

⁴ De Stentor, 13 december 2023.

⁵ Schouder aan schouder: Coalitieakkoord 2023-2027, Provincie Overijssel (Zwolle 2023).

⁶ M. Hurenkamp, ‘Noaberschap – romantiek of noodzaak?’, korte weergave lezing Vrijwilligerscongres Overijssel, 1 december 2023.

⁷ B. van Vulpen, Politics out of place: understanding the geography of discontent in the Netherlands from a spatial justice perspective (Groningen 2023); C.F. van den Berg en A. Kok, Regionaal maatschappelijk onbehagen. Naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment (Groningen 2021); J. de Voogd en R. Cuperus, Atlas van Afgemaakt Nederland, over buitenstaanders en gevestigden (Den Haag 2021).

⁸ Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's, RLI, ROB en RVS (2023).

materiële welvaart en gezondheid.⁹ In Nederland bestaan er belangrijke maatschappelijke opgaven die verstrengeld zijn met allerlei politieke spanningen en ruimtelijke elementen: een verschraving van de publieke voorzieningen op het platteland, de stikstofopgave nabij Natura 2000-gebieden, de woningtekorten, de opvang van vluchtelingen in asielzoekerscentra, het plaatsen van windmolens en windparken, om maar een aantal voorbeelden te noemen. Elk van deze maatschappelijke vraagstukken heeft een sterk ruimtelijk karakter. Per gebied bestaan er lokale en regionale variaties in termen van fysieke omgeving, bestuur, demografische samenstelling, identiteit, tradities en taal. Bovendien behoren deze maatschappelijke opgaven steeds vaker tot het domein van decentrale overheden en lokale gemeenschappen zelf, waarbij de regio als ideale schaal wordt beschouwd voor beleid dicht bij de burger.¹⁰ Al sinds de jaren negentig worden er steeds meer taken vanuit de Rijksoverheid en EU toebedeeld aan lokale en provinciale overheden en via hervormingen van de verzorgingsstaat aan burgers zelf.¹¹

In de maatschappelijke vraagstukken voor Overijssel en omstreken wordt er vaak teruggevallen op noaberschap. Menig Overijsselaar is bekend met het begrip noaberschap en spreekt het met enige trots uit. Vanwege de vele regionale variaties binnen de streektaalen in Nederland verschilt de spelling van hetzelfde begrip wel ('noaberschap', 'naoberschap', 'noaberschap', 'naoberschap', 'noaberschap').¹² In grote delen van de provincie heeft de term 'noabers' of 'buren' nog heel wat meer te betekenen dan de personen die toevallig naast je wonen. Van oudsher heersen er ongeschreven regels van de noaberschap om elkaar bij te staan. De betekenis van noaberschap wordt vaak ontleend aan oude verhalen, herinneringen of eigen ervaringen van inwoners van Overijssel, die door middel van oral history worden overgeleverd.¹³ Omstreeks 2015 sprak de Overijsselacademie met ruim zestig boeren, boerinnen en andere personen uit de agrarische sector over de modernisering van het platteland sinds 1950, waarbij de warme herinneringen aan noaberschap steevast aan de orde kwamen.¹⁴

Hoewel er in de Nedersaksische regio veel over noaberschap wordt gesproken, en er een hoop over wordt beweerd, bestaan er ook nog een hoop onduidelijkheden over. Wat is nou mythe en wat is werkelijkheid? Er valt nog veel meer te ontdekken over de oorsprong van noaberschap en hoe het zich door de geschiedenis heeft ontwikkeld in de Nedersaksische regio. Er is weinig bekend over de culturele betekenis en gemeenschapszin die mensen eraan toekennen. Ook is het de vraag in hoeverre dit fenomeen uniek is voor Overijssel en of noaberschap sterker is op het platteland dan in de

---

⁹ Regionale Monitor Brede Welvaart 2023, Centraal Bureau voor de Statistiek (Den Haag 2023).

¹⁰ B. van Vulpen en C. van den Berg, 'Regionale netwerken in Nederland: Van regentenfamilies tot coöperaties' in: M. Ferwerda, P. Frissen, M. Schulz, & M. van Twist ed., 30 jaar NSOB: De politiek, netwerken en het politieke (Den Haag 2020) 79-87.

¹¹ C.F. van den Berg, *Transforming for Europe: The Reshaping of National Bureaucracies in a System of Multi-Level Governance* (Leiden 2011); M. Groenleer en F. Hendriks, 'Subnational Mobilization and the Reconfiguration of Central-Local Relations in the Shadow of Europe', *Regional & Federal Studies* 30, nr. 2 (2020) 195-217.

¹² In dit onderzoek kiezen wij voor 'noaberschap' als spellingsvorm.

¹³ A. Thomson, 'Four Paradigm Transformations in Oral History', *The Oral History Review* 34, nr. 1 (2007) 49-70.

¹⁴ E. van der Horst en M. van der Linde, *Vooruitboeren. Overijssel 1950-2000* (Zwolle 2016).

stad. Heeft de veranderende samenstelling van de bevolking effect op noaberschap?¹⁵ En hoe verhoudt noaberschap zich tot overheidssturing?

1.2 Doel van het onderzoek

Dit onderzoeksrapport heeft als doel om een dieper en meer gefundeerd begrip te krijgen op de ontwikkeling en betekenis van noaberschap. In deze studie proberen we tot een beter begrip te komen van het fenomeen noaberschap vanuit historisch en sociaalgeografisch perspectief. Daarbij geven we antwoord op de volgende onderzoeksvragen:

- Wat betekent noaberschap, hoe is het ontstaan en hoe heeft het zich ontwikkeld?
- Welke verschillen in noaberschap bestaan er tussen gebieden en tussen inwoners?
- Wat zijn hedendaagse vormen van noaberschap in Overijssel en hoe verhouden die zich tot overheidssturing?

In onze blik op de geschiedenis houden we drie overkoepelende thema's aan: vormen en betekenissen van noaberschap, verhoudingen tussen noaberschap en overheid, en plaatsgebondenheid van het gemeenschapsleven. Daarin schenken we speciale aandacht voor ontwikkelingen en veranderingen door de tijd heen.

1.3 De onderzoeksopzet

Het onderzoek bestaat uit twee typen analyse: een historische en een sociaalgeografische analyse. Allereerst onderzoeken we noaberschap binnen de historische context en gaan we na wat het betekent, hoe het is ontstaan en hoe het zich heeft ontwikkeld. Op basis van archief- en literatuuronderzoek onderzoeken we hoe onderlinge burenhulp deel uitmaakte van het lokale bestuur en dagelijks leven in Overijssel. Daarin bestrijken we de ontwikkeling van noaberschap van de middeleeuwen tot en met de twintigste eeuw. Vervolgens bestuderen we noaberschap in de eenentwintigste eeuw vanuit een sociaalgeografische blik. Met behulp van een krantenanalyse duiken we in het publieke debat over noaberschap. Daarna brengen we door middel van grootschalige enquêtedata de sociaalgeografische verschillen van noaberschap in kaart. Zoals de verschillen tussen Overijssel en andere provincies, en tussen stad en platteland (ook binnen Overijssel). Zodoende achterhalen we in welke gebieden we een hogere en lagere mate treffen van burenccontact en -hulp. En we zoeken uit waar dat mee te maken heeft: met plaatsgebonden kenmerken zoals stedelijkheid of individuele kenmerken zoals leeftijd en inkomen. Bovendien verdiepen we ons in hedendaagse vormen van noaberschap. We bespreken enkele buurtinitiatieven en hun verhouding met noaberschap, gemeenschap en overheid. Ter bestudering van actuele vormen van noaberschap en de beleving van noaberschap zijn we in gesprek gegaan met diverse initiatiefnemers van noaberschapsinitiatieven en met boeren in Overijssel.

---

¹⁵ Trendweb 2022. Toekomst onder druk, Trendbureau Overijssel (Zwolle 2022).

2. Data en methodes

2.1 Ter inleiding

In dit onderzoek passen we verschillende methoden toe om antwoord te geven op onze onderzoeksvragen. In dit hoofdstuk lichten we onze methodes en data toe. Ten eerste, maken we gebruik van historische analyse op basis van archiefmateriaal. Ten tweede voeren we ook een sociaalgeografische analyse uit door zowel kwantitatieve analyse van krantenartikelen en enquêtedata toe te passen als kwalitatief veldwerk uit te voeren.

2.2 Historische analyse

Voor een goed beeld van de geschiedenis van noaberschap zijn we binnen dit onderzoek begonnen met een uitgebreide literatuurstudie naar het fenomeen noaberschap en naar de ontwikkeling van Overijssel vanaf de vroege middeleeuwen. Juist door de bestuurs- en bewoningsgeschiedenis van de provincie te schetsen, krijgen we meer grip op de specifieke context waarbinnen systemen van onderlinge hulp en noaberschap zijn ontstaan. Deze studie vullen we aan met onderzoek in Overijsselse archiefcollecties, waarin slechts sporadisch stukken te vinden zijn die direct betrekking hebben op noaberschap. Omdat de onderlinge hulp zich op informele basis in het dagelijks leven binnen relatief kleine agrarische gemeenschappen afspeelde, werd er weinig aan papier toevertrouwd. De beperkte sporen die in de archieven wel over noaberschap te vinden zijn, hebben vaak betrekking op gewoonten en gebruiken daaromheen of op momenten dat er bijzonderheden zijn. Zo hebben we alle Overijsselse markereglementen doorzocht op elementen die met noaberschap te maken hebben, evenals de classicale acta uit de periode 1573-1620, de resoluties van Ridderschap en Steden over de periode 1578-1795 en enkele kleinere drostambtsarchieven. Hierin kwamen verwijzingen naar het bestaan van noaberschap naar voren op momenten dat het onder druk stond of uit de hand liep waardoor regelgeving werd opgesteld, of wanneer er conflicten ontstonden rondom noaberschapsgebruiken. Verder hebben we gekeken naar beschrijvingen van noaberschap in egodocumenten en doorzochten we de historische krantendatabase Delpher op artikelen over noaberschap (met diverse spellingswijzen) of burenplicht. Ook maakten we dankbaar gebruik van de resultaten van het decennialang uitgevoerde volkskundige onderzoek door het Meertens Instituut uit Amsterdam. Door zoveel mogelijk historische bronnen, data en literatuur te zoeken en te analyseren hebben we geprobeerd een evenwichtig beeld van noaberschap binnen de Overijsselse context te schetsen.

2.3 Sociaalgeografische analyse

2.3.1 Krantenanalyse

Om een beter beeld te krijgen van de recente ontwikkeling van het publieke debat over noaberschap voeren we een krantenanalyse uit. Om krantenartikelen te vinden maken we gebruik van de krantenbank LexisNexis. Met de zoektermen ‘noaberschap’, ‘naoberschap’, ‘noaberschap’ en ‘naoberschap’ zoeken we naar krantenartikelen die zijn gepubliceerd in een periode van ruim dertig jaar (1 januari 1990 - 31 december 2023). Daarbij maken we een onderscheid tussen grote landelijke en regionale kranten. Landelijke kranten: Trouw, de Volkskrant, NRC (Handelsblad), het Financieele Dagblad,

Algemeen Dagblad, De Telegraaf, Nederlands Dagblad, Reformatorisch Dagblad. Regionale kranten: de Twentsche Courant Tubantia, De Stentor, De Gelderlander, Dagblad van het Noorden. Dit leverde in totaal 6.485 krantenartikelen op, deze artikelen zijn niet uniek dus er is mogelijke overlap door meervoudige spelsoorten binnen in één krantenartikel. Zie tabel 1 voor het aantal artikelen per krant waarin ‘noaberschap’, ‘naoberschap’, ‘naoberschop’ en ‘naoberschop’ worden genoemd.

Tabel 1: Aantal krantenartikelen per zoekterm (1990-2023)

Noaberschap			Naoberschap			Noaberschap			Naoberschap		
Kranten	#	%	Kranten	#	%	Kranten	#	%	Kranten	#	%
De Tubantia	1743	26,9%	De Gelderlander	528	8,1%	De Tubantia	526	8,1%	De Gelderlander	15	0,2%
De Stentor	1060	16,3%	De Stentor	495	7,6%	De Stentor	60	0,9%	De Stentor	8	0,1%
AD/Algemeen Dagblad.nl	332	5,1%	Dagblad van het Noorden	386	6,0%	AD/Algemeen Dagblad.nl	31	0,5%	De Tubantia	5	0,1%
De Gelderlander	289	4,5%	De Tubantia	250	3,9%	NRC (Handelsblad)	10	0,2%	Dagblad van het Noorden	3	0,0%
Dagblad van het Noorden	241	3,7%	AD/Algemeen Dagblad.nl	72	1,1%	De Gelderlander	6	0,1%	NRC (Handelsblad)	1	0,0%
Trouw	62	1,0%	Trouw	25	0,4%	Trouw	3	0,0%	Nederlands Dagblad	1	0,0%
NRC (Handelsblad)	57	0,9%	NRC (Handelsblad)	19	0,3%	De Telegraaf	2	0,0%	AD/Algemeen Dagblad.nl	0	0,0%
Nederlands Dagblad	56	0,9%	De Telegraaf	19	0,3%	Dagblad van het Noorden	1	0,0%	De Telegraaf	0	0,0%
Reformatorisch Dagblad	52	0,8%	de Volkskrant	16	0,2%	de Volkskrant	1	0,0%	de Volkskrant	0	0,0%
de Volkskrant	37	0,6%	Nederlands Dagblad	11	0,2%	Reformatorisch Dagblad	1	0,0%	Het Financieele Dagblad	0	0,0%
De Telegraaf	31	0,5%	Het Financieele Dagblad	9	0,1%	Nederlands Dagblad	1	0,0%	Reformatorisch Dagblad	0	0,0%
Het Financieele Dagblad	12	0,2%	Reformatorisch Dagblad	8	0,1%	Het Financieele Dagblad	0	0,0%	Trouw	0	0,0%
Totaal	3972	61,2%	Totaal	1838	28,3%	Totaal	642	9,9%	Totaal	33	0,5%

2.3.2 Enquêteonderzoek

In dit onderzoek willen we in kaart brengen hoe verschillende attitudes die gerelateerd zijn aan noaberschap zich geografisch verspreiden, maar ook hoe die zich verhouden tot demografische kenmerken. Om dat te doen maken we gebruik van een grootschalige dataset die representatieve data heeft over Nederland en Overijssel. We maken gebruik van enquêtedata uit het Woononderzoek Nederland, beschikbaar gesteld via DANS Data. Het driejaarlijkse Woononderzoek Nederland (2006, 2009, 2012, 2015, 2018, 2021) heeft een vragenlijst met ruim 1000 indicatoren. Sommige indicatoren worden elk jaar uitgevraagd, sommigen wisselen per editie. Wij maken gebruik van de data uit 2018. Dat heeft twee redenen. Ten eerste is de data over buurtcontact uit 2021 mogelijk afwijkend vanwege de toen geldende covid-restricties die de sociale interacties verminderden. Ten tweede is er alleen in de vragenlijst van 2018 specifiek gevraagd naar burenhulp. Dat wil zeggen, er is gevraagd naar de hulptaken die iemand voor zijn/haar burens doet (zoals pakketjes aannemen of op de kinderen passen). De enquêtes zijn in 2018 ingevuld door 67.526 respondenten (met een respons van 58,7% op de uitgezette steekproef). De data is tot op wijkniveau representatief in heel Nederland.

Tabel 2: Kwantitatieve data

Bron	Jaar	Respondenten	Beschikbaar gesteld via
Woononderzoek Nederland	2018	67.526	DANS Data

Uit de enquêtes van het Woononderzoek Nederland 2018 halen we twee attitude variabelen, die noemen we burenccontact en burenhulp. Burenccontact stellen we samen

op basis van vier items, zie tabel 3. Deze stellingen zijn gemeten op basis van een zogeheten Likertschaal: 1) Helemaal mee eens; 2) Mee eens; 3) Niet mee eens en ook niet mee oneens; 4) Mee oneens; 5) Helemaal mee oneens. Deze stellingen zijn een deel van de items die worden gebruikt om sociale cohesie te meten. De sociale cohesie indicatoren over sociale samenstelling en veiligheid hebben we eruit gelaten. Burenhulp stellen we samen op basis van acht items. Respondenten konden uit een lijst van acht hulptaken aangeven of ze dit wel eens voor hun burens deden of niet, zie tabel 3. Op basis daarvan berekenen we een cumulatieve score, met als mogelijkheid een score tussen de 0 en 8. Waarin 0 staat voor een lage mate van burenhulp en 8 staat voor hoge mate van burenhulp.

Tabel 3: Burencontact en burenhulp

Attitudes	
Code	Label
1	Burencontact
1.1	Ik heb veel contact met mijn directe burens
1.2	Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
1.3	In buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om
1.4	Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen
2	Burenhulp
2.1	Oogje in zeil houden bij afwezigheid
2.2	Pakketjes aannemen
2.3	Oppassen op de kinderen
2.4	Huisdieren verzorgen of uitlaten
2.5	Boodschappen doen of eten koken
2.6	Klusjes in huis of tuin
2.7	Persoonlijke verzorging of verpleging
2.8	Administratie, computer of internet

In sociaalgeografisch onderzoek wordt vaak onderscheid gemaakt tussen context en compositie, ook wel plaatsgebonden en individuele kenmerken genoemd.¹⁶ Onder context

¹⁶ E.M. Miltenburg, A Different Place to Different People. Conditional Neighbourhood Effects on Residents' Socio-Economic Status (Amsterdam 2017).

worden factoren geschaard die betrekking hebben op een heel gebied, zoals de mate van stedelijkheid of de afstand tot publieke voorzieningen. Dit zijn de zogeheten ‘buurteffecten’.¹⁷ Onder compositie vallen factoren die individuele kenmerken van bewoners indiceren, zoals inkomen, leeftijd en migratieachtergrond.

Voor dit onderzoek gebruiken we plaatsgebonden kenmerken en persoonsgebonden (of individuele) kenmerken. De plaatsgebonden kenmerken bestaan uit stedelijkheid op gemeenteniveau en het woonmilieu op wijkniveau. De stedelijkheid van gemeenten is opgedeeld in vijf gradaties van bevolkingsdichtheid, van zeer sterk stedelijk tot niet-stedelijk. Stedelijkheid is gebaseerd op het aantal adressen binnen één vierkante kilometer. Het woonmilieu bestaat uit vijf gradaties op basis van de woonlocatie ten opzichte van een stad of dorp, van centrum-stedelijk tot landelijk wonen. Deze ABF-typologie is gebaseerd op een aantal dimensies, zoals dichtheid, bereikbaarheid, functiemenging en type woningen.¹⁸ Het woonmilieu is afgeleid op basis van de wijk- of buurtcode waarin de respondent woont. Nederland is opgedeeld in zo’n 12.000 buurten. De gekoppelde stedelijkheid en woonmilieu zijn gebaseerd op de typologieën van 2018. De regio’s die we gebruiken zijn corop-regio’s.¹⁹ Verder gebruiken we in dit onderzoek individuele kenmerken van respondenten: leeftijdsgroep, opleidingsniveau, inkomensklasse, migratieachtergrond en huishoudtype. Zie tabel 4 en 5 voor een overzicht van de plaatsgebonden en individuele indicatoren.

Tabel 4: Plaatsgebonden kenmerken

Plaatsgebonden kenmerken		
Code	Label	
3	Stedelijkheid gemeente	
3.1	Zeer sterk (>= 2500 omgevingsadressen/km2)	
3.2	Sterk (1500 tot 2500 omgevingsadressen/km2)	
3.3	Matig (1000 tot 1500 omgevingsadressen/km2)	
3.4	Weinig (500 tot 1000 omgevingsadressen/km2)	
3.5	Niet (<500 omgevingsadressen/km2)	
4	Woonmilieu buurt/wijk	
4.1	Centrum-stedelijk	Historische binnenstad, nieuw stedelijk centrum, centrum van nieuwe steden (grootschalig met functiemenging)

¹⁷ F. Pinkster, ‘Buurteffecten’ in: L.Veldboer e.a., Lexicon nabijheid en sociaal werk (Amsterdam 2022) 89-93.

¹⁸ ABF research, ‘ABF Woonmilieutypologie’, <https://datawonen.nl/info/abfwmtyp.html> (24-04-2024).

¹⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/begrippen/corop-gebied> (24-04-2024).

4.2	Buiten-centrum	Voor- en naoorlogse wijken buiten de binnenstad: herenhuismilieu, particuliere tuinwijk, tuindorpen, naoorlogse portiekwijk, hoogbouwwijk
4.3	Groen-stedelijk	Uitbreiding aan de stad, groeikernwijken, (Vinex-) uitleg
4.4	Centrum-dorps	Historische en meer recente kernen (kleinschalig, met functiemenging)
4.5	Landelijk wonen	Villawijken, dorpsuitbreiding, buurtschap, landgoederen en vrij wonen in het landschap

Tabel 5: Individuele kenmerken

Individuele kenmerken	
Code	Label
5	Leeftijdsgroep
5.1	17-24 jaar
5.2	25-34 jaar
5.3	35-44 jaar
5.4	45-54 jaar
5.5	55-64 jaar
5.6	65-74 jaar
5.7	75 jaar en ouder
6	Opleidingsniveau (voltooid)
6.1	Laag
6.2	Middelbaar
6.3	Hoog
7	Inkomensklasse
7.1	Beneden modaal
7.2	Tot 1,5 keer modaal
7.3	Tot 2 keer modaal
7.4	Tot 3 keer modaal
7.5	>3 keer modaal
8	Migratieachtergrond

8.1	Geen
8.2	Niet-westers
8.3	Westers
9	Huishoudtype
9.1	Eenpersoonshuishouden jonger dan 35 jaar (1phh<35 jr)
9.2	Een paar jonger dan 35 jaar (paar < 35 jaar)
9.3	Eenpersoonshuishouden tussen 35 en 64 jaar (1phh 35-64 jr)
9.4	Eenoudergezin
9.5	Paar tussen 35 en 64 jaar (paar 35-64 jr)
9.6	Gezin
9.7	Eenpersoonshuishouden ouder dan 64 jaar (1phh 65 jr eo)
9.8	Paar ouder dan 64 jaar (1phh 65 jr eo)

2.3.3 Veldwerk

In dit onderzoek hebben we twee cases geselecteerd voor kwalitatieve analyse: Het Noaberhof in Den Ham en de Noaberboeren in het buitengebied van Haaksbergen. Dit zijn twee verschillende buurtinitiatieven in Overijssel die zich expliciet met noaberschap verbinden. Met de purposive sampling (doelbewust selectie) van deze initiatieven willen we inzicht krijgen in hedendaagse invullingen van noaberschap.²⁰ We hebben interviews gevoerd met vier initiatiefnemers om hun motivaties en organisatie in kaart te brengen. Interviews kunnen inzicht bieden in waarom actoren zich op bepaalde manieren gedragen. Daarbij volgen we een luistermethode die uitgaat van begrip en nuance.²¹ Bij de Noaberboeren hebben we ook participerende observaties uitgevoerd, dat wil zeggen dat een van ons heeft meegeholpen met de groepsactiviteiten. Participerende observaties is een etnografische methode waarbij de onderzoeker zich in een gemeenschap of organisatie begeeft om gedrag en sociale interacties van dichtbij te kunnen observeren.²²

Ter aanvulling van de casuïstiek gebruiken we de resultaten van het interviewproject Vooruitboeren, uitgevoerd door de Overijssellacademie in de periode 2014-2016. De interviews vormen een rijke bron van informatie over allerlei onderwerpen van het dagelijks leven gedurende een groot deel van de twintigste eeuw. Al deze persoonlijke getuigenissen zullen we inventariseren en analyseren om zo antwoord te kunnen geven op de vraag hoe noaberschap werkte, hoe het zich heeft ontwikkeld en hoe het werd beleefd.

²⁰ A. Bryman, *Social Research Methods* (Oxford 2008).

²¹ Bryman, *Social Research Methods*; K. Cramer, 'Interviewing and Listening to Ordinary People' in: J. Cyr en S.W. Goodman ed., *Doing Good Qualitative Research* (Oxford 2024) 196-207.

²² Bryman, *Social Research Methods*, 400-434.

3. 'De levenswijze onze landlieden'. Noaberschap in historische context

3.1 Ter inleiding

Noaberschap is al eeuwenoud, zo wordt vaak gezegd. In een tijd dat er nog geen sterk centraal gezag en geen publieke voorzieningen bestonden, zouden mensen die samenleefden elkaar altijd op een of andere manier al hebben geholpen. En die hulpvaardigheid zouden we tot op de dag herkennen in het noaberschap in de Nedersaksische regio. Maar klopt dit wel? Welke aanwijzingen zijn er over het begin van noaberschap of onderlinge hulp in historische bronnen te vinden? En hoe zat dat binnen de context van Overijssel? In dit hoofdstuk onderzoeken we de historische betekenis van noaberschap, hoe het is ontstaan en hoe het zich in de loop der tijd heeft ontwikkeld. Hierbij kijken we onder meer naar de betekenis die noaberschap of systemen van onderlinge hulp hadden, zowel binnen vroeg-moderne agrarische als stedelijke gemeenschappen, maar ook binnen het bredere Overijsselse of Nedersaksische gebied en het nationale geheel waar de regio vanaf begin negentiende eeuw steeds meer mee verbonden raakte. Eveneens beschrijven we hoe de beleving en de reikwijdte van noaberschap in de samenleving is veranderd en onder invloed van welke factoren dit is gebeurd.

3.2 De nostalgie van noaberschap

*'Goeë noabers mott zik haandhoalden en bi-jstoan in 't lèven. Wat vuur 'nen boer de noaberschap beteekent, dat zal nen stadschen nig maklik begriepen. Bi-j allens, wat in 't lèven meer van eenig belang is, door heurt de noabers bi-jan, met raad en doad, in blijdschap en droofheid. (...) Bi-j de groote gebeurtenissen, dee in ieder meinschenlèven könt vuurvallen, stoat de noaberplichten, dee der aan te pas komt, volgens oaldheergebracht gebroek vast.'*²³

De Twentse schrijfster Cato Elderink (1871-1941) probeerde in 1937 in haar boek *Twenther leu en land en lèven* de essentie van noaberhulp en noaberschap te vatten. De ongeschreven regels van de noaberplichten, van het als burenen met elkaar meeleven in vreugde en verdriet en het elkaar bijstaan bij het werk of bij ziekte of dood, vormden volgens Elderink hét cement van de Twentse plattelandssamenleving. De omvang van deze onderlinge hulp werd bepaald door geografische grenzen en de aard ervan vond plaats via traditionele gebruiken, die de verschillende geloofsrichtingen overstegen, en die vaak al eeuwenoude wortels hadden. Wie als nieuwkomer op een boerderij in een Twentse buurschap kwam te wonen werd met zoveel 'härtlikheid inehaald duur de noabers van 't hoes, dat e zik nig alleenig hoof te veulen', aldus Elderink. 'Meer hee kan zölven nig oetzeuken met wel of hee noaberschap hoalden wil; dat steet vuur 't hoes,

---

²³ C. Elderink, *Twenther leu en land en lèven* (Enschede 1937) 203; Vrije vertaling: Goede burenen moeten elkaar helpen en bijstaan in het leven. Wat voor een boer noaberschap betekent, is voor een inwoner van de stad niet eenvoudig te begrijpen. Bij alles wat in het leven van belang is, horen de burenen bij, met raad en daad, in blijdschap en verdriet. Bij de grote gebeurtenissen, die in elk mensenleven kunnen voorkomen, staan de burenenplichten, die daarmee te maken hebben, van oudsher vast.

woor hee intrekt al seent eeuwen vaste.²⁴ Noaberschap had betrekking op alle facetten van het plattelandsleven en was bijna een heilige plicht, volgens Elderink. Het niet nakomen van de noaberplichten zou sommige mensen zelfs hebben achtervolgd tot in de dood. Zo verhaalt ze in haar boek van een vrouw die na haar overlijden geen rust kon vinden en door middel van klopgeluiden in haar huis aanwezig bleef, omdat ze had verzuimd een van haar buren een geleend pak zout terug te geven. Pas nadat het zout aan de buren was geretourneerd, zou het kloppen zijn gestopt.²⁵

De beschrijving van Elderink is één van de vele publicaties uit de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw die in belangrijke mate hebben bijgedragen aan het beeld van noaberschap dat zich in ons collectieve geheugen heeft genesteld. Elderink was en is een veelgelezen schrijfster die veel over Twente en de eigenheid van haar regio heeft geschreven. Ze wordt gerekend als één van de zogeheten regionalisten die veelal folkloristische thema's bezongen en de 'goede oude tijd' verheerlijkten. Elderink liet zich onder meer inspireren door oude sagen en vertelsels die ze al in haar jeugd had meegekregen, en baseerde zich voor haar beschrijving van de noaberschap op eigen ervaringen en oudere informanten uit de regio. Ook vandaag de dag wordt ze in Twente nog volop gewaardeerd.²⁶

Het romantische beeld dat Elderink schetste van het leven en de onderlinge verbondenheid op het platteland, kreeg veel navolging. In talloze twintigste-eeuwse beschrijvingen van en herinneringen aan het vroegere leven op het Overijsselse platteland door bewoners en (amateur)historici wordt de burenplicht als 'één van de mooiste dingen van het platteland' gerekend. De gemene deler in veel van deze stukken is dat iedereen eraan meedeed, er een groot gevoel van saamhorigheid bestond en dat de regels omtrent noaberschap al eeuwenlang vaststonden.²⁷ Maar klopt dit statische beeld van noaberschap wel, of is het al te zeer ingegeven door nostalgische verlangens? Is noaberschap als systeem van informele burenhulp door de eeuwen heen niet veel meer in beweging geweest, en beïnvloed door zowel ontwikkelingen binnen gemeenschappen als door invloeden van buitenaf? Er is opvallend weinig bekend over de oorsprong en de precieze gang van zaken rondom het fenomeen noaberschap. Hoe is het ontstaan, wat was de betekenis, hoe werd het beleefd en hoe heeft het zich ontwikkeld door de eeuwen heen? Om op dergelijke vragen meer grip te krijgen, moeten we eerst kijken naar de bewoningsgeschiedenis en de organisatie van het openbare leven op het platteland in de provincie vanaf de vroege middeleeuwen.

3.2 Buurschappen, markten en kerspels

In de vroege middeleeuwen was Oost-Nederland een dunbevolkt gebied. Vanaf de Karolingische Tijd (ca. 750-1000) vormden zich op het huidige grondgebied van de provincie steeds meer zelfvoorzienende gemeenschappen. Voor 800 lagen deze vooral

---

²⁴ Vertaling: werd met zoveel hartelijkheid ingehaald door de noabers van het huis, dat hij zich niet alleen hoefde te voelen, aldus Elderink. Maar hij kan niet zelf uitzoeken met wie hij wel of niet noaberschap wil houden, dat staat voor het huis waar hij intrekt al sinds eeuwen vast.

²⁵ Elderink, *Twenther leu*, 212.

²⁶ F. Löwik, 'Het regionalisme in Twente' in: *Overijsselse Historische Bijdragen* (2005) 7-38, aldaar 16.

²⁷ Zie o.a. J. Waterink, *Bij ons in 't land der Saksers* (Zeist 1925); G.A.J. van Engelen van der Veen, G.J. ter Kuile en R. Schuiling ec., *Overijssel* (Deventer 1931); P.W.J. van den Berg, *Een goede buur* (Neerbosch 1935); C. Elderink, *Twenther leu en land en leven* (Enschede 1937); P.J. Meertens en A. de Vries, *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen 1938) en vele naoorlogse lokale en regionale publicaties.

langs de bovenloop van kleine beken met hun bouwland op de zandgrond van een nabijgelegen es, terwijl het bij de beek gelegen grasland diende als weide voor het vee. Dergelijke enclaves waren vooral te vinden in Noord-Twente, op de westoever van de Regge, aan de Vecht bij Ommen en op een strook hogere gronden bij Deventer. In de natte laagveengebieden in de omgeving van Vollenhove, Kampen en Vriezenveen kwam het pas veel later, in de twaalfde tot de veertiende eeuw, tot omvangrijke ontginningen met bijbehorende centra van bewoning.²⁸

Na de tijd van Karel de Grote (747-814) werd Overijssel onderdeel van het Duitse Rijk. Zowel het geestelijk als wereldlijk gezag verviel aan de bisschop van Utrecht, die geleidelijk aan zijn invloed uitbreidde met als voltooiing de vorming van het Oversticht in 1086, waarmee het grondgebied van het huidige Overijssel op hoofdlijnen was afgebakend. In deze regio bevonden zich nederzettingen van landbouwers die zich waarschijnlijk al geruime tijd vóór de tiende eeuw geleidelijk ontwikkelden tot zogeheten buur- of boerschappen. Dit was een basale vorm van een openbaar lichaam met een eigen taak, bestuur en rechtspraak. De ingezetenen van deze territoria met niet vaststaande grenzen werden aangeduid als burenen, boeren of 'bourmannen'. Ook diegenen die niet volledig een agrarisch beroep uitoefenden, zoals timmerlieden of smeden, behoorden tot zo'n buurschap. Het territorium van deze buerschappen besloeg de woonkernen, met het daaromheen gelegen ontgonnen en onder de bewoners verdeelde land. De buerschappen hadden de zorg voor het beheer en gebruik van de ontgonnen landerijen en alles wat daarmee te maken had, zoals het onderhoud van wegen, bruggen, sloten en andere wateren. Ook de verdeling van de last van de belastingen behoorde tot het takenpakket.²⁹

Door economische groei en een toename van de bevolking kwam de beschikbare cultuurgrond na verloop van tijd steeds verder onder druk te staan. De groei van het aantal inwoners leidde tot een intensiever en uitgebreider gebruik van de bossen en woeste gronden in de omgeving van de buerschappen. Als gevolg hiervan ontstonden vanaf de dertiende eeuw zogeheten markegenootschappen. Het territorium van een marke bestond uit de onontgonnen terreinen (heiden, weiden, venen, bossen, zandgraverijen) dat bij een buurschap of een andere nederzetting lag en door de rechthebbenden gemeenschappelijk werd gebruikt voor het weiden van vee of het steken van plaggen. Om onderlinge strijd en conflicten met naburige organisaties over hun gebruiksrechten te voorkomen, was men genoodzaakt afspraken te maken over het eigen beheer en gebruik van de woeste gronden en over de wederzijdse grenzen. Dit kwam samen in de instelling van de marken, die van karakter konden verschillen naargelang men meer op de bescherming van bossen of heidevelden gericht was. Omstreeks 1600 bestonden er in Overijssel ruim honderdtwintig markegenootschappen. De meeste van deze organisaties kwamen voor in Salland en Twente. Ook in andere delen van Oost-Nederland, zoals in Drenthe en Gelderland, hadden zich markenorganisaties ontwikkeld. Equivalenten hiervan werden in Friesland en Groningen meenten genoemd, in Brabant een gemeynt en in Vlaanderen een vroen of vroente. Hoewel deze organisaties zich allemaal bezighielden met het gemeenschappelijk gebruik van gronden, waren er onderling verschillen in eigendomsverhoudingen.³⁰

---

²⁸ E.D. Eijken, *Compendium van het Overijssels recht vóór 1811* (Kampen 2007) 571-572.

²⁹ Eiken, *Compendium van het Overijssels recht*, 80.

³⁰ *Ibidem* 80, 578.

Als derde lagere bestuursinstelling ontwikkelden zich vanaf de elfde of twaalfde eeuw zogeheten kerspels, die als territoir van een parochie of kerkelijke gemeente deel uitmaakten van de kerkelijke organisatie van een bisdom. Kerspelen waren vooral belast met zaken die verband hielden met de uitoefening van de godsdienst en het onderwijs. Hieronder viel het beheer van kerkgebouwen, maar ook het levensonderhoud van de pastoor/predikant, koster en onderwijzer. Voor zowel de buurschappen, de marken als de kerspelen gold dat het geen door hogere overheden gestichte instellingen waren, maar geleidelijk aan uit de behoefte van de praktijk zijn geboren en in verschillende vormen zijn gegroeid. De buurschap en marke waren niet direct aan het gezag van een landsheerlijke of provinciale overheid onderworpen. Wel ontstond er bij de regionale overheden, zoals bij de drosten, in de achttiende eeuw een neiging toezicht uit te gaan oefenen.³¹

Fragment van de kaart van 'Germaniae Inferioris' door Christiaan Grooten uit ca. 1570. Eén van de eerste kaarten waarop Overijssel vrij nauwkeurig is weergegeven. (Collectie Overijssel)

Hoewel de taken, verantwoordelijkheden en organisaties van de buurschappen, marken en kerspels in theorie goed afgebakend lijken, liep dit in de praktijk veel meer door elkaar heen. Dat had enerzijds te maken met het feit dat het grondgebied in sommige gevallen

³¹ Ibidem 80, 571, 586.

samenviel, terwijl het ook voorkwam dat er soms binnen één kerspel meerdere marken en binnen één marke meerdere buurschappen lagen. In sommige gebieden waar het onderhoud van dijken en weteringen noodzakelijk was ter voorkoming van overstromingen, raakten marken nauw betrokken bij waterstaatskwesities en gingen ze als zodanig steeds meer op waterschappen lijken. Anderzijds waren vaak meerdere bestuursfuncties in de buurschappen, marken of kerspels tegelijkertijd verenigd in dezelfde personen. Voor alle drie organisaties gold dat hun besturen bestonden uit zogeheten ‘erfgenamen’ of ‘geërfden’, die aanvankelijk de lokale eigenaren of bezitters waren van de in de buurschappen en marken ‘gewaarde’ (volgerechtigde) boerderijen. De geërfden bestuurden hun buurschappen vaak samen met een door hen uit hun midden gekozen of aangewezen ‘boerrichter’ en twee of meer ‘gezworenen’, die vooral een controlerende taak hadden. Na verloop van tijd kwamen er door de ontginning van woeste gronden meer boerderijen en stelden de erfgenamen paal en perk aan het aantal volgerechtigde boerderijen. Dit had tot gevolg dat het aantal personen dat de buurschappen bestuurde, tot een kleine kring beperkt bleef die steeds meer bestond uit leden van de ridderschap (adel), stedelijke regenten en vertegenwoordigers van kloosters of andere religieuze instellingen. Tot kort voor 1800 bepaalden zij op deze manier grotendeels de gang van zaken op het Overijsselse platteland. Als eigenaren van de volgerechtigde of ‘gewaarde’ boerderijen woonden ze vanaf omstreeks het midden van de zestiende eeuw meestal niet meer in de buurschap zelf, maar elders. Hun boerderijen lieten ze door zogeheten ‘meiers’ of pachtboeren bebouwen, aan wie ze waarschijnlijk grotendeels de dagelijkse gang van zaken overlieten. Samen met de ingezetenen van de buurschap hielden ze wel vergaderingen, ook wel ‘brinksprake’ of ‘buurbrinken’ genoemd, die in sommige buurschappen (bijvoorbeeld in Stegeren en Varsen bij Ommen) wekelijks plaatsvonden. Over wat er in die wekelijkse buurbrinken is besproken en besloten zijn geen bronnen bewaard gebleven.³²

3.3 Burenhulp en noaberschap

Het is aannemelijk dat binnen de context van de hiervoor beschreven bewoningsgeschiedenis en organisatie van het platteland, systemen van informele burenhulp zijn ontstaan. Dit gold voor Overijssel, maar ook voor het bredere Nedersaksische gebied en vermoedelijk overal in West-Europa waar gemeenschappen zich vormden en men bij nog niet of beperkt ontwikkelde publieke voorzieningen op elkaar aangewezen was, hoewel de maatschappelijke context waarbinnen dit plaatsvond van elkaar verschilde.³³ De plattelandsbevolking leefde in het oosten van Nederland in gemeenschappen die door de geringe bevolkingsdichtheid en door de grote afstanden tussen de nederzettingen relatief geïsoleerd lagen. De verschillende woonkernen waren van elkaar gescheiden door dichte bossen en heidevelden en onderling moeilijk te bereiken via de weinige zandwegen, die in de winter ook nog eens regelmatig veranderden in ondoorwaadbare modderpoelen. Doordat in de meeste dorpen, gehuchten en buurschappen geschoolde vak- en ambachtlieden ontbraken, was men voor veel zaken wat betreft het agrarisch bedrijf en het dagelijks leven op elkaar aangewezen. Hierbij speelde eveneens het gebrek aan contant geld mee. In de onderlinge verhoudingen tussen

---

³² Ibidem, 572-575.

³³ P. Spierenburg, De verbroken betovering. Mentaliteitsgeschiedenis van preïndustrieel Europa (Hilversum 1988).

boeren speelde geld geen grote rol, wat paste binnen de grotendeels op zelfvoorziening gerichte landbouw in het oosten ten opzichte van de meer op de handel gerichte productie in het westen. In de uitwisseling van goederen en diensten werd zoveel mogelijk met gesloten beurzen gewerkt. De ene arbeidsprestatie werd betaald met een andersoortige tegenprestatie. Tot ver in de negentiende eeuw bleef deze manier van landbouw in het oosten van het land de belangrijkste bron van bestaan.³⁴

De dagelijkse gang van zaken werd in deze gebieden geregeld door de aanwezigheid van onder meer markenorganisaties en stelsels van onderlinge hulp. Een effect hiervan was dat de bestaanszekerheid van de bevolking op een bepaald basisniveau bleef. Bijna elk huishouden beschikte wel over een klein stukje grond en wat vee, en iedereen profiteerde van de gemeenschappelijke weiden en andere collectieve afspraken. Zo hielp men elkaar met oogsten of dorsen, spraken betrokken boeren af om beurten de schapen te hoeden op een stuk gemeenschappelijke grond of werkten ze gezamenlijk aan de infrastructuur van hun gebied. De stukjes grond die men in eigendom of gebruik had, lagen veelal in kleine percelen verspreid. Dit had tot gevolg dat boeren hun land niet konden bereiken zonder elkaars gronden te moeten betreden, waardoor afspraken nodig waren voor het moment waarop het land bewerkt kon worden, het zaaien en oogsten, de keuze van het gewas en het weiden van vee op de akkers na de oogst. In zowel Overijssel, Gelderland als Drenthe werden dergelijke afspraken soms vastgelegd binnen de buurschaps- of markereglementen, terwijl ze in Drenthe ook terugkeerden in zogeheten 'willekeuren', waarin dorpsgemeenschappen of buurschappen beslissingen over de agrarische activiteiten vastlegden. Binnen dit systeem, waarin de agrarische activiteiten in grote mate het dorpsleven bepaalden, was de handelingsvrijheid van de individuele boer beperkt. In veel opzichten was hij afhankelijk van zijn markegenoten, en moest hij ook met hun belangen rekening houden. Deze manier van samenleven stelde een groot deel van de bevolking in staat om, zonder eigen bezit en met steun van andere boeren, een klein bedrijfje op te zetten en door hard te werken in hun levensonderhoud te voorzien. Een bijkomend effect was dat de graad van proletarisering, het aantal mensen dat geheel afhankelijk werd van een inkomen uit loonarbeid, van het platteland in Oost-Nederland relatief beperkt bleef. Pas nadat de markegenootschappen in de negentiende eeuw werden afgeschaft, zou ook in Oost-Nederland het aantal bezitloze arbeiders toenemen.³⁵

Een onderdeel van de burenhulp, die zich op het platteland uit kon strekken tot allerlei terreinen van het dagelijks leven, waren de onderlinge burenplichten, soms nabuurschap of noaberschap genoemd. 'Noaber' is de dialectvorm van het in het Middelnederlands voorkomende woord 'nabuur', oftewel 'buurman'. De oudste

---

³⁴ N. Dros, 't Old gebruik. De kracht der traditie in de zanddorpen van negentiende eeuws Drenthe' in: L. Douw en W. Fritschy, Oost-Nederland in de negentiende eeuw. Het moderniseringsproces in Drenthe, Overijssel en Gelderland in de negentiende en vroege twintigste eeuw (Amsterdam 1988) 13-26, aldaar 16.

³⁵ V. Sleebe, 'Burenhulp tussen 1500 en 1800', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen (Amsterdam 1998) 234-250, aldaar 235; J. Luiten van Zanden, 'De paradox van de markegenootschappen. De exploitatie van de gemene gronden in Oost-Nederland, 1250-1850' in: C. Trompetter en J. Luiten van Zanden, Over de geschiedenis van het platteland in Overijssel (1500-1850) (Kampen 2001) 129-143, aldaar 142.

vermelding van dit woord is die in het Stadboek van Zwolle uit 1331.³⁶ De vorm 'buur' kwam oorspronkelijk alleen voor in de noordelijke dialecten van het Nederlands, in het zuiden was 'gebuur' de gewone vorm. Vanouds kwam dit uit het Oudhoogduits waarin de woorden 'gibûr' en 'gibûro', 'woning' en 'buurman' betekenden. De letterlijke betekenis van 'nabuur' is dan ook: 'wie dichtbij iemand woont'.³⁷ De meeste vormen van noaberschap hadden betrekking op situaties als geboortes, huwelijken, ziekten en overlijden. Zo hielpen buurvrouwen bij het kraambed, werden de buren ingeschakeld bij de organisatie van doop- of bruiloftsfeesten, voerden boeren bij ziekte voor elkaar werkzaamheden uit, hielpen de buren bij de bouw van een woning of bij een verhuizing en moesten bij een sterfgeval de naaste buren naar het sterfhuis komen om de zaken rond de begrafenis te regelen. Dergelijke gebruiken werden van generatie op generatie mondeling doorgegeven en zijn als zodanig dan ook nauwelijks in archieven en ander bronmateriaal terug te vinden. In de relatief kleine gemeenschappen was er ook weinig noodzaak om ze op schrift te stellen. Iedereen wist waaraan hij zich te houden had. Eén van de oudste geschreven bronnen waarin wél een voorbeeld van burenhulp voorkomt is de markeceduul van de marke Harculo bij Zwolle uit 1474.³⁸ Hierin staat dat bij een sterfgeval in de buurschap 'uut elcke huijs des avents in den winter tot sess uren ende in den sommer to acht uren een mensche comen' zal en dat 'twie van die naeste naebuiren' in de nacht bij de overledene moesten blijven waken. Hierin zien we de voorname rol van de twee naaste buren als zogeheten 'noodnoabers' al terug, die ook in veel latere noaberschapsbeschrijvingen te vinden zijn. Bij de begrafenis moesten de buren in Harculo 'den doeden op den waeghen' zetten en 'toe kercken volghen.' Al deze handelingen zouden plaatsvinden 'nae older gewoonte', wat erop wijst dat ze al langere tijd de gangbare praktijk waren. Wanneer buren hun verplichtingen nalieten, konden ze bestraft worden, wat door middel van een boete gebeurde.³⁹ Dergelijke gebruiken kwamen in diverse verschillende lokale vormen op het platteland veelvuldig voor. Op de zandgronden in het oosten en zuiden van het land bleven ze gedurende de negentiende eeuw qua vorm nagenoeg ongeschonden intact. In het noorden en westen was de teruggang, mede vanwege een meer commerciële landbouwstructuur, al eerder ingezet.⁴⁰

3.4 Noaberschap en gemeenschap

De buurschappen waarbinnen de onderlinge hulp en noaberschap zich van oorsprong ontwikkelde, waren volgens historicus Bernard Slicher van Bath vooral van onderop ontstaan in plaats vanuit een 'georganiseerd gemeenschapsstreven'. In zijn promotieonderzoek *Mensch en land in de middeleeuwen* stelt hij dat bij de vorming van

---

³⁶ N. van der Sijs, *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. (Amsterdam 2001) 1021; *Overijsselsche Stad-, Dijk- en Markeregten, eerste deel, twaalfde stuk: Stadboeken van Zwolle* (Zwolle 1897) 35.

³⁷ A.A. Weijnen, *Etymologisch dialectwoordenboek* (Assen 2003); Op basis van onderzoek door dialectoloog Harrie Scholtmeijer van de Overijsselacademie.

³⁸ Overzicht van het door markegenoten uitdrukkelijk erkende, vanouds geaccepteerde gewoonterecht van de marke.

³⁹ *Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten III. Markeregt van Herculo* (Zwolle 1877) 10.

⁴⁰ V. Sleebe, 'Burenhulp tussen 1800 en 1890', in: Van Gerwen en van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen*, 481-496.

die gemeenschappen onder meer familiale relaties belangrijk waren. Doordat men in de relatief geïsoleerde buurschappen veelvuldig onder elkaar trouwde, waren de leden van de dorpsgemeenschap vaak op de een of andere manier familie van elkaar. Deze band was zeer hecht en werd vaak tot in de verre graad gevoeld. Dit droeg volgens Slicher van Bath bij aan een sterk gemeenschapsgevoel dat voor de buurschap kenmerkend was. In een tijd dat publieke voorzieningen nog nauwelijks waren ontwikkeld en professionele krachten ontbraken, volgde hieruit vanzelf onderlinge hulp bij geboorte, huwelijk, ziekte en dood. Deze hulp was dus enerzijds vanuit noodzakelijkheid geboren, en werd anderzijds versterkt door onderlinge verbondenheid in de buurschappen.⁴¹

Buren in Staphorst helpen elkaar bij het dorsen, 1956. (particuliere collectie)

Naast familieverbanden waren er in relatief kleine buurschappen ook andere structuren die het gedrag van mensen versterkten, zoals politicoloog en econoom Elinor Ostrom in haar boek *Governing the commons* benadrukt. Leden van een gemeenschap die economisch van elkaar en van gemeenschappelijke hulpbronnen als weidegronden, bossen en wateren afhankelijk zijn, hebben volgens Ostrom de neiging sterke normen voor acceptabel gedrag te ontwikkelen. Deze normen worden aan elkaar overgebracht bij diverse momenten van ontmoeting, zoals tijdens het werk op het land, op straat, in de kerk of in de kroeg. Dit kwam onder meer tot uiting in soms uitgebreide eet- en drinkfestijnen na het betonen van individuele burenhulp, maar ook in het houden van feesten aan het einde

---

⁴¹ B.H. Slicher van Bath, *Mensch en land in de middeleeuwen. Bijdrage tot een geschiedenis der nederzettingen in Oostelijk Nederland. Deel I: Mensch en gemeenschap* (Arnhem 1944) 37 en *Deel II: Mensch en omgeving* (Arnhem 1972) 11.

van zware werkzaamheden als de oogst. Het jaarlijkse Sallandse oogstfeest Stöppelhaene in Raalte is hier een hedendaagse voortzetting van. Deze momenten waren vanouds enerzijds bedoeld als vorm van beloning voor de geleverde diensten, maar anderzijds waren het ook gelegenheden om de onderlinge banden te versterken. Wie daar niet aan meedeed, kon nooit volop deel uitmaken van de gemeenschap. Ostrom noemt als voorbeeld de houding van kleine kustvissers tegenover grote vissersboten (trawlers) die in dezelfde wateren vissen. Niet alleen de technologische voorsprong van de vissersboten veroorzaakte een zeker wantrouwen tegen hen bij de kleine kustvissers, maar eveneens het feit dat de eigenaren en hun families elders wonen, tot een andere etnische of raciale groep behoren, niet in dezelfde kroegen komen en niet dezelfde lokale gedragsnormen delen. Ze maken kortom geen deel uit van de gemeenschap die voor haar voortbestaan een bepaald geheel aan normen en waarden wel heeft geïnternaliseerd.⁴²

Juist de vorming van en deelname aan zo'n waardengemeenschap, was een belangrijke voorwaarde voor het bestaan van burenhulp of noaberschap. Eén van de voornaamste kenmerken van de noaberschap was namelijk het principe van wederkerigheid. Wanneer een lid van de gemeenschap zich inzette voor de ander, kon hij op enig moment een wederdienst verwachten. Dit gold voor zowel agrarische activiteiten op de boerderij als voor hulp bij geboorte, huwelijk, ziekte en overlijden. Voor het functioneren van dit systeem was sociale binding en solidariteit tussen de verschillende leden van de gemeenschap vereist. Men moest erop kunnen rekenen dat de wederkerigheid ook echt plaats zou vinden op het moment dat het nodig was. Het deel uitmaken van een gemeenschap die grotendeels dezelfde waarden en normen deelde en waarin men elkaar kende en vertrouwde gaf hiervoor de beste garantie. Daarom kon de noaberschap ook enkel op relatief beperkt lokaal niveau plaatsvinden en was het plaatsgebonden. Binnen zo'n context konden zich hechte gemeenschappen vormen. Naarmate dergelijke gemeenschappen groeiden, lag het gevaar op de loer dat de onderlinge banden begonnen te verwateren of dat de noaberschap praktisch gezien steeds lastiger te organiseren was.

In zijn onderzoek naar mentaliteit en tradities in Drentse zanddorpen benoemt historicus Nico Dros als keerzijde hiervan dat kleine in zichzelf gekeerde boerengemeenschappen zich intolerant vertoonden tegen buitenstaanders en leden die zich niet aan de heersende normen wilden of konden conformeren. Wie niet voldeed aan de noaberplichten, bijvoorbeeld door te verzuimen de burens te vragen zijn of haar noaber te willen worden, liep kans te worden uitgesloten. Dit kon zich uiten in verschillende gradaties. Wie zich boven de gemeenschap probeerde uit te werken, kon worden genegeerd, het slachtoffer worden van laster of in het uiterste geval: een volksgericht. Dit was een vorm van eigenrichting die zich kon manifesteren in een waarschuwend berisping, pesterij of een openbare vernedering. Het was een collectief ritueel, waarin 'de morele eenheid en identiteit van de gemeenschap in het geweer kwam tegen degenen wier gedragingen als een ondermijning ervan werden opgevat'. Volgens Dros was er in de overwegend traditionele gemeenschappen dan ook sprake van 'saamhorigheidsdwang',

---

⁴² E. Ostrom, *Governing the commons. The Evolution of Institutions for Collective Action* (Cambridge 1990) 206.

wat in feite zo'n kracht had dat 'voorlijke individuen niet gemakkelijk voor verandering en modernisering konden ijveren, zonder de overige gemeenschap te trotseren of zich ervan te vervreemden'.⁴³ Deze situatie die Dros beschrijft over de Drenthe is waarschijnlijk eveneens toepasbaar in de Overijsselse context. Ook daar bestond het platteland veelvuldig uit relatief kleine geïsoleerde boerengemeenschappen van een soortgelijk karakter. In Giethoorn en Staphorst vonden bijvoorbeeld volksgerichten plaats wanneer leden van de gemeenschap niet voldeden aan de voorgeschreven huwelijksmoraal. Soms plaatsten met name de jongere leden van de gemeenschap, veelal aangespoord door de ouderen, dan een of meerdere wagens met dor en dood hout voor de deur als teken van hoon en schande. Ook werd soms een als man of vrouw verklede stropop stevig in een boom vastgemaakt, als symbool van een ontrouwe vrijer of vrijster. In andere vormen kwam het voor dat wanneer een jonge man verplicht was te trouwen, maar het meisje in de steek wilde laten, hij dan in optocht naar haar huis werd gebracht en gedwongen werd zijn trouwbelofte te herhalen en na te komen. Ook met overspel, burenruzies, verwaarlozing van vrouw of kinderen en andere dergelijke zaken kwam het voor dat de buurschap zich ermee bemoeide, al is de schaal waarop dit in Overijssel plaatsvond nog nooit systematisch onderzocht.⁴⁴

Het vaak heersende romantische beeld van het platteland waar iedereen zijn of haar plaats kende, sober en tevreden leefde, kameraadschappelijk met elkaar omging en zich fatsoenlijk gedroeg, vraagt dan ook wel om enige nuance. Hoewel op het platteland vaak een grote sociale controle en wederkerige hulpvaardigheid plaatsvond, kwamen burenruzies ook veelvuldig voor. Het gebruik van geweld werd hierbij niet geschuwd, zoals historicus Jan ten Hove laat zien in zijn onderzoek naar zeshonderd jaar boerenleven in Twente. Ten Hove volgt in zijn studie specifiek het erve Ziethof bij Delden, waarvan de bewoners regelmatig in de clinch liggen met de pachters van het naastgelegen erve Argelo. Om de zoveel jaar stonden beide partijen tegenover elkaar voor het gerecht, voor zaken als het vernielen van elkaars gewassen, diefstal of het toebrengen van verwondingen als gevolg van fysiek geweld. 'Het justitiële bronmateriaal schildert aldus een wereld waarin naast noaberschap het uitdelen van klappen en het trekken van messen min of meer normale, geaccepteerde handelingen waren, waar niemand vreemd van opkeek', aldus Ten Hove. 'Dat geweld vroeger in de plattelandscultuur nooit ver weg was, had ook te maken met het grote gewicht dat aan het verdedigen van de eigen goede naam en faam werd gehecht. Gezichtsverlies moest in de hechte, kleine boerensamenleving koste wat kost voorkomen en zo nodig hardhandig gewroken worden. Er stond immers veel op het spel. Alleen een man van eer genoot aanzien en vertrouwen. Wie zijn reputatie verloor, liep tegelijk het risico de sympathie en steun van zijn naaste omgeving kwijt te raken.'⁴⁵

---

⁴³ N. Dros, 't Old gebruik, 19-20.

⁴⁴ J. ten Hove, *Het Overijsselse Geschiedenisboek* (Zwolle 2007) 329; G.C.J.J. van den Bergh, 'Tussen eigenrichting en sociale beheersing. Het volksgericht als produkt der juridische verbeelding', *Meertens Instituut, Volkskundig Bulletin* 15 (1989) 365-375; P.W.J. van den Berg, 'Staphorster volksleven' in: G.A.J. van Engelen van der Veen, G. J. ter Kuile en R. Schuiling ed., *Overijssel* (Deventer 1931) 873-887.

⁴⁵ J. ten Hove, 't is doan. 600 jaar boerenleven in Twente (Zwolle 2022) 76-78.

■

Dat het betonen van burenhulp niet altijd vanzelfsprekend was, blijkt ook uit de archieven van de Staten van Overijssel en het Drostambt Twente. Zo weigerden enkele boeren in de marke Dulder bij Weerselo in 1775 zorg te dragen voor onderdak van de dakloze Derk Klein en zijn gezin. Ook wilden ze niet meebetalen aan de levering of financiering van hout voor het bouwen van een onderkomen (hutje) voor het gezin. Voor de andere boeren in de marke was dit reden om de zaak voor de drost van Twente te brengen. Die besloot dat de 'boermannen van Den Westeriken Hoek' toch Derk Klein en zijn 'huijsgezin' van huisvesting moesten voorzien, door hen om de beurt acht dagen logies te verschaffen, zolang er nog geen nieuw onderkomen was gebouwd. Dit tegen een boete van twintig gulden. De boeren moesten er van de drost onderling uitkomen 'so dat de willigen met de onwilligen een gelijk sal moeten ondergaan.' Uiteindelijk werd er een klein huisje gebouwd, waar Klein en zijn vrouw tot aan hun overlijden mochten blijven wonen. Daarna zou het hutje aan de marke vervallen en mochten hun kinderen er geen aanspraak op maken.⁴⁶ De reden waarom Klein dakloos was geworden is niet duidelijk, evenals de reden waarom enkele boeren hun hulp weigerden. Opvallend is wel dat uiteindelijk de drost van Twente werd gevraagd een besluit te nemen, omdat de markegenoten (of buurschapsleden) er zelf niet uitkwamen. De hulp moest uiteindelijk afgedwongen worden door een besluit van overheidswege.

Dat het oordeel van de drost van Twente over dergelijke zaken soms werd gevraagd, blijkt ook uit een conflict tussen de buren van Deldenersch en Zenderen omstreeks 1800. Het geschil ging over de vraag wie verantwoordelijk was voor de huisvesting van een zekere Hendrikus Egberts en zijn gezin, van wie het huis in februari 1799 was afgebrand. Na driekwart jaar opgevangen te zijn geweest bij familie en bekenden in de marke Zenderen, was Egberts met vrouw en kinderen weer teruggekeerd naar de Deldeneresch, waar ze altijd hadden gewoond. Hier sliepen ze enkele nachten onder de blote hemel, op de plek waar hun huisje had gestaan, en verzochten ze de boermannen om hun een onderkomen aan te bieden en in hun onderhoud te voorzien. Die vonden echter dat het gezin ten laste hoorde te komen van de marke Zenderen. Tijdens een hoorzitting in een herberg in Ootmarsum verklaarden ze over het gebruik arme mensen onderdak te verschaffen dat 'hetgeen ook wel een gewoonte is dat men aan oude verarmde mensen doet, maar niet aan jonge lieden, daar de man nog geen dertig jaar oud is, die als hij werken wilde altijd hier of daar weder een woning zou kunnen huren'. Volgens de boermannen weigerde Egberts te werken voor de kost, waardoor ze hem en zijn gezin niet wilden helpen. Egberts voldeed hiermee waarschijnlijk niet aan de norm om een arbeidzaam leven te leiden, wat in dit geval leidde tot sociale uitsluiting. Interessant is ook dat de buren van de Deldeneresch de beslissingsbevoegdheid van de drost van Twente in deze zaak ter discussie stelden: 'Uw gezag strekt zich uit over heel Twente, maar alleen wat betreft politie en sommige justitiële zaken, maar geheel niet waar het het huishoudelijke betreft.'⁴⁷ Kennelijk was het niet gebruikelijk dat de drost van Twente zich met dergelijke informele zaken bemoeide. Dat hij dit nu wel deed, wijst er mogelijk op dat

---

⁴⁶ Collectie Overijssel, 0003.1 Staten van Overijssel, inv.nr. 3733 (Marke Dulder); A.L. Hottenhuis, Het Markeboek van Dulder 1647-1845 (Weerselo 2019).

⁴⁷ Collectie Overijssel, 0033 Drostambt Twente, inv.nr 619, Buren van Deldeneresch x buren van Zenderen.

dergelijke informele en onderlinge hulp eind achttiende eeuw minder vanzelfsprekend was geworden en door de drost van Twente afgedwongen moest worden. De informele hulp kreeg zo meer een formeel karakter. Tegelijkertijd past de bemoeienis van de drost in de neiging van de regionale overheid om meer toezicht op de buur- en markegenootschappen te houden. Uiteindelijk besloot hij dat de boermannen van Delden Egberts en zijn gezin moesten huisvesten en in hun onderhoud moesten voorzien.

De kans bestaat dat de hiervoor genoemde voorbeelden een enigszins vertekend beeld geven van de gang van zaken op het platteland. Het is niet bekend hoe vaak dergelijke rechtszaken werden gevoerd, en bovendien stapten burens die goed met elkaar omgingen niet naar de rechter. Het laat echter wel zien dat de overheid soms ingreep om ervoor te zorgen dat men aan de verplichtingen van onderlinge hulp voldeed. Dit kan erop duiden dat de onderlinge hulp die burens aan elkaar gaven, in ieder geval in de tweede helft van de achttiende eeuw, minder vanzelfsprekend was dan gedacht, wat kennelijk als problematisch werd gezien.

3.5 Noaberschap in stedelijke context⁴⁸

De gewoonten en gebruiken rondom noaberschap worden in het algemeen op het platteland gesitueerd. Hier zou men door de afwezigheid van makkelijk toegankelijke publieke dienstverlening in het verleden meer op elkaar aangewezen zijn dan in de steden. Toch zijn er ook binnen een meer stedelijke context voorbeelden van burenhulp en nabuurschap. Historicus Edith Ennen schreef in haar klassieker *De Europese stad in de middeleeuwen* dat '[e]n niet verder af te leiden oerverschijnsel van iedere landelijke zowel als stedelijke gemeentevorming de nabuurschap [is], het zich verenigen van burens'. Dit is volgens haar in heel Europa de grondslag van aparte districten binnen de stad.⁴⁹ Binnen de stedelijke gemeenschappen, die zich ongeveer vanaf de tiende eeuw in Europa ontwikkelden, waren individuen eveneens onderling van elkaar afhankelijk en verbonden zij zich in sociale netwerken. Bij het eerste ontstaan van steden was er wellicht slechts één gemeenschap, volledig bestaand uit nieuwkomers. Maar zodra de stad groeide, vormden zich kleinere geografische eenheden. De overkoepelende stadsregering hield zich ondertussen wel bezig met het publieke goed, zoals de bouw van beschermende muren, institutionele voorzieningen om bepaalde noden te lenigen en het handhaven van orde en recht. Veel verantwoordelijkheden vielen echter op de inwoners zelf.

Onder historici bestaat over het algemeen overeenstemming over het feit dat er in middeleeuwse steden al bepaalde burengebruiken bij geboorte, ziekte en overlijden bestonden. Vanwege het veelal informele karakter, zijn ook hiervan nauwelijks geschreven bronnen overgeleverd. Pas vanaf de zestiende eeuw werden buurschappen in veel steden geformaliseerd als 'gebuurten' en werden regels opgeschreven, bijvoorbeeld in Den Haag, Haarlem, Leiden, Delft en Rotterdam. Deze gebuurten werden geleid door een wijkmeester, heer of deken, die conflicten kon beslechten en boetes uit kon delen. Zijn rol was gedeeltelijk ook als bemiddelaar in ruzies tussen burens of echtgenoten. De al langer

---

⁴⁸ Deze paragraaf is grotendeels geschreven door historicus Edda Frankot, die in opdracht van de Overijsselacademie een (nog niet gepubliceerd) onderzoek deed naar noaberschap in laatmiddeleeuws Kampen.

⁴⁹ E. Ennen, *De Europese stad in de middeleeuwen* (Bussum 1978) 84.

bestaande informele burenhulp werd hier deels geformaliseerd en overgenomen door een vertegenwoordiger van het stadsbestuur. Er was een gemeenschappelijke kas waar leden verplicht aan bijdroegen, bijvoorbeeld wanneer een gezinslid stierf. De burenen verleenden elkaar onderling hulp; zij droegen bij begrafenissen bijvoorbeeld de kist. Uit de kas werden onder andere de feestmalen betaald die een of meerdere keren per jaar werden georganiseerd om de onderlinge banden te versterken.⁵⁰ De gebuurten hadden zo een belangrijk sociaal karakter. De regels die werden vastgelegd golden vooral voor de onderlinge hulp bij geboorte, ziekte en overlijden. Historicus Hilde van Wijngaarden concludeert in haar boek over armenzorg, arbeid en onderlinge hulp in Zwolle in de zeventiende eeuw dat er naast de formeel georganiseerde gebuurten ook nog informele buurschappen bestonden. Zij doelt hiermee op de verlening van een breder scala aan onderlinge hulp gevormd door gewoonteregels. Deze waren vooral voor de armen in de stad van groter belang dan de formeel geregelde gebuurten.⁵¹

In Kampen was er in ieder geval vanaf de late middeleeuwen sprake van enige organisatie in de buurt. Dit wordt duidelijk in een keur uit 1453 waarin de burgers 'elc in sijne buerscapp' werd opgedragen de goten langs de nieuwe muur tot aan de IJssel te onderhouden, zoals 'al van oldes gewoentlic' was geweest vanaf de straten tot aan de IJssel.⁵² Kennelijk was er dus al voor 1453 een verdeling in buurschappen om de uitvoering van bepaalde publieke werken te organiseren. Of deze buurschappen van onderaf waren ontstaan en vervolgens door de stadsregering werden overgenomen, of dat ze in deze context van bovenaf zijn opgelegd is niet bekend. Ook in de stad Utrecht was er al in de veertiende eeuw een lokaal buurtreglement waarin onder andere de plichten tot onderhoud en schoonmaken van straten waren vastgelegd.⁵³ Zoals al aangegeven is werden sommige publieke werken (zoals de bouw van de nieuwe muur) en beambten in de late middeleeuwen weliswaar uit de gemeenschappelijk kas betaald, maar een belangrijk deel van publieke taken die nu vallen onder de verantwoordelijkheid van de gemeente, provincie of het rijk, werden in de late middeleeuwen uitgevoerd door de inwoners zelf. De magistraten rekenden bijvoorbeeld op medewerking van burgers en inwoners bij het schoonhouden van de straten, het wegbrengen van vuilnis en mest, brandpreventie en -bestrijding, de verdediging van de stad en het aanbrengen van misdadigers en overtreders van de keuren.

Een tweede voorbeeld van een zekere buurtorganisatie binnen Kampen is een rechtszaak uit 1523, die zelfs werd gevoerd door een nabuurschap tegen een individu. Deze zaak ging over een aantal lange tafels die in het verleden aan de gemeenschappelijke burenen waren geschonken zodat ze door inwoners naar behoeven gebruikt konden worden,

---

⁵⁰ L. Lucassen, 'De angst voor een onderklasse. Buurtbinding in vroegmoderne Hollandse steden' in: W. Willems en L. Lucassen ed., *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking* (Amsterdam 2007) 83-109, aldaar 91-3.

⁵¹ H. van Wijngaarden, *Zorg voor de kost. Armenzorg, arbeid en onderlinge hulp in Zwolle 1650-1700* (Amsterdam 2000) 225.

⁵² Stadsarchief Kampen, 00001 Stadsbestuur Kampen, inv.nr. 242, *Digestum Novum 1450-1567*, f. 6v.

⁵³ L. Bogaers, 'Geleund over de onderdeur: Doorkijkjes in het Utrechtse buurtleven van de vroege middeleeuwen tot in de 17e eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 112 (1997) 336-363, aldaar 339-340.

zolang de (na)buurschap bestond.⁵⁴ Helaas wordt niet verder aangegeven om hoeveel of welke huishoudens het ging. Ook wordt in de zaak niet specifiek aangegeven waar de lange tafels voor dienden. Het is mogelijk dat zij in eerste instantie werden gebruikt als eettafels voor buurtfeesten. Een manier om de harmonie en solidariteit in de buurt te bevestigen en te waarborgen was door de organisatie van een feestmaal een of meerdere keren per jaar. Dit gebruik wordt regelmatig genoemd in de literatuur, en was in de vroegmoderne tijd ook in de buurtreglementen vastgelegd. In 1566 werd in Antwerpen bijvoorbeeld verwezen naar de periode voor 1530 toen inwoners uit de buurt elk jaar samen kwam ‘uyt gebueren liefde ende vrientschappen’.⁵⁵ Er is echter geen enkele verwijzing naar zulke feestmalen te vinden in de laatmiddeleeuwse bronnen uit Kampen. Dat betekent niet dat deze feesten daar niet plaatsvonden, maar vooral dat er geen reden was deze ergens te vermelden.

Dat er binnen de buurtorganisaties in Kampen ook sprake was van meer directere vormen van burenhulp bij geboorte, ziekte en overlijden blijkt uit een aantal voorbeelden. In een rechtszaak uit 1506 antwoordden negen vrouwen op een aantal vragen over de gebeurtenissen rondom de geboorte en daaropvolgend overlijden van een kind en een niet bij naam genoemde moeder. Uit de verklaring wordt duidelijk dat vrijwel alle vrouwen in het huis aanwezig waren in de periode direct na de geboorte. Hieruit blijkt een bepaalde betrokkenheid van de gemeenschap (zeer waarschijnlijk voor een deel bestaande uit burenen) bij deze geboorte, en bij het klaarmaken van de lichamen voor de begrafenis.⁵⁶ Of zij hielpen uit plichtsbesef, gewoonte of uit daadwerkelijke betrokkenheid, of een combinatie van de drie, is niet te zeggen, maar het is duidelijk dat de moeder een uitgebreid sociaal netwerk had. Het kwam vaker voor dat burenen erbij werden geroepen wanneer iemand op sterven lag. Een mooi voorbeeld hiervan is te vinden in een getuigenis uit 1520. Hierin vertelden de getuigen hoe zij en andere burenen door de vrouw van een zekere Roelof Scholte werden geroepen omdat haar man zo ziek was, nadat een vat bier op zijn voet was gevallen, dat ze dacht dat hij dood zou gaan.⁵⁷ Ook uit andere notities blijkt dat burenen bij het sterfbed aanwezig waren en bijvoorbeeld konden getuigen wat de laatste wensen van de stervende geweest waren. In sommige gevallen hielpen de burenen bij de begrafenis, zoals in 1528 toen een aantal mensen getuigde in een zaak van een neergeschoten man die naar een herberg in de Hagen in Kampen werd gebracht, waar hij na zes weken aan zijn verwondingen overleed. Twee burenen van de waard van dit huis verklaarden dat zij hadden geholpen hem te begraven.⁵⁸ Dit waren dus geen burenen van het slachtoffer, maar van het huis waarin hij stierf. Kennelijk werd ook hij op dat moment tot het huisgezin van de waard gerekend, en viel als zodanig onder ongeschreven regels van de nabuurschap.

---

⁵⁴ Stadsarchief Kampen, 00014 Rechterlijk Archief Kampen, inv.nr. 10, Liber Testium 1521-1525, f. 164v (15 jun 1523).

⁵⁵ B. Blondé e.a., ‘Living together in the city: social relationships between norm and practice’, in: B. Blondé e.a., ed., *City and Society in the Low Countries, 1100-1600* (Cambridge 2018) 59-92, aldaar 59. Zie bijvoorbeeld ook J. Coomans, *Community, Urban Health and Environment in the Late Medieval Low Countries* (Cambridge 2021) 176; A. van Meeteren, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de 17e eeuw* (Hilversum 2006) 27.

⁵⁶ Stadsarchief Kampen, 00014 Rechterlijk Archief Kampen, inv.nr. 10, Liber Testium 1505-1512, f. 52r-53r.

⁵⁷ SA Kampen, inv.nr. 10, Liber Testium 1505-1512, f. 1r.

⁵⁸ SA Kampen, inv.nr. 11, Liber Testium 1525-1530, f. 189r (29 aug 1528).

Ook voor Zwolle zijn er dergelijke aanwijzingen voor het bestaan van burenplichten. Bij de opheffing van het pesthuis in 1700 klaagden de burenen van dit huis bij de magistraat dat zij nu voortaan het bier moesten missen dat ze daarvoor altijd als ‘betaling’ ontvingen wanneer ze overledenen uit het pesthuis begroeven. Om hun verlies te compenseren gaf het stadsbestuur hen nog eenmaal bier, zonder dat daar een tegenprestatie tegenover stond. Dit lijkt op een burenplicht om elkaar bij begrafenissen bij te staan. Het was niet ongebruikelijk dat burenen voor dergelijke diensten een vergoeding in natura ontvingen. Ook binnen de noaberschap op het platteland werden de burenen na afloop van een begrafenis uitgenodigd voor een borrel.⁵⁹

Het fenomeen van onderlinge burenhulp of nabuurschap (noaberschap) was in de middeleeuwen dus niet een specifiek landelijk verschijnsel, maar vond ook plaats in de stad. Vanaf de zestiende eeuw wordt veel van deze hulp geformaliseerd in de organisatie van gebuurten in de diverse steden, waardoor het informele karakter ervan lijkt te verminderen. Wat bij veel van deze structuren wel meespeelde was dat de burenhulp, net zoals op het platteland, was gebaseerd op wederkerigheid. In de middeleeuwen was er geen duidelijk onderscheid tussen publieke en privé sfeer zoals dat nu bestaat. Iemand's huis was niet per definitie privé: zodra iemand van buiten het huisgezin aanwezig was, was er een getuige en kon iets dat in een huis gebeurde in principe als openbaar beschouwd worden. Ook als iets gehoord kon worden door de burenen, door muren en ramen die veel meer geluid doorlieten dan in onze tegenwoordige geïsoleerde huizen, gold het als openbaar. Daarnaast speelde een belangrijk deel van het leven plaats op straat, iets dat Bogaers en Sutter ook hebben opgemerkt wat betreft respectievelijk Utrecht en Zürich.⁶⁰ Voor het functioneren van de onderlinge hulp en solidariteit was het ook noodzakelijk om een volledig transparant leven te hebben, zodat er een vertrouwen kon ontstaan dat elke steun wederkerig was. Aan de andere kant betekende deze openheid ook dat gedrag en activiteiten continu onder een vergrootglas lagen, en iedereen ook beoordeeld kon worden op diens gedrag. In sommige gevallen kon dit zelfs leiden tot uitsluiting uit de gemeenschap. Over het algemeen zullen burenen dus hun best hebben moeten doen om vreedzaam samen te leven met iedereen in de buurt.

3.6 Noaberschap onder druk

Waar de onderlinge burenhulp in de stad vanaf de zestiende eeuw steeds meer werd geformaliseerd en overgenomen door stadsbesturen, bleef de meer informele noaberschap op het platteland in het oosten en zuiden van het land tot ver in de negentiende eeuw bestaan. Toch waren er hier ook ontwikkelingen die de onderlinge hulp onder druk zette of van karakter deed veranderen.

Vanaf de Reformatie probeerden predikanten steeds meer grip te krijgen op het dagelijks leven. Een oprechte gelovige leefde in hun ogen een boetvaardig en toegewijd leven, wat zich uitte in een heel programma van geboden en verboden op het gebied van zondagsrust, zedigheid, tijdsbesteding en cultureel vermaak. Dit strookte echter niet altijd met de opvattingen van de plaatselijke bevolking op het platteland, onder meer wanneer het ging om de gebruiken rondom noaberschap. De al te uitbundige onthalen bij dopen,

---

⁵⁹ Van Wijngaarden, *Zorg voor de kost*, 227-228.

⁶⁰ L. Bogaers, ‘Geleund over de onderdeur’, 343; P. Sutter, *Von guten und bösen Nachbarn: Nachbarschaft als Beziehungsform im spätmittelalterlichen Zürich* (Zürich 2002) 110-111.

huwelijken en begrafenissen waren de predikanten een doorn in het oog. Op verschillende vergaderingen van de classes Deventer, Kampen en Steenwijk-Vollenhove van de protestantse kerk beklaagden ze zich over dergelijke activiteiten, die ze strijdig achtten met een calvinistische levenswijze, en riepen ze drost of de Staten van Overijssel op om maatregelen te nemen. Zo sprak de classisvergadering van Deventer op 22 juni 1614 zich uit tegen de overmatige drinkgelagen bij de doop van kinderen, waardoor de ouders ‘wanner se haeren prediger den naem van het kindt sullen geven, vaken denselbigen namen doer vulheit ende drunckenschap hebben vergeeten.’⁶¹ Ruim vijf jaar later drong de classisvergadering van 6 juli 1619 er bij de drost op het gebied van begrafenissen op aan het ‘fressen und sauffen in der verstorbenen hauseren’ te verbieden.⁶² Weer een jaar later, op 25 april 1620, deden de predikanten opnieuw een oproep ‘dat die doodenbieren ten plattenlande ende het superstitieuse gebedtspreecken na het drincken derselven bieren’ verboden moesten worden.⁶³ In Vollenhove speelde dezelfde problematiek, getuige de oproep van de classisvergadering van 22 april 1613 aan de drost om ‘die missbruicken ende insolentiën op de begraffenissen’ te verbieden.⁶⁴

Hoewel de verslagen van de classicale vergaderingen alleen over de periode 1596-1620 goed zijn ontsloten (en daarom binnen het kader van dit onderzoek zijn bekeken), werden dergelijke oproepen aan de overheid om drinkgelagen en andere uitspattingen rondom geboorten, huwelijk en begrafenissen waarschijnlijk vaker gedaan. Gedurende de zeventiende eeuw vaardigden de Staten van Overijssel diverse plakaten uit ‘tegen de excessen op bruijloften, begrafenissen [rouwmalen of doodebieren] en kinderbieren’. Kennelijk hadden dergelijke voorschriften weinig effect, aangezien ze regelmatig opnieuw werden gedrukt en verspreid. Ook in de achttiende eeuw gingen bruiloften en begrafenissen nog gepaard met eet- en drinkgelegenheden. Dit valt onder meer af te leiden uit een in 1773 door de Staten van Overijssel uitgevaardigd verbod op het geven van ‘rouwmalen in die huijzen’, vanwege de uitbraak van een besmettelijke ziekte in het kerspel Hardenberg.⁶⁵ Het bestaan van dergelijke oproepen en verboden geeft aan dat gewoonten en gebruiken rondom noaberschap gedurende de hele zeventiende- en achttiende eeuw nog volop leefden.

Halverwege de negentiende eeuw was dit nog steeds het geval, wat onder meer blijkt uit een overzicht van de Markelose schoolmeester Gerrit Benthem. In 1845 publiceerde hij in de Overijsselsche Almanak voor Oudheden en Letteren een uitgebreide beschrijving van de in de gemeente Markelo nog gebezigde praktijken rondom geboorte, doop, huwelijk en begrafenissen. Minutieus somt Benthem hierin op tot hoeveel huizen de noaberschap reikt en wat de ‘landlieden’ voor elkaar doen bij gebruiken als blij- of doopmalen, kinder-, mest-, of boksenbieren, het veëren- of kistenmaal en het

---

⁶¹ J. van Gelderen en C. Ravensbergen, *Classicale Acta 1573-1620 VI: Provinciale synode Overijssel. Classis Deventer 1601-1620, Classis Kampen 1596-1601 en 1618-1620, Classis Steenwijk/Vollenhove 1601-1620* (Den Haag 2000) 35.

⁶² Van Gelderen, *Classicale Acta 1573-1620*, 61.

⁶³ *Ibidem*, 77.

⁶⁴ *Ibidem*, 179.

⁶⁵ *Collectie Overijssel*, 0003.1 Staten van Overijssel, Ridderschap en Steden, en de op hen volgende colleges, inv.nr. 301-319, Alfabetische index op de Resoluties van Ridderschap en Steden 1578-1777.

groevenbidden of rouwklagen. Benthem hoopte met zijn relaas te bereiken dat het nageslacht ‘zich eene meer juistere voorstelling van den tegenwoordigen tijd [zou] kunnen maken, dan wij van den verledenen’. Het leek hem daarom nuttig dat men ook in andere plaatsen iets meer van ‘de levenswijze onzer landlieden’ bekend maakte, te meer omdat volgens Benthem ‘in onzen alles veranderenden tijd’ ook de gebruiken en gewoonten rondom noaberschap wijzigden. ‘Alle boven beschrevene malen worden hier nog tegenwoordig aldus gehouden, behalve dat er in het laatste tiental jaren geene groote boerenbruiloft (...) is gevierd. Ook de doopmalen en kinderbiere beginnen reeds eenigzins in onbruik te geraken’, noteerde Benthem.⁶⁶ Als schoolmeester stond hij midden in de dorpsgemeenschap en liet hij zien dat de noaberschapsgebruiken een belangrijke plaats in Markelo innamen. Tegelijkertijd bespeurde hij een teruggang, wat voor hem reden was om de gebruiken te noteren voor het nageslacht.

Buurvrouwen helpen bij het koffieschenken op een bruiloft. (Stichting Heemkunde Markelo)

3.7 De eenwording van Nederland

Benthems opmerking over ‘onzen alles veranderden tijd’, roept de vraag op wat hij hiermee bedoeld en welk effect dit heeft gehad op het fenomeen noaberschap. Benthem was in 1809 geboren, in een periode dat het openbaar bestuur onder Frans bewind veel vernieuwingen onderging. De onderste bestuurslaag van buurschaps-, marke- en

---

⁶⁶ G. Benthem, ‘Beschrijving van de thans nog in gebruik zijnde feesten of malen, onder de landlieden in de gemeente Markelo bij gelegenheid van geboorte, doop, huwelijk en begraving’, in: Overijsselsche Almanak voor Oudheden en Letteren (1845) 147-175.

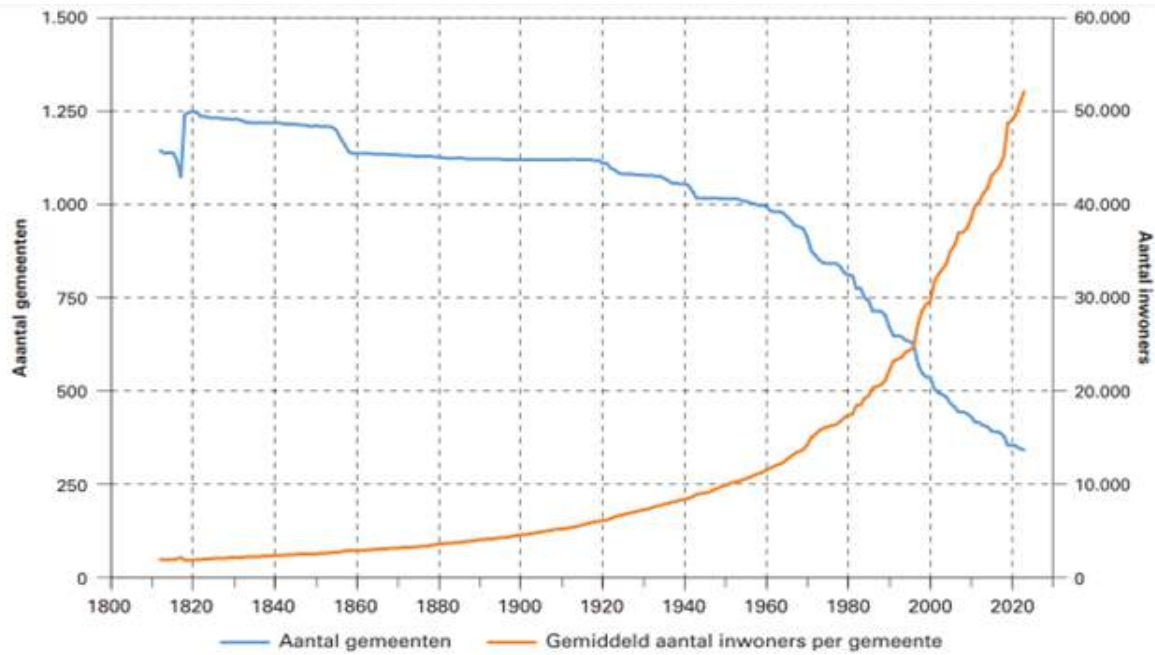
kerspelbesturen, die eeuwenlang op het platteland hadden bestaan, werd vervangen voor de nieuwe bestuurlijke eenheid van de burgerlijke gemeente. Waar dit gedurende de negentiende eeuw nog relatief kleinschalige bestuurseenheden bleven, rond 1900 telde Nederland nog 1100 gemeenten, zou dit aantal door een proces van fusies, herindelingen en schaalvergrotingen in de twintigste eeuw met meer dan twee derde verminderen. (zie figuur 1 voor de historische ontwikkeling van gemeenten en het aantal inwoners)⁶⁷ Hoewel de marken als organisatie begin negentiende eeuw voorlopig bleven bestaan, waren landbouwdeskundigen en overheden van mening dat het collectieve beheer van gemeenschappelijke gronden een effectieve ontginning van de woeste gronden in de weg stond. Uitbreiding van de totale oppervlakte cultuurgrond was in hun ogen noodzakelijk, omdat de productiviteit in de landbouw achterbleef bij de bevolkingsgroei. Aanvankelijk was er voor de beoogde opheffing van de marken weinig animo. Alleen grotere eigenaren als de adel en de burgerij (in de buurt van steden) waren in de regel voorstanders. De markeverdelingen bleven in het oosten in de eerste decennia van de negentiende eeuw beperkt tot de omgeving van steden als Deventer en Zutphen. Later werden echter ook boeren steeds meer voorstander van verdeling, mede ingegeven door overheidsmaatregelen die de privatisering van de gemeenschappelijke gronden stimuleerden, in de hoop zo ontginningen op gang te brengen. Tussen 1840 en 1870 werd het merendeel van de marken op deze manier opgeheven.⁶⁸ Dit betekende dat met name de kleine boeren een belangrijk deel van hun bestaanszekerheid kwijtraakten en dat de sociale verschillen toenamen. De verdeling van de gemeenschappelijke gronden werd veelal uitgevoerd naar rato van het grondbezit van elke volgerechtigde boerderij (erfgenaar), waardoor alle niet-erfgenaamen er bekaaid vanaf konden komen. Als de kleine boeren een stukje grond toebedeeld kregen, was dit meestal te weinig voor een volwaardig landbouwbedrijf en ook hadden ze niet meer de vrije beschikking over plaggen en kreupelhout, al verschilde dit per regio. Soms stelde de ontginning van de gemeenschappelijke gronden op de zandgronden de armere dorpsbewoners wél in staat om een eigen boerenbedrijfje op te zetten en nam het aantal keuterbedrijven juist toe.⁶⁹

---

⁶⁷ <https://nidi.nl/demos/van-beesel-tot-voorne-aan-zee-twee-eeuwen-gemeentegrenswijzigingen/> (24-04-2024)

⁶⁸ N. Dros, 't Old gebruik, 20-21; M. van der Linde, Het Heideveld. Boerenrepubliek aan de Reune (Steenwijkerwold 2019) 65; H. Demoed, Mandegoed schandegoed. De markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19de eeuw (Zutphen 1987) 165-166; V. Sleebe, 'Het rustige platteland, een negentiende-eeuwse erfenis?', Pro Memorie 2.2. (2000) 273-287, aldaar 278.

⁶⁹ Sleebe, 'Burenhulp tussen 1800 en 1890', 484.

Noot: exclusief Caribisch Nederland.

Bron: CBS StatLine, Van der Meer en Boonstra (2011) en Boonstra (2007) [eigen bewerking].

Figuur 1: Aantal gemeenten en gemiddeld aantal inwoner per gemeente in Nederland

Hoewel de markenorganisaties tegen het einde van de negentiende eeuw in Oost-Nederland grotendeels waren verdwenen, kwamen de massale ontginningen pas begin twintigste eeuw op gang na de introductie van de kunstmest. In dezelfde tijd nam ook de mechanisatie in de landbouw toe, wat effect had op het systeem van onderlinge hulp. Door de komst van bijvoorbeeld dorsmachines was de grootschalige inzet van burens bij de verwerking van de oogst steeds minder nodig. In de kleigebieden, met vaak wat grotere bedrijven, liep de mechanisatie voor op de zandgronden, waar een veelal kleinere bedrijfsstructuur bestond en men minder snel in staat was machines aan te schaffen. Hier bleef de onderlinge hulp voor het boerenbedrijf langer van betekenis.⁷⁰

Ondertussen vond vanaf eind negentiende eeuw op het boerenbedrijf een geleidelijke verschuiving plaats van akkerbouw naar veeteelt. Goedkoop importgraan uit met name Amerika had de landbouw rond 1880 in een crisis gestort. De inkomens van de boerenbevolking en de van hen afhankelijke nijverheid werden hierdoor aangetast. De agrarische sector legde zich steeds meer toe op de veeteelt, met koeien, varkens en kippen als hoofdmoot. Bovendien gingen de boeren zichzelf organiseren om sterker te staan op de internationaliserende markt. Ze richtten coöperatieve aan- en verkoopverenigingen op, verenigingen tot verbetering van het vee en er ontstonden coöperatieve melk- of boterfabrieken. De opkomst van de fabrieksmatige zuivelbewerking markeerde voor de zandboeren de overgang van de oude goederenhuishouding ('Naturalwirtschaft') naar de nieuwe geldhuishouding ('Geldwirtschaft'). Sindsdien zouden

⁷⁰ V. Steebe, 'Burenhulp tussen 1890 en 1950', in: Van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, Studies over zekerheidsarrangementen, 722-723.

de zandboeren een geregeld geldelijk inkomen krijgen en ging geld in het dagelijks leven een voorname rol spelen.⁷¹

De commercialisering van de landbouw en de grotere gerichtheid op de markt betekende een hechtere integratie van het oosten in een groter economisch en nationaal geheel, een proces dat zich volgens Dros eveneens in sociaal en cultureel opzicht voltrok: 'De noaberplichten zouden als traditionele grondslag in het gemeenschapsleven van de dorpen weliswaar niet zomaar verdwijnen, toch werd de betekenis ervan wel minder. Waar begin twintigste eeuw een begrafenis nog veelal door de burenen werd geregeld, was de kans groot dat de volgende generatie lid was van een begrafenisvereniging, waarvan hij de contributie betaalde met geld dat hij van de zuivelfabriek ontving.' De toenemende focus op de markt en het groeiende belang van de geldhuishouding, veranderde op de lange termijn de culturele oriëntatie van de plattelandsbewoners. Hierdoor was het gezag van oude denkbeelden, waarden en gewoonten niet langer vanzelfsprekend en ging men zich volgens Dros meer oriënteren op leefgewoonten en denkbeelden uit de wereld buiten het platteland.⁷²

Onder meer de professionalisering en specialisering van bepaalde taken en beroepen in de stad drong vanaf begin twintigste eeuw in toenemende mate door tot op het platteland. Een voorbeeld hiervan is de opkomst van de kruisverenigingen, waardoor het karakter van noaberhulp veranderde. Tussen ca. 1900 en 1920 werden in diverse Overijsselse plaatsen lokale afdelingen van het Groene Kruis (protestants) of het Wit-Gele Kruis (katholiek) opgericht, waarvan het ledental snel groeide. Leden konden een beroep doen op de wijkverpleging en ook werd er kraamzorg geboden. Dit waren taken die binnen de context van noaberschap voorheen vaak door de burenen werden vervuld, maar nu werden overgenomen door professionele wijkverpleegsters.⁷³

Ook de oprichting van begrafenisverenigingen in de eerste decennia van de twintigste eeuw leidde tot een afzwakking van de burenhulp. Gegevens hierover zijn te vinden in de zogeheten volkskundige vragenlijsten van het Meertens Instituut in Amsterdam, dat in 1937 door heel Nederland informatie verzamelde over burenhulp bij overlijdensgevallen. Hieruit valt op te maken dat in de eerste helft van de twintigste eeuw de burenhulp bij begrafenissen verminderde. Taken als het aanzeggen van overlijdens, het verzorgen en afleggen van de overledene en het naar het graf dragen van de kist werden geleidelijk aan overgenomen door kruis- en begrafenisverenigingen. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat deze ontwikkelingen zich in eerste instantie binnen de steden en op het platteland in het westen en noorden van het land afspeelden. In het oosten en zuiden bleef de hulp van burenen bij overlijden tot aan de Tweede Wereldoorlog in veel gevallen onmisbaar. Zo gebeurde het aanzeggen in grote delen van Drenthe, Twente, Salland en de Achterhoek vaak nog door de burenen, evenals het maken en dragen van de

---

⁷¹ H. Drijfhout en K. Jassies, *Het Overijsselse Volkskarakter* (Heiloo, z.j.) 46-50. H.J. Prakke, *Deining in Drenthe: historisch-sociografische speurtocht door de 'Olde lantschap'* (Assen 1951) 142.

⁷² N. Dros, 't Old gebruik, 25-26.

⁷³ Steebe, 'Burenhulp tussen 1890 en 1950', 723-724.

kist. In het katholieke Twente waakten de burenen in sommige plaatsen nog bij het lijk, al was dat in 1937 wel op z'n retour.⁷⁴

Tegelijkertijd werden sommige noaberschapgebruiken ter discussie gesteld of kregen ze geleidelijk een andere vorm. Zo kon boer J. Oldenhof uit de buurschap Oele bij Hengelo in 1936 bij zijn verhuizing naar de buurschap De Zoeke bij Losser nog volop rekenen op hulp van zijn nieuwe burenen. Wel wilden de jongeren uit De Zoeke 'met het oog op den grooten afstand' liever voor gezamenlijke rekening een auto huren, terwijl de ouderen 'van zo'n modern vervoer' niets wilden weten. Zij wilden de traditie 'geheel en al handhaven' en ondanks de afstand de nieuwe buurman 'met zijn geheele hebben en houden, ten teeken dat hij welkom was in hun midden', met paard-en-wagen halen. 'En wat de ouderen wilden, gebeurde', aldus de verslaggever van het Twentsch Dagblad Tubantia.⁷⁵ Een paar jaar later gingen in Staphorst stemmen op om de bestaande praktijk van het zogeheten 'grafdichten' af te schaffen. Dit gebruik hield in dat twee van de burenen die de kist hadden gedragen en in het graf hadden laten zakken, daarna een schop pakten om het graf 'ten aanschouwe van iedereen' met grond te dichten. De familieleden en andere belangstellenden bleven hierbij wachten. Pas wanneer het graf geheel dicht was, mochten ze de begraafplaats verlaten. Het lange wachten en het feit dat men 'er op koude dagen schier bij verkleumde', leverde steeds meer klachten op. De kwestie was volgens de Opregte Steenwijker Courant in Staphorst het gesprek van de dag en leidde zelfs tot een bespreking in de gemeenteraad. De raadsleden konden zich vinden in de klachten en gunden bovendien de grafdelver van Staphorst de extra verdiensten die hij zou ontvangen wanneer hij deze taak op zich zou nemen. Voorheen fungeerde deze burenenplicht als kostenbesparing voor de familie, maar de raad vond de burenenplicht 'tot aan den rand van het graf' wel voldoende. 'Dat de burenen dan ook nog dat grondverzet moeten verrichten, wordt in onzen tijd wel iets teveel geacht.' Met een grote meerderheid besloot de raad het dichten van het graf voortaan over te laten aan de grafdelver. 'Een eeuwenoud gebruik werd daarmee afgeschaft', besloot de verslaggever, waarbij de lokale overheid zich rechtstreeks mengde in het informele terrein van noaberschap.⁷⁶

---

⁷⁴ Meertens Instituut Amsterdam, Volkskundige Vragenlijsten 3, Rouwgebruiken (1937); Sleebe, 'Burenhulp tussen 1890 en 1950', 724-728.

⁷⁵ Twentsch Dagblad Tubantia, 3 november 1936.

⁷⁶ Opregte Steenwijker Courant, 14 februari 1939.

Een begrafenis in de buurschap Ypelo bij Wierden, met een lijkwagen van de lijkwagevereniging. (Historische Kring Wierden)

Als gevolg van de politieke, sociale, economische en culturele eenwording van Nederland gingen gebieden en gemeenschappen gedurende de negentiende- en twintigste eeuw meer dan voorheen met elkaar samenhangen. De oude agrarisch-ambachtelijke samenlevingen op het platteland zouden langzamerhand verdwijnen. Rond de Eerste Wereldoorlog was bijna de helft van de Nederlandse beroepsbevolking nog werkzaam in de landbouw. In 2023 was dit nog ongeveer twee procent. Mede door dit proces kwam de aloude volkscultuur onder druk te staan en werd het platteland steeds meer beïnvloed door een grootstedelijke levenswijze.⁷⁷ Deze ontwikkeling werd door sommigen gezien als een bedreiging van de regionale en lokale identiteit en riep een groeiende belangstelling op voor populaire en (semi-) wetenschappelijke onderzoeken en publicaties over de aard, ziel en het wezen van dergelijke gemeenschappen. Binnen deze context kwamen regionale auteurs als de hiervoor genoemde Cato Elderink op, die een romantisch en idyllisch beeld van het leven op het platteland schetsten, wat ons beeld van de noaberschap tot op de dag van vandaag heeft beïnvloed. Maar ook auteurs als J.J. van Deinse, P.W.J. van den Berg en G.J. ter Kuile droegen hieraan bij, onder meer in de in 1931 verschenen geschiedschrijving van Overijssel en in de bundel *De Nederlandse Volkskarakters* van P.J. Meertens en A. de Vries uit 1938. Zij pakten vooral de pen over de volkscultuur op uit bezorgdheid over wat dreigde te verdwijnen. Dat dit proces toen in volle gang was, wordt door alle auteurs erkend. In zijn uitgebreide beschrijving van de Twentse volksgebruiken noemt Van Deinse de afgezonderde ligging van Twente als één van de oorzaken waarom deze zich daar zo lang hebben gehandhaafd. Juist de komst van goede wegen, auto's, spoorwegen en andere vormen van mobiliteit hebben de volksgebruiken veranderd of

---

⁷⁷ E. Engelen, *Boze burgers en boeren: Een autopsie van een tijdperk* (Leiden 2023) 27.

doen verdwijnen. Van Deirse sloeg dit proces met enige bezorgdheid en weemoed gade, en vroeg zich af hoelang ze nog zouden blijven bestaan. Maar zolang dat nog het geval was, ‘zal het den belangstellenden bezoeker goed doen, op te merken de poëzie van deze gebruiken uit den ouden tijd in ons mooie Twenthe, dit land van arbeid en machines!’.⁷⁸ Ook Ter Kuile gaf hoog op over de noaberplichten in Overijssel, die volgens hem onvoorwaardelijk werden vervuld: ‘Nog heden staat men in heel het Saksische land, Roomsch én Onroomsch dooreen, bij doop, trouwen, dood en begravenis trouw elkaar bij, de handhaving dier plichten is interconfessioneel.’ Ondertussen zag hij ook dat de noaberschap aan het veranderen was. ‘Nu echter is in dorp en stad dikwijls die band lossiger geworden, ook al door het vloten der bevolking en omdat men verzuimde buurt aan te nemen bij vestiging’, noteerde hij enigszins gelaten.⁷⁹ Alle bezorgdheid en romantische beschrijvingen ten spijt, zou het karakter en de reikwijdte van de noaberschap na de Tweede Wereldoorlog nog verder verminderen. De opkomst van de verzorgingsstaat speelde hierin een belangrijke rol.

3.8 De opkomst van de verzorgingsstaat

Vanaf de negentiende eeuw was de overheid steeds verder doorgedrongen in het maatschappelijk leven. Het traditionele takenpakket van de staat had zich verbreed van een focus op veiligheid en openbare orde naar meer verzorgende taken als onderwijs, economisch welzijn en sociale zaken. De roep om meer sociale gelijkheid na de Franse Revolutie lag hieraan ten grondslag, evenals de noodzaak van sociale zekerheid om de uitwassen tegen te gaan van de kapitalistische markteconomie die tijdens de Industriële Revolutie was ontstaan. Binnen deze context kunnen we eveneens de opkomst van de verzorgingsstaat plaatsen. Met de invoering van de Ongevallenwet, de wet op invaliditeits- en ouderdomspensioen en de ziekteverzekeringwet in de eerste helft van de twintigste eeuw was hiervoor een eerste aanzet gegeven. Na de Tweede Wereldoorlog zou de Nederlandse verzorgingsstaat pas echt tot wasdom komen. De overheidsuitgaven aan sociale zekerheidsmaatregelen groeiden hard en de klassieke kerkelijke armenzorg werd steeds verder teruggedrongen. De materiële zekerheid nam toe vanwege hogere lonen en uitgebreidere sociale voorzieningen. Van groot belang hierin was de invoering van de Noodwet-Ouderdomsvoorziening in 1947, die in 1956 werd vervangen voor de Algemene Ouderdomswet (AOW). Deze wet kende alle burgers boven de vijftien jaar een ouderdomspensioen toe, waardoor ouderen vanaf dat moment een gegarandeerd inkomen hadden en minder afhankelijk werden van hulp van familie, bekenden en burens. Een jaar later volgde de invoering van de Algemene Weduwen- en Wezenwet, waardoor ook deze groepen minder afhankelijk werden van steun van anderen. De invoering van de Algemene Bijstandswet in 1965 gaf vervolgens iedereen die niet in eigen levensonderhoud kon voorzien en niet in aanmerking kwam voor een sociale verzekering, het recht op een uitkering. De rollen die kerk en overheid in het verleden hadden bij de zorg voor minder bedeeden werden hierdoor omgedraaid. Waar voorheen de overheid pas bijsprong als de

---

⁷⁸ J.J. van Deirse, ‘Volksgebruiken in Twenthe’ in: G.A.J. van Engelen van der Veen, G. J. ter Kuile en R. Schuiling ed., Overijssel (Deventer 1931) 852-865.

⁷⁹ G.J. ter Kuile, ‘De bewoners van Twente en Oost-Salland’ in: P.J. Meertens en A. de Vries ed., De Nederlandse Volkskarakters (Kampen 1938) 73-91.

middelen van familie, buren en kerkelijke instellingen tekortgeschoten, was ze door de Bijstandswet voortaan in eerste instantie verplicht de noodzakelijke ondersteuning te verschaffen en konden anderen in incidentele gevallen daarop een aanvulling geven.⁸⁰

Door de invoering van dit stelsel van sociale zekerheid nam de noodzaak van noaberschap langzamerhand af. Bewoners van zowel stad als platteland werden voor hun dagelijkse bestaan steeds minder afhankelijk van onderlinge hulp, die in zichzelf een selectief karakter had. Het sociale vangnet werd overgenomen door collectieve overheidsregelingen die voor iedereen golden. De betekenis van noaberschap veranderde meer in een middel voor sociale integratie in de buurt. Geleidelijk aan ontwikkelde de noaberschap zich in de richting van gezelligheids- of buurtverenigingen en werd het hele stelsel van gewoonten, gebruiken en de onderlinge wederkerigheid minder strikt. Dit kwam het duidelijkst naar voren bij de regels rondom begrafenissen. Veel van de taken die de buren voorheen uit dienden te voeren, zoals het aanzeggen van de overledene of het afleggen van het lijk, werden overgenomen door opkomende begrafenisverenigingen. Zo werd in 1954 in de vergadering van de begrafenisvereniging De Baars-Woldberg (ten noorden van Steenwijk) officieel besloten de burenplichten af te schaffen en vaste dragers aan te stellen.⁸¹ Ook in andere plaatsen werden dergelijke besluiten genomen, al was nog niet iedereen zover. In de buurschap Wechterholt bij Wijhe werd in 1956 de burenplicht nog steeds 'ernstig in acht genomen', en in het Twentse Enter bleek in 1963 uit een enquête onder de leden van de lijkwagenvereniging 'De Laatste Eer' dat meer dan zestig procent de oude vorm van begraven prefereerde boven de omschakeling naar een begrafenisvereniging. Ook in Wilsum speelden dergelijke vragen, waarbij de verslaggever van 't Nieuws voor Kampen opmerkte dat 'vooral de oudere dorpsbewoners aan de oude gewoonten verknocht waren'.⁸² Het feit dat over het handhaven van de burenplichten bij begrafenissen werd gediscussieerd geeft aan dat het gebruik op z'n retour was, waarschijnlijk vooral bij jongere generaties. Ook speelde soms mee of de betrokkenen tot de oorspronkelijke dorpsbewoners behoorden, of dat het, zoals in Giethoorn, vooral 'uitheemse' Zeeuwse en Groninger boeren waren die in de pas ontgonnen Giethoornse polder woonden. Deze laatste groep kwam uit gebieden waar de noaberschap al eerder teruggedrongen was, en hechtte door hun verhuizing minder aan de handhaving van de burenplichten.⁸³

De teruggang van noaberschapsgebruiken, met name op het gebied van begrafenissen, wordt bevestigd in een tweede Volkskundige vragenlijst die het Meertens Instituut in 1964 over dit onderwerp verspreidde. Waar het afleggen van het lijk voorheen nog een taak was van de naaste buren, gebeurde dit halverwege de jaren zestig vaak door de begrafenisvereniging of de wijkzuster. Ook het aanzeggen van de overledene gebeurde inmiddels vaak door een professionele aanzegger van de begrafenisvereniging. Enkele

---

⁸⁰ L. Frank van Loo, "Den arme gegeven..." Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965 (Meppel 1987) 183-185; A. de Regt, 'Familie- en burenhulp 1950-heden' in: Van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, Studies over zekerheidsarrangementen, 1037-1053.

⁸¹ Opregte Steenwijker Courant, 23 december 1954.

⁸² Overijsselsch Dagblad, 15 september 1956; Twentsch Dagblad Tubantia, 5 april 1963; 't Nieuws voor Kampen, 6 juni 1954.

⁸³ Nieuwsblad van het Noorden, 20 januari 1950.

respondenten merkten op dat dit ‘bij de boeren’ nog niet altijd het geval was, en dat men daar de oude gebruiken nog in ere hield. Vooral bij de organisatie van de maaltijd na de begrafenis, het zogeheten groevemaal, was nog lang een taak voor de buurvrouwen weggelegd. Zij verzorgden de koffie en de broodjes die aan de gasten werden geserveerd. In Twente lijkt de rol van de burens wat langer te hebben voortgeduurd dan in West-Overijssel, waar de taken eerder werden overgenomen door de begrafenisverenigingen.⁸⁴

Gebruiken rondom noaberschap werden steeds vaker als dwingend ervaren, wat ertoe leidde dat vanaf eind jaren veertig ook maatschappelijke organisaties zich met dit ‘vraagstuk’ gingen bemoeien. Zo werd in 1949 in Denekamp een comité gevormd bestaande uit kerkelijke instanties, de katholieke arbeidersbond, de rooms-katholieke plattelandvrouwen en de Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond (ABTB), die richtlijnen vaststelde voor de al te uitbundige Twentse bruiloften. De reden hiervoor was dat het aantal noabers in de loop der jaren enorm was gegroeid, mede als gevolg van de bevolkingsgroei op het platteland. Naast de vaste noabers kregen bovendien veel andere vrienden en (vage) bekenden een uitnodiging, omdat men koste wat kost wilde voorkomen voor ‘kniepert’ uitgemaakt te worden. Hierdoor verschenen soms wel vier- tot vijfhonderd gasten op een bruiloft. De kosten van zo’n trouwerij waren zo hoog, dat jonge stellen soms nog jarenlang moesten afbetalen. De richtlijnen van het comité hadden als doel de omvang en uitwassen van de Twentse bruiloften te beperken. Zo moest het feest voortaan om tien uur ’s avonds afgelopen zijn en verstrekke men daarbij ‘aan de meisjes geen sterke drank’. Ook bepaalde men het aantal noabers, de gezinnen van de burens, op een maximum van twaalf, en hoorden kinderen jonger dan achttien jaar ‘niet op de avondbruiloft thuis’.⁸⁵ Soortgelijke initiatieven ontstonden een kleine tien jaar later in de gemeente Tubbergen en werden van daaruit door maatschappelijke organisaties verspreid over de rest van Twente. Oldenzaal, Haaksbergen en Delden.⁸⁶

---

⁸⁴ Meertens Instituut Amsterdam, Volkskundige Vragenlijsten 30, Sterf-, begrafenis-, en rouwgebruiken (1964).

⁸⁵ Deventer Dagblad, 3 mei 1949;

⁸⁶ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 11 februari 1958; Nieuwe Winterswijkse Courant, 19 februari 1958; De Telegraaf, 13 maart 1958.

Gasten op een boerenbruiloft in Twente, 1964. (particuliere collectie)

In Haarle probeerden in 1969 de Middenstandsvereniging Haarle, het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) en de ABTB de burenplichten officieel te versoberen. Zij vonden het tijd om 'af te rekenen met de tradities die men er bij begrafenissen en bruiloften op na houdt' en de opgerichte begrafenisvereniging te steunen. In de oude situatie had ieder gezin in Haarle soms wel 10 tot 25 burens, een aantal wat men in 1969 'niet meer te handhaven' vond. De vermindering van het aantal burens zou 'verscheidene inwoners een aantal maatschappelijke problemen besparen', aldus de organisatoren. Hun voorstel kon rekenen op de goedkeuring van een groot deel van de Haarlese bevolking. Afgesproken werd dat na zondag 1 juni niemand meer buur was van elkaar en dat de burens de begrafenissen 'niet meer behoeven te verzorgen en te bekostigen'. Daarna zou men bij elkaar op visite gaan 'en zich in alle gemoedelijkheid 3 á 4 burens uitzoeken', die elkaar dan wel zouden helpen in geval van nood (ziekte of ongeval) en 'met het werk op de boerderij of in de burgerwoning'.⁸⁷ Uit de voorgaande voorbeelden blijkt dat sommige noaberschapgebruiken door inwoners van Salland en Twente als te belastend werden ervaren. Tegelijkertijd durfde niemand individueel de eerste stap te zetten om ze aan te passen, uit angst daarop te worden aangekeken. Uiteindelijk was de inmenging van maatschappelijke organisaties nodig om de gebruiken aan te passen, zodat ze weer beter op de draagkracht van de lokale bevolking en op de steeds verder veranderende maatschappij waren toegespitst.

Naast de invoering van sociale voorzieningen, speelde bij het teruglopen van de noaberschap ook de door de overheid gestimuleerde schaalvergroting en ruilverkavelingen in de landbouw een belangrijke rol, waardoor het aantal boeren

---

⁸⁷ A. Bakhuis-Brascamp, *Vreuten in het oude Salland* (Olst 1998) 39.

verminderde, en tegelijkertijd de toegenomen mobiliteit mee. Hierdoor werkte men vaker buiten de eigen woonplaats en werd er vaker verhuisd, wat volgens de Twentse regionalist Adriaan Buter gevolgen had voor de onderlinge banden. 'Wanneer er 'zondagsboeren' (burgers) in komen te wonen, die hun werk overdag elders hebben, kun je als boer niet op hen rekenen zoals je dat op vroegere bewoners deed. Beste mensen misschien, (...) maar wanneer het hooi naar binnen moet, zijn ze er niet en met paard en trekker kunnen ze je niet bijstaan.' Dit had tot gevolg dat 'de oude noaberschapen' langzaam doodbloeden, aldus Buter.⁸⁸ Ook het feit dat vrouwen en boerinnen steeds vaker buitenshuis werkten, waardoor ze minder tijd hadden voor het onderhouden van burenccontacten en verplichtingen, had effect op de instandhouding van de noaberschapgebruiken.

3.9 Nieuwe betekenissen van noaberschap

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg noaberschap binnen de agrarische gemeenschap geleidelijk een andere invulling. Dit bleek onder meer uit de oprichting in 1966 van de Coöperatieve Vereniging voor Bedrijfsverzorging in Enschede. Boeren die lid werden van deze vereniging konden bij ziekte of een ongeval tegen een gunstig tarief een vervanger inhuren die het bedrijf gaande zou houden. Ook wanneer een boer een keer een weekend vrijaf wilde hebben, was er hulp beschikbaar al lag in zo'n geval het uurtarief wel hoger. Secretaris Mekkelholt van de vereniging zag dit als een nieuwe vorm van noaberhulp: 'Iedere landbouwer weet voor welke moeilijkheden hij kan komen te staan bij ziekte. Als zijn bedrijf dan door bekwame arbeidskrachten zal kunnen worden voortgezet, is dat een hele geruststelling.'⁸⁹ De hulp die boeren elkaar eerder belangeloos gaven vanuit het principe van noaberschap, was geen vanzelfsprekendheid meer. Daarvoor in de plaats kwam meer geformaliseerde hulp door middel van de coöperatieve bedrijfsverzorging, die was gestoeld op de oude noaberschapstraditie.

Ook in andere delen van de maatschappij veranderde in de tweede helft van de twintigste eeuw de betekenis en invulling van noaberschap. Onder meer overheden en ondernemers probeerden gebruik te maken van de traditie van samenwerking en onderlinge verbondenheid. Zo zette burgemeester Alexander de Beaufort van de gemeente Markelo begin jaren vijftig de traditie van noaberschap in om het toerisme in zijn gemeente te stimuleren. Vanuit een samenwerking tussen boeren, ondernemers en de gemeente werd op een gebied van 35 hectare bossen en heide het kampeercentrum Hessenheem opgezet. Een twintigtal boeren had hiervoor, voor een periode van 25 jaar, elk een stukje grond voor verhuur beschikbaar gesteld, waarop ruim dertig vakantiehuisjes en andere voorzieningen werden gebouwd. De gemeente stond intussen garant voor een bedrag van 30.000 gulden. Naast de huur ontvingen de deelnemende boeren en andere deelnemers uit de Markelose bevolking elk jaar een uitnodiging voor een zogeheten 'noaberfeest', een feest ter ere van het kampeercentrum dat door de samenwerkende Markelose gemeenschap was opgezet. Volgens de verslaggever van de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant was het centrum een 'voorbeeld van noaberschap'.

---

⁸⁸ A. Buter, 'Noaberschap bloedt dood', in: Jaarboek Twente 1987 (Enschede 1987) 47-49.

⁸⁹ Tubantia, 3 november 1966.

Het vakantiepark werd in 1972 overgenomen door een ondernemer en bestaat vandaag de dag nog steeds.⁹⁰

Verwijzingen naar de noaberschapstraditie zouden in de provincie vaker worden ingezet, zoals bij de ontwikkeling van de economie, industrie en het onderwijs. Bij de jaarvergadering van het Economisch Technologisch Instituut Overijssel (E.T.I.O.) in 1953 in Goor pleitte voormalig staatssecretaris Fockema Andreae er als voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs bijvoorbeeld voor dat grote Twentse textielbedrijven met veel contacten in Zuidoost-Azië ingeschakeld zouden kunnen worden bij de afzet van de producten van kleinere ondernemingen. Ze zouden dan hun netwerk inzetten om de economie te bevorderen en op die manier als het ware ‘een burenplicht vervullen, welke vooral hier in Oost-Nederland zo sterk leeft’. Deze aanbeveling klonk het publiek, dat bestond uit tal van burgemeesters, wethouders en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, waarschijnlijk als muziek in de oren.⁹¹ Tien jaar later bij de opening van de eerste studentenhuysvesting op de campus Drienerlo van de Technische Hogeschool Twente (TH) roemde commissaris van de koningin De van der Schueren eveneens de noaberschapstraditie in Oost- en Noord-Nederland. Vanuit die gedachte wilde de TH volgens de commissarissen ‘een noaber [zijn] voor de leerlingen die straks als studenten haar poorten zullen binnengaan, een noaber voor het bedrijfsleven, voor de wereld van de wetenschap (...) en een noaber van de Nederlandse overheden en de burgerij’. De geest van noaberschap stond volgens De van der Schueren in de samenleving om te dienen en om gediend te worden ‘in een voortdurende wisselwerking van hogeschool en maatschappij’.⁹²

Ook in praktische zin probeerden overheden bij het oplossen van problemen gebruik te maken van de traditie van noaberschap. Zo werden eind jaren zestig in Hengelo en Enschede maatschappelijke hulpdiensten opgezet die de aloude burenhulp in de vorm van huishoudelijk werk bij noodgevallen en zorg voor zieken en bejaarden moesten organiseren. Dergelijke initiatieven pasten in de ‘hausse aan vrijwillige hulpdiensten’ die volgens een rapport van het Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek (Nimawo) in de tweede helft van de jaren zestig waren opgezet, onder meer als gevolg van de invoering van de Bijstandswet. Ze kwamen in het hele land voor, vooral binnen verstedelijkt gebied. Volgens het onderzoek was er op het platteland geen behoefte aan georganiseerde burenhulp. Daar zou nog voldoende onderlinge hulpverlening bestaan. In Hengelo werd dit initiatief letterlijk onder het mom van ‘noaberschap nieuwe stijl’ vormgegeven, terwijl ook Enschede hierop mee probeerde te liften. De verslaggever van Tubantia kon het zich nauwelijks voorstellen dat de vanouds in Twente gevestigde noaberschap in een stad als Enschede nagenoeg geheel verdwenen zou zijn. Maar ‘in een tijd waarin iedereen heel gemakkelijk aanleunt tegen allerlei overheidsvoorzieningen’,

---

⁹⁰ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 18 juli 1952;
<https://www.hessenheemfondsmarkelo.nl/geschiedenis> (15-03-2024).

⁹¹ Twentsch Dagblad Tubantia, 4 juni 1953.

⁹² Twentsch Dagblad Tubantia, 10 juli 1963.

daalde volgens de verslaggever ‘de bereidheid om op basis van vrijwilligheid en zonder dat daarvoor een vergoeding wordt gegeven, een ander te helpen, heel snel’.⁹³

In Haaksbergen wilde de gemeente begin jaren zeventig met hulp van ‘noabers’ de buurschap Buurse op het gasnet aansluiten. Veel boeren in het buitengebied zouden voor hoge kosten komen te staan als ze op het gasnet aangesloten wilden worden. Om de kosten te drukken kwam de gemeente met een plan dat was gebaseerd op de ‘aloude Twentse noabergedachte’. Als de boeren de sleuven van de hogedrukleiding naar hun eigen woning zelf of gezamenlijk zouden graven, dan leverde dit een flinke kostenbesparing op ten opzichte van de kosten wanneer een aannemer dit zou moeten doen. ‘Ik geloof dat de noaberplicht in dit geval weer in de praktijk wordt gebracht’, aldus directeur Schaap van het gemeentelijk energiebedrijf. ‘Vaak maakt men er, met de nodige verfrissingen, een leuke feestdag van. (...) Afgaande op de nog steeds bestaande noaberplicht geloof ik dat er binnenkort nog menig feestje op het Buurser platteland zal worden gevierd.’⁹⁴ In welke mate boeren van deze mogelijkheid gebruik hebben gemaakt is niet bekend. Wel was dit een voorbeeld van een door noaberschap geïnspireerd aanbod, waar belanghebbenden door zelfwerkzaamheid ook direct voordeel van zouden hebben.

Uit de hiervoor genoemde voorbeelden blijkt dat in de tweede helft van de twintigste eeuw allerlei organisaties begonnen te zoeken naar een nieuwe invulling van de aloude noaberschap. Evengoed bleef in sommige buurschappen in Overijssel het buurtmaken nog hoog in het vaandel en werd her en der op het platteland de noaberschap nog volop beleefd. Zo vond in 1969 in het Aamsveen bij Enschede nog een verhuizing plaats, waarbij de nieuwe burens de spullen van de verhuizende familie Nijenhuis op kwamen halen. Het paard-en-wagen was inmiddels wel ingeruild voor de trekker, maar de nieuwe burens werden op deze manier van harte welkom geheten.⁹⁵ Hoewel deze familie nog uit de directe omgeving kwam, gebeurde het ook steeds vaker dat er ‘nieuwe noabers’ uit het westen van het land naar het Overijsselse platteland kwamen. Zij kregen soms een minder hartelijk ontvangst, onder meer uit vrees dat deze zogeheten ‘tweede-woningbezitters’ over de stank zouden klagen. Volgens enkele leden van de ruilverkavelingscommissie Holtten-Markelo, was hiervoor maar één oplossing: ‘Neem die vreemde burens zo gauw mogelijk op in de noaberschap, dan heb je er geen last meer van.’⁹⁶ In sommige buurschappen werd hier daadwerkelijk werk van gemaakt en is er nog steeds sprake van een vitaal buurtleven. Zo ervoer de gepensioneerde varkenshouder Dieks Horsman in 2015 de buurschap Dalmsholte bij Ommen ondanks de beëindiging van veel boerenbedrijven en het vertrek van senioren naar elders nog altijd als een hechte gemeenschap: ‘Boogzetten, verjaardagsvisites, bruiloften, dat gebeurt hier allemaal nog. Ook onze nieuwe burens uit Alphen aan den Rijn doen gewoon mee.’⁹⁷

---

⁹³ Tubantia, 21 augustus 1968 en 20 februari 1969; Het Parool, 5 augustus 1969.

⁹⁴ Tubantia, 2 december 1972.

⁹⁵ Tubantia, 14 mei 1969.

⁹⁶ Tubantia, 28 september 1972.

⁹⁷ Van der Horst en Van der Linde, Vooruitboeren, 187.

Buren bij elkaar op bezoek bij een 40-jarig huwelijksjubileum in Westenholte bij Zwolle, 1965. (Collectie Overijssel)

3.10 Tot slot

In dit hoofdstuk zagen we dat systemen van burenhulp, in het Nedersaksische gebied noaberschap genoemd, eeuwenlang in Overijssel aanwezig waren. De oorsprong van dit fenomeen ligt waarschijnlijk in de late middeleeuwen, binnen de context van buurschappen en markegenootschappen die waren ontstaan voor het beheer en gebruik van gemeenschappelijke gronden. De oudste concrete aanwijzing in de bronnen voor het bestaan van noaberschap is te vinden in een reglement van de marke Harculo uit 1474. Hierin werden regels vastgesteld voor burenhulp bij begrafenissen, die waren gestoeld op een al langer geldende gewoonte. Tot in de twintigste eeuw speelden vormen van noaberschap een belangrijke rol in het dagelijks leven.

Een belangrijk kenmerk voor noaberschap was dat de hulp plaatsvond op basis van wederkerigheid. Wanneer iemand een ander hielp, kon hij op enig moment ook hulp terug verwachten. Om dit goed te laten functioneren waren sociale binding en solidariteit

tussen de leden van een gemeenschap vereist. Men moest ervan uit kunnen gaan dat de wederkerigheid ook echt werd betoond op het moment dat het daadwerkelijk nodig was. Dit kon het beste worden gegarandeerd binnen een waardengemeenschap waarin men elkaar kende en vertrouwde, die daardoor het beste werkte op beperkte schaal. Noaberschap fungeerde hierdoor enerzijds als een sociaal bindmiddel binnen de gemeenschap, terwijl het tegelijkertijd ook een gevolg was van onderlinge verbondenheid. Anderzijds was noaberschap eveneens een controlemechanisme voor het voortbestaan van de gemeenschap, die binnen het systeem zijn normen en waarden aan de leden oplegde, waardoor er sprake kon zijn van 'saamhorigheidsdwang'. Wie te veel uit de pas liep, had kans om uit de gemeenschap buitengesloten te worden en daarmee ook verstoken te blijven van onderlinge hulp.

Door de eenwording van Nederland, het openbreken van de boerengemeenschappen, veranderingen in de landbouw, groei van de geldeconomie en de opkomst van de verzorgingsstaat werd noaberschap gaandeweg de negentiende- en twintigste eeuw minder vanzelfsprekend en minder noodzakelijk. Een grootstedelijke levenswijze drong langzamerhand steeds verder door op het platteland. Overheden en maatschappelijke organisaties namen steeds meer taken over die voorheen binnen de noaberschap werden geregeld. Sommige plattelandsbewoners en streekliefebbers ervoeren dit proces als een bedreigen van de regionale en lokale identiteit. Tegelijkertijd werden bepaalde noaberschapsgebruiken door plattelandsbewoners meer en meer als een belasting ervaren, waardoor soms regelgeving of onderlinge afspraken werden opgesteld om ze werkbaar en behapbaar te houden. Door de groeiende overheidstaken en de opkomst van de verzorgingsstaat kon voortaan iedereen via collectieve regelingen een beroep doen op hulp, in plaats van degenen met een goed sociaal- en burennetwerk. Nu de noodzaak van noaberschap verdween, kreeg de onderlinge hulp die in sommige gebieden evengoed nog voortging, meer het karakter van gezelligheids- en buurtverenigingen. Toch bleef noaberschap als begrip in de regio van belang. Overheden, toerisme en maatschappelijke organisaties ontdekten en gebruikten de term steeds vaker als middel om initiatieven en ontwikkelingen van een regionaal karakter te voorzien, een proces dat in de laatste decennia van de twintigste eeuw nog veel verder zou gaan.

4. Een grootstedelijke blik op gemeenschapsleven in verval

4.1 Ter inleiding

Noaberschap wordt veelal in verband gebracht met sociale cohesie. Maar gaat sociale cohesie wel over hetzelfde? Hoe verhouden de twee begrippen zich tot elkaar? Om deze vragen te beantwoorden verdiepen we ons in de recente ontwikkeling van het begrip sociale cohesie in de Nederlandse wetenschap en beleid. Door middel van een uitgebreide literatuurstudie geven we een inkijk in de invulling van sociale cohesie en leggen we de relatie met noaberschap. In dit hoofdstuk beschrijven we dat zorgen over een verval van het gemeenschapsleven vaker in de geschiedenis is voorgekomen. Sociale cohesie is een abstract begrip uit de sociologie om saamhorigheid te vangen, maar heeft vanaf het begin van de eenentwintigste eeuw vooral veel aandacht gekregen met betrekking tot de grote steden. Bij sociale cohesie gaat het vaak over grootstedelijke problematiek, waardoor er weinig oog is geweest voor de ontwikkelingen van het gemeenschapsleven op het platteland.

4.2 Het waargenomen verval van het grootstedelijk gemeenschapsleven

Sociale cohesie is een van de basisbegrippen van de sociologie. Aan het einde van de negentiende eeuw introduceerde Émile Durkheim, een van de grondleggers van de sociologie, het begrip sociale cohesie.⁹⁸ Hiermee refereerde hij aan de saamhorigheid, de onderlinge verbondenheid in een gemeenschap. Durkheim beschouwde het als de lijm die een samenleving bij elkaar houdt. Het gerenommeerde werk van Durkheim heeft de toon gezet voor het onderzoek naar sociale cohesie. Niet in de laatste plaats vanwege de belangrijke rol die hij aan religie toeschreef als bouwsteen voor sociale samenhang, met name door de bindende kracht van rituelen en symbolen. Al rondom de wisseling van de twintigste eeuw duiden gerenommeerde sociologen de overgang van 'platteland' naar een 'stad' als een overgang tussen een traditionele en moderne maatschappij, zoals Ferdinand Tönnies *Gemeinschaft* tegenover *Gesellschaft* stelde, Max Weber traditioneel handelen tegenover rationeel handelen en Durkheim organische solidariteit tegenover mechanische solidariteit.⁹⁹ Een overgang die met enige zorg en vrees gepaard ging over het afnemende gemeenschapsleven in de moderniserende samenleving.

Sindsdien zijn er talloze onderzoeken gedaan naar sociale cohesie en de mogelijke oorzaken en gevolgen ervan. Vanaf midden jaren negentig leeft het begrip sociale cohesie weer op.¹⁰⁰ In 1995 signaleerde de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam een achteruitgang van het traditioneel Amerikaanse gemeenschapsleven. In zijn essay *Bowling Alone* beschrijft Putnam de afname van sociaal kapitaal in de Amerikaanse gemeenschap sinds de jaren 1960, te merken aan het verminderde verenigingsleven, de terugval van lidmaatschappen in het maatschappelijk middenveld zoals bijvoorbeeld vakbonden, de afname van vrijwilligerswerk en de lagere opkomsten met verkiezingen.¹⁰¹ De sociale

---

⁹⁸ E. Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology* (Londen 1951).

⁹⁹ B. Tromp, 'Sociologie en de stad', *Sociologische Gids* 32, nr. 2 (1985) 90-104.

¹⁰⁰ K. Schuyt, *Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publiekscolleges in De Balie* (Amsterdam 1997).

¹⁰¹ R.D. Putnam, 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy* 6, nr. 1 (1995).

netwerken, de bijbehorende normen en waarden, en het daaruit voortvloeiende vertrouwen in anderen waren volgens Putnam nodig voor het samenwerkende vermogen van groepen om problemen op te lossen. Het latere boek werd massaal verkocht en Putnam werd plotsklaps een zeer invloedrijke denker.

4.3 Gebrekkige sociale cohesie in grote steden geproblematiseerd met etnische diversiteit

Rond de eenentwintigste eeuwwisseling groeiden de zorgen over de onderlinge verbondenheid in de Nederlandse samenleving, hoofdzakelijk in de stad. In het publieke debat klonken stemmen die zich zorgen maakten over de zogenoemde sociale cohesie, de lijm die een samenleving bij elkaar houdt, dat tot een dieptepunt dreigde te zakken. In 2008 wijdde het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) het toen nog het tweejaarlijkse rapport de Sociale Staat,¹⁰² een brede en uitvoerige beschrijving van de stand van zaken in Nederland, speciaal aan sociale cohesie. In hun voorwoord beschreven zij het maatschappelijk belang van het onderwerp als volgt:

“Moderne samenlevingen worden niet meer door honger, oorlog of ziekte in hun voortbestaan en samenhang bedreigd, maar door het verdwijnen van het gevoel van saamhorigheid, onderlinge betrokkenheid en verantwoordelijkheid voor de gemeenschap. Althans zo lijkt het, want er is nogal wat afstand tussen het oordeel in het debat en het facit van onderzoek.”¹⁰³

Toen Putnam in 2007 een nieuw artikel ‘E Pluribus Unum’ publiceerde waarin hij bewijs aanvoerde voor de negatieve invloed van etnische diversiteit op de sociale cohesie in Amerikaanse buurten, ontving dat ook in Nederland veel beleidsmatige interesse en wetenschappelijke belangstelling.¹⁰⁴ Vanuit de wetenschap klonk er veel kritiek op zijn bewijsvoering, waarin betoogd werd dat sociaaleconomische factoren een betere verklaring zouden bieden dan etnische diversiteit. Sociale samenhang stond toen al enige tijd op de politieke agenda in Nederland. In de Paarse kabinetten van Kok (1994-2002) kreeg de versterking van de sociale samenhang voor het eerst aandacht. De veiligheid op straat en leefbaarheid in de steden werden geproblematiseerd en een deel van de problematiek werd gezocht in een gebrek aan sociale cohesie, met name in ‘achterstandswijken’. Om de achterstanden in wonen, werken en leven op te heffen werd het grotestedenbeleid geïmplementeerd.

In veel Europese landen stond het samenleven binnen stadsbuurten steeds meer ter discussie, met name de afstand tussen de leefwerelden van mensen met en zonder migratieachtergrond.¹⁰⁵ Daarbij werden ‘vreemdelingen’, ‘migranten’ en ‘vluchtelingen’ door radicaal-rechtse partijen als zondebok aangewezen voor allerlei maatschappelijke problemen.¹⁰⁶ De weerstand tegen het multiculturalisme deed een nieuwe golf rijzen van

---

¹⁰² P. Schnabel, R. Bijl, en J.J.M. de Hart, *Betrekkelijke betrokkenheid: studies in sociale cohesie* (Den Haag 2008).

¹⁰³ Schnabel, Bijl, en De Hart, *Betrekkelijke betrokkenheid*.

¹⁰⁴ R.D. Putnam, ‘E Pluribus Unum. Diversity and Community in the Twenty-first Century - The 2006 Johan Skytte Prize Lecture’, *Scandinavian Political Studies* 30, nr. 2 (juni 2007) 137-174.

¹⁰⁵ A.S. Vollebergh, *Strange Neighbors: Politics of “living Together”* in Antwerp (Amsterdam 2016).

¹⁰⁶ C. Mudde, *The far right today* (New York 2019).

radicaal-rechtse partijen in Europa.¹⁰⁷ Met de Fortuyn revolutie in 2002 kwam de verloedering van armere stadswijken en de onvrede over de integratie van mensen met een niet-westerse migratieachtergrond in Nederland hoog op de politieke agenda te staan. Bovendien werd begin 2007 ‘sociale samenhang’ een van de zes pijlers in het regeerakkoord ‘Samen Werken, Samen Leven’ van kabinet-Balkenende III. Ruim 2,5 miljard van de 10 miljard aan extra investeringen werd vrijgemaakt ter bevordering van de sociale samenhang. Een aanzienlijk deel werd door minister Ella Vogelaar (Wonen, Wijken en Integratie) geïnvesteerd ter ontwikkeling van veertig ‘probleemwijken’ naar ‘prachtwijken’.

Vanaf het begin van de eenentwintigste eeuw was er in Nederland een spurt aan wetenschappelijke publicaties over sociale cohesie. Al gauw na de publicatie van Putnam uit 2007 werd door kritische wetenschappers de vraag verder onderzocht in welke mate etnische diversiteit in Nederlandse buurten invloed had op de sociale cohesie en leefbaarheid.¹⁰⁸ Veel discussie ging over de mate van buurteffecten, of samenhang komt door plaatsgebonden kenmerken (zoals afstand tot voorzieningen of gemiddelde WOZ-waarde in de buurt) of individuele kenmerken (zoals sociaaleconomische status, leeftijd, geslacht). Deze discussie wordt doorgaans gevoerd met de termen van context (omgevingsfactoren) en compositie (demografische samenstelling).¹⁰⁹ Centraal in de discussie stond of sociaaleconomische status of migratieachtergrond doorslaggevend was voor de mate van sociale cohesie.

4.4 Sociale cohesie gemeten vanuit een stedelijke blik

De nadruk op grootstedelijke problematiek in relatie tot sociale cohesie heeft tot een stedelijke opvatting van dit begrip geleid. Socioloog Kees Schuyt stelde midden jaren negentig dat sociale cohesie ‘een van de meest abstracte en moeilijke begrippen uit de sociologie’ was.¹¹⁰ De maatschappelijke context waarin een sociaal fenomeen wordt geproblematiseerd vertaalt zich ook door naar de manier waarop het gedefinieerd en gemeten wordt. Vanwege de focus op de sociale problemen in de grote steden rondom 2000 werd sociale cohesie met een grootstedelijk blik in kaart gebracht. In diverse onderzoeken werd sociale cohesie met net iets andere indicatoren gemeten.¹¹¹ Toch kunnen er enkele overkoepelende thema’s worden uitgelicht: veiligheid, leefbaarheid,

---

¹⁰⁷ M. Rooduijn e.a., ‘The PopuList: A Database of Populist, Far-Left, and Far-Right Parties Using Expert-Informed Qualitative Comparative Classification (EiQCC)’, *British Journal of Political Science* f(20 september 2023) 1-10.

¹⁰⁸ Zie bijvoorbeeld A. Huygen en F. de Meere, *De invloed en effecten van sociale samenhang. Verslag van een literatuurverkenning* (Utrecht 2008); Schnabel, Bijl, en De Hart, *Betrekkelijke betrokkenheid*; M. Gesthuizen en V. Veldheer, *Sociale samenhang in de wijk. NSV actualiteitencollege 2008* (Den Haag 2009); J. Tolsma, T. van Der Meer, en M. Gesthuizen, ‘The Impact of Neighbourhood and Municipality Characteristics on Social Cohesion in the Netherlands’, *Acta Politica* 44, nr. 3 (juli 2009) 286-313; J. van Beuningen e.a., *Samenhang tussen etnische diversiteit en criminaliteit: de rol van sociaal kapitaal* (Den Haag 2013).

¹⁰⁹ Pinkster, ‘Buurteffecten’; Miltenburg, *A Different Place to Different People*.

¹¹⁰ Schuyt, *Sociale cohesie en sociaal beleid*.

¹¹¹ We verwijzen hierbij graag naar de literatuurstudie van T. van der Meer en J. Tolsma, ‘Ethnic Diversity and Its Effects on Social Cohesion’, *Annual Review of Sociology* 40, nr. 1 (2014) 459-478.

leefomgeving, vertrouwen, en participatie.¹¹² Met name criminaliteit en etnische verscheidenheid komen in veel hogere mate voor in grootstedelijke gebieden dan op het platteland,¹¹³ waardoor de opvatting van sociale cohesie verder de stedelijke richting op werd geduwd.

Vanaf 2007 is sociale cohesie onderdeel geworden van de Veiligheidsmonitor van het CBS. Het CBS hanteerde daarbij de volgende stellingen:

- de mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks;
- de mensen gaan in deze buurt op een prettige manier met elkaar om;
- ik woon in een gezellige buurt, waar veel saamhorigheid is;
- ik voel me thuis bij de mensen die in deze buurt wonen;
- ik ben tevreden over de bevolkingssamenstelling in deze buurt;
- ik heb veel contact met andere buurtbewoners.

Diverse onderzoeksorganisaties zoals het SCP en de WRR werken met deze metingen van sociale cohesie. De bovengenoemde stellingen vormen nog altijd de kern van hoe het CBS de ervaren sociale cohesie meet. Sociale cohesie heeft zodanig een vrij stedelijke opvatting gekregen, vaak ook buurtcohesie genoemd.¹¹⁴

Noaberschap wordt in onderzoek en beleid regelmatig aangeduid met sociale cohesie. Soms worden ze als identiek gehanteerd. Zo stelden Tanja Abbas en Linda Commandeur in hun boek *Modern Noaberschap* verwijzend naar het SCP-rapport uit 2008: “De conclusie van het rapport is dat de sociale cohesie op het platteland flink onder druk staat. In feite wordt daarmee gezegd dat het noaberschap verdwijnt. Want sociale cohesie en noaberschap zijn verwante begrippen.”¹¹⁵

Het is logisch dat onderzoekers en beleidsmakers, bij gebrek aan beter, grijpen naar een verwant begrip dat door gezaghebbende instituties uitgebreid wordt gemeten om de staat van noaberschap te indiceren. We moeten het doen met de informatie die voorhanden is. Toch is het lastig om op basis van sociale cohesie een volledig beeld te krijgen van bijvoorbeeld de ontwikkeling van noaberschap door de jaren heen en van de verschillen in noaberschap tussen stad en platteland. Ook de enkele kwantitatieve onderzoeken naar noaberschap richtten zich met name op de beleving van noaberschap, bijvoorbeeld door het Burgerpanel van de Provincie Overijssel (over de beleving van (on)voldoende noaberschap) en Tubantia (over noaberschap als vervanging voor terugtrekkende overheid). In het geval dat er indicatoren aan noaberschap worden gekoppeld, is het zaak om te leren van de stedelijke operationalisatie van sociale cohesie, en te voorkomen dat het begrip een te eenzijdige plattelandsopvatting krijgt.

---

¹¹² Zie bijvoorbeeld Huygen en de Meere, ‘De invloed en effecten van sociale samenhang’; Schnabel, Bijl, en De Hart, *Betrekkelijke betrokkenheid*; Gesthuizen en Veldheer, *Sociale samenhang in de wijk*.

¹¹³ A. Steenbekkers, C. Simon, en V. Veldheer, *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (Den Haag 2006).

¹¹⁴ Zie bijvoorbeeld M. Akkermans en H. Schmeets, *Het Heitje en de buurtcohesie, leefbaarheid en veiligheid in Heerlen* (Den Haag 2022); E. Snel, G. Custers, en G. Engbersen, ‘Ongelijkheid in de participatiestad. Stadsbuurten en burgerparticipatie’, *Mens & Maatschappij* 93, nr. 1 (2018) 31-57; *Vertrouwen in de buurt*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Amsterdam 2005).

¹¹⁵ T. Abbas en L. Commandeur, *Modern noaberschap: hype of houvast* (z.p. 2012).

4.5 Weinig oog voor sociale cohesie op het platteland

Met de blik op problemen in de stadswijken was er weinig aandacht voor de maatschappelijke ontwikkelingen die mogelijk effect hadden op de sociale cohesie op het platteland. Sinds het Achterstandsgebiedenbeleid en het grotestedenbeleid in de jaren 1980 en 1990, kwam de beleidsfocus langzaamaan steeds meer op de stad te liggen. De stadswijk werd de vindplaats voor maatschappelijke problemen en de lokale versterking van sociale cohesie werd voorgedragen als oplossing. Naast begrippen als ‘leefbaarheid’ en ‘veiligheid’ werd ook ‘sociale cohesie’ onderwerp van wetenschappelijke studies en onderdeel van de beleidstaal, meestal in relatie tot problemen in stadswijken.¹¹⁶ De nadruk op sociale cohesie in de samenleving verdween met de kabinetten van Rutte weer naar de achtergrond. De wetenschappelijke discussie over sociale cohesie richtte zich nog lange tijd hoofdzakelijk op de bewijzen voor de negatieve effecten van etnische diversiteit op de sociale cohesie in stadsbuurten.¹¹⁷

Vanaf eind jaren 1990 werd de vermeende hechte saamhorigheid van het dorp tamelijk impliciet een ideaal voor de grote stad.¹¹⁸ In de grote steden werd sociaal mengingsbeleid ingevoerd om maatschappelijke problemen tegen te gaan. Naast het sturen op een ‘inclusieve’ samenstelling van de wijk, werd geprobeerd de afgekalfde sociale samenhang in de buurt op te kalefateren met zogeheten ‘ontmoetingspolitiek’.¹¹⁹ Simpel uitgelegd, de buurtbarbecue werd een amendement voor de probleemwijken.

De sociale verbanden op het platteland werden in vergelijking met de stad beschouwd als ‘over het algemeen hecht verankerd’.¹²⁰ Hoe maatschappelijke ontwikkelingen effect hadden op gemeenschapszin op het platteland vielen grotendeels buiten het gezichtsveld van onderzoekers en beleidsmakers die zich bezighielden met sociale cohesie, en daarmee ook de verwante streekbegrippen zoals noaberschap en mienskip. Enkele uitzonderingen van onderzoeken die wel aandacht schonken aan sociale cohesie in plattelandsgebieden zijn een essay van Radboud Engbersen en collega’s,¹²¹

---

¹¹⁶ Zie bijvoorbeeld W.P.C. van Gent, S. Musterd, en W.J.M. Ostendorf, ‘Bridging the Social Divide? Reflections on Current Dutch Neighbourhood Policy’, *Journal of Housing and the Built Environment* 24, nr. 3 (2009) 357-368.

¹¹⁷ S.M. Hoekstra en J. Dahlvik, ‘Neighbourhood Participation in Super-Diverse Contexts. Comparing Amsterdam and Vienna’, *Urban Research & Practice* 11, nr. 4 (2018) 441-459; R. Jennissen e.a., *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland* (Den Haag 2018); Snel, Custers, en Engbersen, ‘Ongelijkheid in de participatiestad’; T. van der Meer en T. Reeskens, ‘Welfare Chauvinism in the Face of Ethnic Diversity. A Vignette Experiment across Diverse and Homogenous Neighbourhoods on the Perceived Deservingness of Native and Foreign-Born Welfare Claimants’, *European Sociological Review* 37, nr. 1 (2021) 89-103; J.W. Duyvendak en L. Veldboer, *Meeting point Nederland: over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie* (Amsterdam 2001).

¹¹⁸ M. van Ostaaijen en R. Peeters, ‘Sociale cohesie: een dorps ideaal voor de grote stad’, *Sociale Vraagstukken* (blog), 3 oktober 2011. <https://www.socialevraagstukken.nl/sociale-cohesie-een-dorps-ideaal-voor-de-grote-stad/> (24-04-2024).

¹¹⁹ R. Engbersen, ‘Sociale cohesie’ in: L. Verplanke e.a. ed., *Open deuren: Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid* (Meppel 2002) 151-162.

¹²⁰ *Vertrouwen in de buurt*, 48.

¹²¹ R. Engbersen e.a., *Nieuwe Dorpen: Een essay over sociale samenhang* (Den Haag 2003).

een rapport van Don Weenink,¹²² en bovenal het werk van SCP-onderzoekers Carola Simon, Anja Steenbekkers en Lotte Vermeij,¹²³ waarbij die laatsten ook het begrip noaberschap behandelden. Vermeij waarschuwde dat ondanks dat de dorpsgemeenschap als hecht en onwankelbaar werd gezien, er toch maatschappelijke veranderingen plaatsvonden die de lokale banden in dorpen deden slinken.¹²⁴ Zoals de toegenomen mobiliteit, de stijging van migratie tussen dorpen en steden, de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen, de opkomst van het internet, en de vervanging van kleinschalige dorpswinkels, dorpscafés en zorgvoorzieningen door grootschalige voorzieningen buiten de dorpskernen of in grotere dorpen. Ook stelde zij vast dat op het platteland in geval van nood burens de aangewezen bron van hulp bleven, maar dat burens elkaar minder hielpen dan vroeger.

4.6 Tot slot

Vanaf de jaren negentig kregen de problemen in de stadswijken van Nederland steeds meer aandacht vanuit politiek en beleid. Daarbij werd de oorzaak voor die problematiek onder andere gezocht in de relatief lage en teruglopende saamhorigheid in de multiculturele stadswijken. Deze grootstedelijke blik op sociale cohesie heeft twee gevolgen gehad. Ten eerste heeft sociale cohesie een betrekkelijk grootstedelijke invulling gekregen. Sociale cohesie, een klassiek en abstract begrip uit de sociologie, werd veelvuldig gemeten in relatie tot stedelijke problematiek zoals veiligheid, leefbaarheid, leefomgeving, vertrouwen en participatie. De associatie tussen noaberschap en sociale cohesie gebiedt dus enige voorzichtigheid. Noaberschap is verwant aan sociale cohesie, maar het is ook verschillend. In de manier waarop sociale cohesie doorgaans wordt gemeten, ontbreken elementen die vaak aan noaberschap worden toegeschreven. Zoals de noden en plichten van burens: het samenzijn met elkaar, omzien naar elkaar, voor elkaar klaarstaan en elkaar ondersteunen wanneer nodig, maar ook de sociale verwachtingen en de mate van afhankelijkheid van elkaar. Men kan zich sterk afvragen of sociale cohesie de verschillende toonaarden van noaberschap wel voldoende dekt. Ten tweede hebben onderzoekers, beleidsmakers en politici weinig oog gehad voor de ontwikkelingen op het platteland en de mogelijke effecten op de sociale cohesie in plattelandsgemeenschappen. Het verval van gemeenschapsleven werd vooral waargenomen in de stadswijken en niet zozeer in op het platteland, die vanwege de relatief hechte gemeenschappen als ideaal voor de stad werden gezien.

---

¹²² D. Weenink, *Samen leven in het dorp. 'Sociale cohesie voor wat het waard is* (Wageningen 2009).

¹²³ Zie bijvoorbeeld L. Vermeij, 'Goede schuttingen maken goede burens' in: P. Schnabel, R. Bijl en J.J.M. de Hart ed., *Betrekkelijke betrokkenheid: studies in social cohesie* (Den Haag 2008) 113–132; L. Vermeij en G. Mollenhorst, *Overgebleven dorpsleven: sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland* (Den Haag 2008); Steenbekkers, Simon, en Veldheer, *Thuis op het platteland*; C. Simon, L. Vermeij en A. Steenbekkers, *Het beste van twee werelden. Plattelanders over hun leven op het platteland* (Den Haag 2007).

¹²⁴ Vermeij, 'Goede schuttingen maken goede burens'.

5. De opkomst van het romantisch noaberschap

5.1 Ter inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we de betekenis die noaberschap in de laatste decennia toegeschreven heeft gekregen. In onze analyse van noaberschap trachten we de betekenissen van het begrip te doorgronden.¹²⁵ Door interviews en krantenartikelen over noaberschap te onderzoeken in combinatie met academische literatuur over platteland en gemeenschapsleven, streven we ernaar een dieper inzicht te krijgen in de dynamiek en betekenis ervan binnen verschillende gemeenschappen. Met deze aanpak trachten we de complexiteit en diversiteit van noaberschap te vatten, rekening houdend met culturele, historische en sociale contexten. In dit hoofdstuk beschrijven we de opkomst van het romantisch noaberschap geworteld in de rurale idylle; de andere kant van noaberschap; de teloorgang van noaberschap; en noaberschap als politiek instrument.

5.2 Meer media-aandacht voor noaberschap

“Waar de Randstad de afgelopen jaren het diversiteitsevangelie omarmde, werd in het oosten van Nederland juist het aloude ‘noaberschap’ afgestoft”, schreef journalist Karel Smouter in 2020.¹²⁶ Noaberschap is de afgelopen jaren een onderwerp van veel discussie geweest, dat ging regelmatig in termen van stad versus platteland. Tot aan het begin van de eenentwintigste eeuw werd noaberschap weinig besproken in de kranten, zie appendix 1. Aan de hand van de zoektermen ‘burenplicht’, ‘noaberschap’ en ‘naoberschap’ in de databases van Delpher en LexisNexis, hebben we een historische tijdlijn (vanaf ca. 1800) met woordfrequentie in krantenartikelen gemaakt. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw was er een kleine opleving in regionale en lokale kranten, waarin noaberschap soms tientallen keren per jaar werd genoemd. Tegenwoordig loopt dat stevast in de honderdtallen, zie figuur 2. Onze analyse van woordfrequentie in kranten toont aan dat sinds begin jaren 2000 de term noaberschap zich langzaam heeft gevestigd in het publieke discours. Waar er in de jaren negentig nauwelijks over noaberschap werd geschreven in de regionale kranten, laat staan in de landelijke kranten, verscheen afgelopen jaar met regelmaat een artikel waarin noaberschap werd genoemd. De visualisatie van onze krantenanalyse laat zien dat noaberschap in de eerste plaats een veelbesproken begrip in Oost-Nederland is. Het woordgebruik ligt een stuk hoger in de regionale kranten. Vanaf 2000 was er in regionale kranten een snelle en stabiele toename met een piek in 2013, waarna de aandacht even afzwakte. Alhoewel noaberschap veel vaker wordt besproken in artikelen in regionale kranten dan in landelijke kranten, is het begrip sinds enkele jaren aan een opmars bezig in het nationale debat. In de landelijke kranten nam het woordgebruik in de afgelopen decennia mondjesmaat toe, waarbij vanaf 2021 sprake is van een sterke stijging.

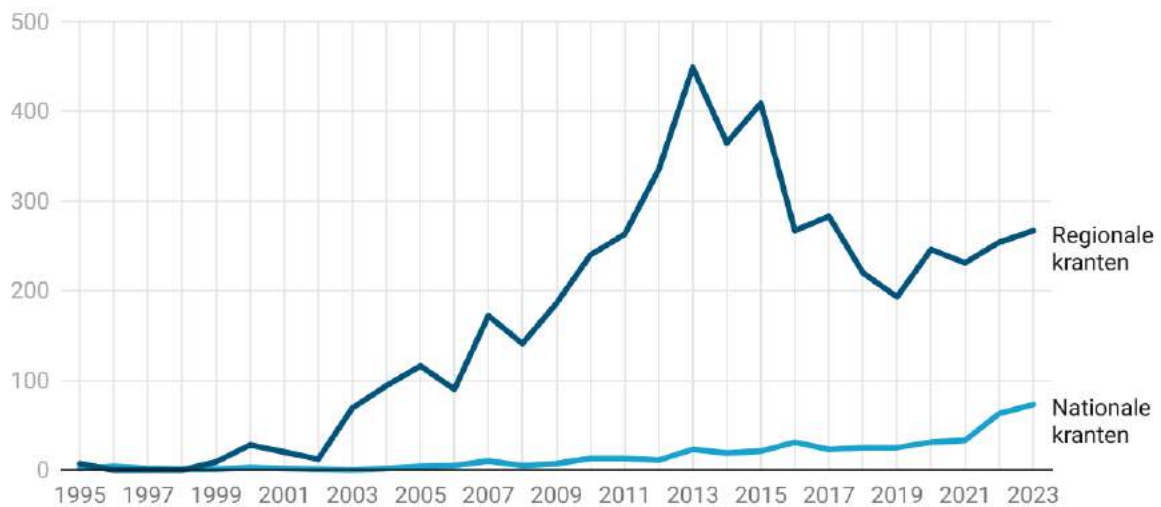
¹²⁵ J.L. Heap en P.A. Roth, ‘On Phenomenological Sociology’, *American Sociological Review* 38, nr. 3 (1973) 354.

¹²⁶ K. Smouter, ‘Het achterland als voorhoede: Noaberschap sells’, *De Groene Amsterdammer*, 7 oktober 2020. <https://www.groene.nl/artikel/noaberschap-sells>.

Woordfrequentie noaberschap 1995-2023

Het aantal krantenartikelen per jaar waarin 'noaberschap' of 'naoberschap' voorkwam

Nationale kranten: AD, De Telegraaf, NRC (Handelsblad), Reformatorisch Dagblad, Nederlands Dagblad, Trouw, de Volkskrant, Het Financieele Dagblad. Regionale kranten: Tubantia, De Stentor, De Gelderlander, Dagblad van het Noorden.

Chart: Bram van Vulpen • Source: LexisNexis • Created with Datawrapper

Figuur 2

5.3 Het romantisch noaberschap

In de verzamelde historische bronnen, krantenartikelen, en afgenomen interviews constateren we een sociale verbeelding van het Nedersaksische platteland dat wij het romantisch noaberschap noemen. Het romantisch noaberschap behelst een (nostalgisch) verlangen naar een zeer hechte plattelandsgemeenschap, een geïdealiseerd dorpsleven waarbij inwoners omzien naar elkaar en zorgen voor hun naasten. Oftewel plattelanders die elkaar kennen, fatsoenlijk met elkaar omgaan en voor elkaar klaar staan.

De verbeelding van de innige plattelandsgemeenschap sluit aan bij wat socioloog Ferdinand Tönnies *Gemeinschaft* noemde.¹²⁷ Tönnies maakte onderscheid tussen twee typen van sociale organisatie: *Gemeinschaft* en *Gesellschaft*. *Gemeinschaft* (ook wel vertaald als gemeenschap) verwijst naar een traditionele samenleving met sterke en wederkerige sociale relaties, gebaseerd op persoonlijke banden, gedeelde waarden en wederzijdse afhankelijkheid. *Gesellschaft* (ook wel vertaald als maatschappij) staat voor een moderne samenleving met onpersoonlijke en contractuele vormen van sociale organisatie. In een *Gesellschaft* zijn sociale relaties gebouwd rondom rationaliteit, eigenbelang en formele regels in plaats van persoonlijke banden. Volgens Tönnies werden grootstedelijke, geïndustrialiseerde samenlevingen gekenmerkt door *Gesellschaft*, terwijl familiehuizen, dorpsgemeenschappen en hechte stadsbuurten als typisch *Gemeinschaft* werden beschouwd. In referenties aan het werk van Tönnies - en andere gerenommeerde sociologen rond negentiende eeuw zoals Durkheim en Weber - wordt steevast de

¹²⁷ F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie* (Leipzig 1887).

moderne stad afgezet tegenover het traditionele platteland.¹²⁸ In dat dualistische onderscheid klinkt een dreigende ondertoon van het morele verval van de moderne stadse samenleving die het samenleven reduceert tot kil, afstandelijk, zielloos en anoniem contact.¹²⁹

Het romantisch noaberschap is geworteld in de rurale idylle: een geïdealiseerde verbeelding van het platteland als zijnde sereen, eenvoudig, pittoresk en dicht bij de ongerepte natuur.¹³⁰ Volgens sociaal geograaf Keith Halfacree (1993, 1995, 2006) wordt het platteland niet alleen gevormd door de fysieke omgeving zoals het landschap en bebouwing, maar ook in sociaal opzicht door menselijke percepties, ervaringen en representaties. De betekenis van de rurale idylle staat niet vast, maar verschuift met de tijd en varieert per gebied. De West-Europese rurale idylle kent haar oorsprong in eeuwenoude kunst zoals liederen, gedichten, opera's en schilderijen.¹³¹ Door de eeuwen heen hebben kunstenaars op allerlei manieren het eenvoudige landleven verheerlijkt als een puur, eenvoudig en vredig bestaan met dier en natuur.¹³² Sommigen schilderden het platteland zelfs als een plek van morele zuiverheid, zoals in pastorale kunst waarbij het paradijselijke platteland een tegenhanger werd van het zondige stads- en hofleven. Ook de oude Hollandse meesters hebben de weidsheid en wolkenluchten van het Nederlandse landschap met succes op het doek gevangen – werken die nog altijd prijken in vooraanstaande musea over de hele wereld. In de kunststroming van de Romantiek (ca. 1790-1850) verlangden kunstenaars naar vroeger, naar de onaangetaste natuur en landschappen uit de periode voor de Industriële Revolutie.

Niet geheel toevallig leunt de idylle van het Nederlandse platteland voor een groot deel op visuele verbeeldingskracht.¹³³ Het platteland wordt tegenwoordig vaak geassocieerd met koeien, groene weilanden, rustieke boerderijen, brinkdorpen en polderlandschappen. Maar ook de agro-industrie als wel de sociale verhoudingen en (streekgebonden) culturele tradities zijn sterk verbonden met het platteland.¹³⁴ Zoals in Oost-Nederland bijvoorbeeld het carbidschieten, de paasvuren, de midwinterhoorn, de krentenwegge, de corsowagens, de autorodeo, het zwientie tikken en ga zo maar door.¹³⁵ Tijdens dergelijke tradities kan de lokale of regionale saamhorigheid ook sterk beleefd worden.

---

¹²⁸ K. Halfacree, 'Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural', *Journal of Rural Studies* 9, nr. 1 (1993) 23-37.

¹²⁹ Tromp, 'Sociologie en de stad'.

¹³⁰ B. Short, 'Idyllic Ruralities' in: P. Cloke, T. Marsden en P. Mooney ed., *The Handbook of Rural Studies* (Londen 2006); M. Shucksmith, 'Re-Imagining the Rural. From Rural Idyll to Good Countryside', *Journal of Rural Studies* 59 (2018) 163-172.

¹³¹ Short, 'Idyllic Ruralities'.

¹³² R. John, *Imagined country: Environment, culture and society* (New York 1991); Short, 'Idyllic Ruralities'.

¹³³ T. Haartsen, P.P.P. Huigen, en P. Groote, 'Rural Areas in the Netherlands', *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 94, nr. 1 (2003) 129-136.

¹³⁴ L. Vermeij en J. Gieling, *De dorpse doe-democratie: lokaal burgerschap bekeken vanuit verschillende groepen dorpsbewoners* (Den Haag 2016); Vermeij en Mollenhorst, *Overgebleven dorpsleven*, 70.

¹³⁵ Voor Overijsselse gebruiken zie H. Scholtmeijer, *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten*, aflevering 7: de Samenleving (Kampen 2009).

Landschap met korenvelden, Hendrik Schwegman, naar Egbert van Drielst, 1771-1816. (Rijksmuseum Amsterdam)

Het romantisch noaberschap is ook geworteld in het regionalisme. Noaberschap heeft eeuwenoude wortels en dat werd - en wordt - door kunstenaars, schrijvers, artiesten uit de regio (de regionale erudieten) veelvuldig aangegrepen om romantische beelden en verhalen over de streek op te tekenen. Eerder al lasen we onder meer over de Twentse auteur Cato Elderink die in 1937 uitvoerig schreef over de bijzondere kracht en schoonheid die schuilt in de relaties tussen de noabers op het Twentse platteland. Elderink maakte deel uit van een bredere Twentse regionalistische beweging die de Overijsselse plattelandsromantiek uitvoerig beschreef op doek, in literatuur en in dichtvorm. 'Sinds de dagen der Romantiek waren er liederen die oog hadden en oor voor de eigenaardige cultuur van de streek, zijn historie, zijn bouwwijze, volkskarakter, zeden, gebruiken en taal,' beschrijft historicus Frank Löwik.¹³⁶ In zijn proefschrift *De Twentse Beweging: strijd voor modersproake en eigenheid* toont hij aan dat in de gegoede kringen van Twente veel aandacht uitging naar regionale identiteit. Als pen- en penseelvoerders van de geschiedenis werden er karakteristieke eigenaardigheden van de streek opgevoerd in de kunst, maar ook werden er vanaf 1900 allerlei tijdschriften opgezet voor de bestudering en het uitdragen van de folklore van het oosten des lands. In 1932 werd ter bevordering van de groot-Nedersaksische gedachte het Twents-Münsterlandse blad *Noaberschopp* (NOAB) opgericht door het orgaan van Duits-Nederlandse vereniging, dat na de machtsovername door de nazi's al gauw door Duitse propagandamakers werd gebruikt voor verspreiding van de Blut- und Bodenideologie. In de verbeelding van gemeenschappen kunnen onschuld en schuld gemakkelijk in elkaar overlopen. Door deze

---

¹³⁶ F. Löwik, *De Twentse Beweging: strijd voor modersproake en eigenheid*. (Groningen 2003).

Duitse invloed verloor het blad voor de Twentse leden haar aantrekkingskracht. Vanaf 1938 waren er vrijwel geen Nederlandse bijdragen meer.¹³⁷

In het romantisch noaberschap wordt de nadruk gelegd op de sociaal-culturele omgangsvormen van de rurale idylle en de regionale identiteit: de plattelandscultuur, het saamhorigheidsgevoel en de onderlinge solidariteit van het hechte plattelandleven - zoals bezongen in liederen als *Het dorp* van Wim Sonneveld tot *Noabers* van Bökkers. Het romantisch noaberschap scheidt een sentiment van verbroedering, lotsverbondenheid en vereende kracht bij voor- en zeker in tegenspoed: je bent op elkaar aangewezen en je staat er nooit alleen voor, daar zijn je burens voor.

De eenzijdige blik op plattelandstreken vanuit een esthetische en romantische optiek noemt literatuurwetenschapper Joep Leerssen auto-exotisme, wat ook wel als een soort streekchauvinisme wordt gezien. Vanuit deze optiek beschouwen mensen zichzelf als een exotische ander en zetten 'het eigene' van de regio neer als een unieke schoonheid die voortkomt uit zowel het landschap als de volksaard. Het is een overtuiging dat de eigen regionale cultuur exceptioneel is vanwege vermeende uitzonderlijke kenmerken of prestaties. 'Men creëert iets romantisch, iets schilderachtig; men geeft dat graag de patina mee van worteling in oude tradities [...].¹³⁸ Het cultiveren van streektradities is een kernelement van het regionalisme, waarin wordt aangedrongen op meer politieke autonomie over de regio. Zo bezien kunnen we vaststellen dat het romantisch noaberschap hoofdzakelijk voortkomt uit Nedersaksische (plattelands)bewoners zelf, die zichzelf in positieve zin beschouwen als een exotische ander.¹³⁹ Regionale erudieten waren – en zijn dat nog steeds – zelf-exotisch: gericht op het construeren van een positief zelfbeeld, een positieve traditie en een positieve beeldvorming van het 'eigene' van hun streek en de mensen die er wonen.¹⁴⁰

5.4 De andere kant van noaberschap

Toch is het beeld van onomstotelijke saamhorigheid op het platteland, dat wordt geschetst in het romantisch noaberschap, wat eenzijdig. De plattelander is niet voor één gat te vangen. Het doet de diversiteit van de mensen op het platteland tekort. Het romantisch noaberschap heeft een zekere blindheid voor de minder idyllische kanten van het lokale gemeenschapsleven. Noaberschap heeft ook een keerzijde. In hoofdstuk 3 zagen we al dat het volgens historicus Nico Dros zich ook kan manifesteren in een bepaalde saamhorigheidswang.¹⁴¹ Maar niet iedereen heeft evenveel behoefte aan saamhorigheid, en dus noaberschap. Naast de gemeenschap, bestaat de binding die men heeft met een plaats (plaatsgebondenheid) ook uit allerlei praktische overwegingen en

---

¹³⁷ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. (London 1983).

¹³⁸ J. Leerssen, 'De canonisering van het typische: tradities, culturen en de cultivering van tradities' in: C. van der Borgt, A. Hermans en H. Jacobs, (Amsterdam 1996).

¹³⁹ Zie ook J. Pierce, D.G. Martin, en J.T. Murphy, 'Relational Place-making. The Networked Politics of Place'. *Transactions of the Institute of British Geographers* 36, nr. 1 (2011) 54-70.

¹⁴⁰ Leerssen, 'De canonisering van het typische: tradities, culturen en de cultivering van tradities'.

¹⁴¹ Dros, 't Old gebruik'.

omgevingsfactoren, zoals werk, familie en landschap.¹⁴² In een studie voor het SCP maakten Vermeij en Gieling op basis van binding met het platteland een onderscheid tussen zeven groepen plattelandsbewoners: traditioneel gebonden bewoners (14%), sociaal gebonden bewoners (9%), sociale rustzoekers (25%), goede bekenden (17%), rustzoekers (24%), rustmijders (2%).¹⁴³ Hoewel een meerderheid van de plattelandsbewoners veel lokale contacten hebben, zijn er bijvoorbeeld ook rustzoekers die weinig lokale contacten onderhouden en zich vooral sterk verbonden voelen met rust, ruimte en landschap. Onder deze rustzoekers vallen veel nieuwe bewoners, theoretisch opgeleiden en bewoners van middelbare leeftijd. Terwijl de traditioneel gebonden bewoners gemiddeld ouder, praktischer opgeleid en langer woonachtig zijn in het dorp of buitengebied. Het lijkt aannemelijk dat met name binnen de traditioneel gebonden bewoners (met een relatief sterke binding met lokale cultuur) meer bezorgdheid bestaat over de druk op noaberschap door nieuwkomers, ‘import’, die niet bekend zijn met de sociale omgangsvormen en lokale tradities. Terwijl er ook veel plattelandsbewoners zijn die in eerder onderzoek hebben aangegeven blij te zijn dat de sociale controle minder sterk is geworden.¹⁴⁴

Daarnaast bestaat in elke lokale gemeenschap de kans dat er mensen worden buitengesloten. In een klassieke sociologisch onderzoek *The Established and the Outsiders*, over een Engelse dorpsgemeenschap, ontvouwen de auteurs de mechanismen van stigmatisering, taboe en roddel, monopolisering van macht, collectieve fantasie en ‘wij’ en ‘zij’-beelden die verdeeldheid in de samenleving ondersteunen en versterken.¹⁴⁵ Met name minderheden lijden hieronder, vanwege een ‘afwijkende’ seksuele oriëntatie, huidskleur, afkomst of lichamelijke beperking bijvoorbeeld. Vermeij en Mollenhorst construeerden een sociale typologie van het platteland: het gesloten platteland (32% van het totaal aantal plattelandsbewoners), het dorpse platteland (51%), het woonplatteland (5%), het elitaire platteland (4%) en het stedelijke platteland (6%).¹⁴⁶ Het gesloten platteland kenmerkt zich door sterk landelijk gebied met relatief weinig nieuwe bewoners vanuit de stad of met een niet-westerse migratieachtergrond, en inwoners hebben een relatief laag inkomens- en opleidingsniveau.

De gesloten gemeenschappen mogen dan veel onderlinge solidariteit creëren, maar die geslotenheid heeft ook een keerzijde. Sociologisch onderzoek naar netwerkverbanden van groepen leert ons dat dergelijke gemeenschappen het risico lopen dat ze afgesloten zijn van de buitenwereld, niet meegenomen worden in veranderingen of

---

¹⁴² J. Gieling, *A Place for Life or a Place to Live: Rethinking Village Attachment, Volunteering and Liveability in Dutch Rural Areas* (Groningen 2018); C.M. Raymond, G. Brown, en D. Weber, ‘The Measurement of Place Attachment: Personal, Community, and Environmental Connections’, *Journal of Environmental Psychology* 30, nr. 4 (2010) 422-434.

¹⁴³ Vermeij en Gieling, *De dorpse doe-democratie*.

¹⁴⁴ A. Steenbekkers, L. Vermeij en P. van Houwelingen, *Dorpsleven tussen stad en land: Slotpublicatie Sociale Staat van het Platteland* (Den Haag 2017).

¹⁴⁵ N. Elias en J.L. Scotson, *The Established and the Outsiders: A Sociological Enquiry into Community Problems* (Londen 1965).

¹⁴⁶ Vermeij en Mollenhorst, *Overgebleven dorpsleven*.

■

beslissingen en minder openstaan voor anderen.¹⁴⁷ Groepen met hechte onderlinge banden (bonding ties) kennen sterke relaties binnen een beperkte groep, zoals familie, vrienden of burens. Overbruggende banden (bridging ties) daarentegen omvatten verbindingen tussen mensen uit verschillende sociale groepen of achtergronden, of ze nou zwak of sterk zijn. Terwijl hechte banden zorgen voor ondersteuning en solidariteit binnen een groep, spelen overbruggende banden een cruciale rol bij het bevorderen van kennis, begrip en contact tussen verschillende groepen. Recent onderzoek naar vertrouwen in de Europese Unie waarbij gebruik werd gemaakt van Facebook connecties toont aan dat het politiek vertrouwen lager is, maar sociaal vertrouwen hoger is in de regio's waarbij er meer connecties binnen de regio zijn.¹⁴⁸ Gesloten of inwaartse regio's hebben dus meer vertrouwen in elkaar maar minder in politieke instituties.

Met name het gesloten platteland, ook wel autonome dorpen genoemd,¹⁴⁹ wordt door buitenstaanders nog wel eens geassocieerd met het doembeeld van oubollige uniformiteit, verstikkende sociale controle en aartsconservatieve denkbeelden, waar nieuwkomers en buitenbeentjes worden 'weggepest' of 'wegvluchten'. De angst heerst voor een lokale monocultuur waarin het collectief boven het individu wordt gesteld, wat eerder al tot uiting kwam in de zogeheten saamhorigheidsdwang. Sociale uitsluiting is iets dat overal voorkomt, niet alleen op het platteland maar ook in de stad.¹⁵⁰ Onderzoek uit 2008 toonde aan dat inwoners van het dorpse en gesloten platteland weinig open staan voor culturele invloeden van etnische minderheden.¹⁵¹ En ook in het rapport *Elke regio telt!* werd gewaarschuwd voor een romantisering van noaberschap 'waar er niet altijd vanzelfsprekend ruimte is voor diversiteit'.¹⁵² In vergelijking met de grootstedelijke massaliteit, anonimiteit en diversiteit, bestaat er een aannemelijk hoger risico dat er in dunbevolkte, lokale, hechte gemeenschappen sociale normen worden opgelegd, 'anderen' sneller worden buitengesloten, en men minder lotgenoten in de nabije omgeving treft. Voor sommige mensen is noaberschap daarom niet zo rooskleurig en heeft het een beklemmende, afschrikwekkende betekenis waarbij gevestigde dorpingen zich kribbig of zelfs vijandig opstellen naar buitenstaanders. De saamhorigheidsdwang van noaberschap vormt voor sommigen een angst voor het sociale leven op het platteland.

5.5 De teloorgang van noaberschap

In het romantisch noaberschap wordt het gemeenschapsleven op het platteland doorgaans geduid als een samenlevingsvorm die onder druk staat en dreigt verloren te gaan of al verloren is en dient hersteld te worden. De alarmerende toon is vergelijkbaar

---

¹⁴⁷ M.S. Granovetter, 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology* 78, nr. 6 (1978) 1360–1380.

¹⁴⁸ L. McKay, W. Jennings en G. Stoker, 'Social ties, trust and the geography of discontent', *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 17, nr. 1 (2024) 17–36.

¹⁴⁹ F. Thissen en M. Loopmans, 'Dorpen in Verandering', *Rooilijn* 46, nr. 2 (2013) 80-89.

¹⁵⁰ Zie bijvoorbeeld F.M. Pinkster, M.S. Ferier, en M.S. Hoekstra., 'On the Stickiness of Territorial Stigma: Diverging Experiences in Amsterdam's Most Notorious Neighbourhood', *Antipode* 52, nr. 2 (2020) 522-541; T. Blokland, 'Ethnic Complexity: Routes to Discriminatory Repertoires in an Inner-City Neighbourhood', *Ethnic and Racial Studies* 26, nr. 1 (2003) 1-24; A. Murie en S. Musterd, 'Social Exclusion and Opportunity Structures in European Cities and Neighbourhoods', *Urban Studies* 41, nr. 8 (2004) 1441-1459.

¹⁵¹ Vermeij en Mollenhorst, *Overgebleven dorpsleven*.

¹⁵² *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*, RLI, ROB en RVS (2023), 75-76

met de eerder besproken werken van Putnam (1995), over de ondergang van het gemeenschapsleven. Waarnemingen van een (dreigend) verval van noaberschap maken de tongen los, waarbij men verontwaardigd of verontrustend reageert op een aantasting of zelfs een verdwijning van de traditionele omgangsvormen op het platteland. Dat is niet helemaal nieuw, maar sinds de eenentwintigste eeuw worden de zorgen wel vaker geuit en worden mogelijk breder gedeeld. Zo beschreef dagblad De Gelderlander in 1996 in het artikel ‘Het Noaberschap dat langzaam verdwijnt’, de zorgen van twee inwoners van Varsstel over het in hun ogen afkalvende noaberschap in hun dorp in de Achterhoek.¹⁵³ De twee zagen steeds minder oude sociale gebruiken tussen hun burens en legden de oorzaak bij de ‘afgenomen afhankelijkheid’ en ‘veranderde mentaliteit’. Eerder noemden we ook al de in 1845 geuite zorgen over het tanende noaberschap van de Markelose schoolmeester Gerrit Benthem. In een reeks interviews met Overijsselse boeren, afgenomen omstreeks 2015, kwam de teloorgang van noaberschap eveneens veelvuldig ter sprake. Zo stelden de boeren dat noaberschap vandaag de dag niet meer is zoals het vroeger was:

“Vroeger was het Reelaer nog een hechte noaberschap. Als er gedorst moest worden, hielpen de noabers elkaar. Dan kwam de loonwerker met de dorsmachine en de boeren zorgden voor volk om te werken. Als de boer ziek was, hielpen de noabers ook. Of als een koe moest kalven. Je zag elkaar ook op feestjes. En als er iemand overleden was, moesten de noabers met paard-en-wagen rijden. In latere jaren kwamen de auto’s en lijkwagens. Toen is het allemaal veranderd. Er zijn nog maar weinig boeren over en er woont hier heel veel import. We zien elkaar weinig. Eén van de burens doet net alsof zijn neus bloedt als je hem tegenkomt.” (Anton Heuven, melkveehouder, Raalte)

“De burenhulp is niet meer zoals vroeger. Met ziekte wil iedereen bijspringen, om een vracht gras binnen te halen, maar meestal loopt dat via het loonbedrijf. Er zijn ook nog maar twee andere boeren hier. Zolang wij kunnen steken wij hier graag een handje uit. De boerderij is nog steeds een familiegebeuren. Als wij inkuilen komen beide dochters ook helpen.” (Jo Vedders, melkvee- en varkenshouder, Haaksbergen)

“Bij een trouwerij zat je als naaste noabers vooraan. Aan het brulfteneugen heb ik zelf net niet meer meegedaan. Ik ken het nog wel van andere jongens uit Markelo. Ze droegen een mooi pak met stropdas. Ze hadden een verhaaltje, maar dat ken ik niet meer. Dat ging in het plat: ‘Wie wult oe neugen’ enzo. Het was mooi werk. Als ze kwamen stonden de burens aan de weg met de fles. Dan moesten de jongens eerst wat drinken. In ’39 hadden we in Markelo soldaten langs het kanaal die de brug bewaakten. Ze kwamen ook een drankje halen bij het brulfteneugen. Tegenwoordig komen we als noabers alleen nog bij elkaar op bezoek. De burens vooraan de weg waren laatst 60 jaar getrouwd. Daar ben ik nog naar toe geweest. Een boog hebben we niet gezet, ook al wordt dat over het algemeen in Elsen nog wel veel gedaan. Als er nieuwe burens komen, gaan we ook allemaal op bezoek.” (Herman Holstege, recreatieondernemer, Rijssen)

“De noaberschap leefde vroeger heel erg. Vooral in de oorlog was je op burenhulp aangewezen. Ik kan mij dat nog goed herinneren. Nu hebben ze het al over noaberschap als een buurman een eindje verderop jouw even helpt. Dat heeft niets met vroeger te maken. De meeste gebruiken zijn verdwenen. Als er iemand in de buurt overlijdt, staan de twee naaste burens nog wel naast de kist. De condoleance zelf is bijna altijd in het uitvaartcentrum. Soms helpen de burens nog met broodjes

---

¹⁵³ De Gelderlander, 26 oktober 1996.

smeren en koffieschenken, maar dat houdt ook geleidelijk op.” (Geje Leferink, pr-medewerker Coberco, Markelo)

Noaberschap was lange tijd iets vanzelfsprekends, de ongeschreven burenplicht was er ‘gewoon’. De noodzaak tot noaberschap is in Nederland door de tijd heen flink gekrompen, in gang gezet door diverse maatschappelijke veranderingen, zoals beschreven in hoofdstuk 3. Onder andere de gezondheidszorg en bestaanszekerheid zijn gecollectiviseerd waardoor veel zorgtaken bij de overheid zijn gekomen, het lokaal bestuur is opgeschaald van buurschappen en markegenootschappen naar gemeenten, provincies, het rijk en de Europese Unie, gemeenschappelijke gronden zijn geprivatiseerd, de landbouw is gecommercialiseerd en gemechaniseerd, de economische welvaart is enorm gegroeid, vrouwen zijn meer gaan werken, de mobiliteit is toegenomen, mensen verhuizen vaker, werkenden werken vaker buiten de woonomgeving en het sociaal contact gaat meer en meer via digitale wegen. Daarnaast hebben recentelijk veel dorpen publieke voorzieningen verloren, voorzieningen die niet alleen als ontmoetingsplekken fungeren maar ook een symbolische waarde hebben voor de lokale gemeenschap, zoals de supermarkt, de dorpskerk, het dorpscafé of de basisschool.¹⁵⁴ Bovendien zijn de meeste mensen voor uiteenlopende goederen en diensten afhankelijk geworden van andere mensen verspreid over de hele wereld.

Al deze maatschappelijke ontwikkelingen dragen bij aan de afnemende afhankelijkheid van de directe woonomgeving en buurtbewoners. De buurt is geworden tot een beperkt deel van iemands leefwereld en is lang niet voor iedereen van grote betekenis.¹⁵⁵ We zijn in ons dagelijks leven een stuk minder afhankelijk van de nabije woonomgeving geworden. Tegenwoordig leven we in een geglobaliseerde netwerksamenleving met een hoge snelheid en intensiteit aan communicatie- en informatiestromen.¹⁵⁶ In complexe netwerken, zowel online als offline, verplaatsen informatie, mensen, goederen en kapitaal zich massaal over landsgrenzen. Dit heeft geleid tot een toename van mondiale verbondenheid en afhankelijkheid en een afname van lokale verbondenheid en afhankelijkheid. Sterk verbonden dorpen of stadsbuurten hebben in relatief korte tijd veel veranderingen in hun omgeving ondergaan. De erbarmelijke houten krotten en woningen waarin de Overijsselse arbeidersklasse lang heeft geleefd hebben (mede dankzij de Woningwet uit 1901) plaatsgemaakt voor geïsoleerde huizen met bakstenen gevels. Lokale gemeenschappen zijn enorm verstedelijkt en gegroeid in omvang, niet alleen steden maar ook dorpen. Sinds de achttiende eeuw is de Nederlandse bevolking ongeveer verviervoudigd.¹⁵⁷ De huidige dorpen zijn kleine steden vergeleken met vroeger. De zelfvoorzienende, kleinschalige agrarische nederzettingen van vroeger zijn niet meer voor te stellen in de huidige samenleving.

---

¹⁵⁴ S. Christiaanse en T. Haartsen, ‘The Influence of Symbolic and Emotional Meanings of Rural Facilities on Reactions to Closure: The Case of the Village Supermarket’, *Journal of Rural Studies* 54 (2017) 326-336.

¹⁵⁵ L. Vermeij en L. Thijssen, *De leefwerelden van arm en rijk* (Den Haag 2024).

¹⁵⁶ M. Castells, *Rise of the Network Society Volume 1*. (New Jersey 2009).

¹⁵⁷ 5,4 miljoen Zuid- en Noord-Nederlanders in 1815, Centraal Bureau voor de Statistiek (Heerlen 2015).

Noaberschap is op het platteland minder bepalend geworden en de bijbehorende tradities minder dwingend. Inwoners in de stad en op het platteland zijn in mindere mate aangewezen op hun naaste burens (en familie) en kunnen vrijer kiezen met wie zij omgaan. Bredere maatschappelijke veranderingen die hun uitwerking hebben op het lokale gemeenschapsleven kunnen het gevoel van verbondenheid met woonomgeving en buurtbewoners beïnvloeden.¹⁵⁸ De verzwakking van de nabije sociale omgeving kan leiden tot gevoelens van verlies, vervreemding en onthechting van hun woonomgeving. Ook in verschillende recente onderzoeken naar plaatsgebondenheid op het platteland uiten respondenten hun zorgen over het verlies van sociale verbondenheid, en soms ook lokale en regionale tradities en taal.¹⁵⁹ Dat is overigens niet uniek voor het platteland, dezelfde soort verliesgevoelens worden ook teruggevonden in grootstedelijke arbeiderswijken die rap zijn veranderd door nieuwkomers met een hoog inkomen (zoals expats en yuppen in de Jordaan of Betondorp in Amsterdam).¹⁶⁰ Deze zorgen kunnen gepaard gaan met een zweem van nostalgie, een verlangen naar een verloren plek of verleden. Het ‘oude’ noaberschap wordt regelmatig aangehaald als iets dat onder druk staat maar op sommige plekken nog altijd voortleeft: eerste noabers die omwonenden informeren over hun overleden buur (‘aanzeggen’) en zich ontfermen over rouwkaarten, -kransen en -advertenties of buurvrouwen die bij geboorte een krentenwegge langsbrengen (‘kraomschudden’) bijvoorbeeld.

Sommige bewoners van het platteland, zeker onder de traditioneel gebonden bewoners, voelen een afkeer jegens een lokale gemeenschap waar de verhoudingen tussen burens afstandelijker, opener en zakelijker, een *Gesellschaft* in plaats van een *Gemeinschaft* om met de woorden van Tönnies (1887) te spreken.¹⁶¹ Als mensen het gevoel krijgen dat een belangrijk onderdeel van hun (plattelands)gemeenschap verloren dreigt te gaan dan komen er doorgaans ook bewoners in verzet.¹⁶² Inwoners organiseren zichzelf wanneer er zorgen zijn over de ontwikkeling van het omliggende landschap, de toegang tot publieke voorzieningen of de identiteit van het dorp of de streek.¹⁶³ De noaberschapgebruiken van het Nedersaksische gebied staan de laatste decennia onder druk en juist daardoor komen inwoners in actie en pogen elementen van het oude noaberschap in leven te houden of terug te brengen. Dit in tegenstelling met de periode daarvoor, waarin noaberschap soms ook als een belasting werd ervaren en er vanuit de

---

¹⁵⁸ G.D. Suttles, *The Social Construction of Communities* (Chicago 1972).

¹⁵⁹ Gieling, *A Place for Life or a Place to Live*; M.E. van der Star en C. Hochstenbach, ‘Continuity among Stayers: Levels, Predictors and Meanings of Place Attachment in Rural Shrinking Regions’, *Journal of Rural Studies* 96 (2022) 369-380; Vermeij, ‘Goede schuttingen maken goede burens’; H. Hofstede, K. Salemink en T. Haartsen. ‘The Appreciation of Rural Areas and Their Contribution to Young Adults’ Staying Expectations’, *Journal of Rural Studies* 95 (2022) 148-159.

¹⁶⁰ Zie bijvoorbeeld F.M. Pinkster, ‘Narratives of Neighbourhood Change and Loss of Belonging in an Urban Garden Village’, *Social & Cultural Geography* 17, nr. 7 (2016) 871-891.

¹⁶¹ Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*.

¹⁶² M. Woods e.a., ‘“The Country(Side) Is Angry”: Emotion and Explanation in Protest Mobilization’, *Social & Cultural Geography* 13, nr. 6 (2012) 567-585.

¹⁶³ Pierce, Martin en Murphy, ‘Relational Place-making’, 54-70.

lokale gemeenschap en maatschappelijke organisaties initiatieven ontstonden om de aloude tradities te wijzigen of af te schaffen.

5.6 Noaberschap als politiek instrument

In de politiek wordt noaberschap regelmatig opgevoerd. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw greep de politiek een waargenomen verval van het gemeenschapsleven aan om tot nieuw overheidsbeleid te komen, voornamelijk vanwege de gebrekkige sociale cohesie in de steden, zie hoofdstuk 4. Dit past binnen een bredere ontwikkeling binnen het Nederlands bestuur, waarbij vanaf midden jaren negentig een proces van nieuw lokalisme in gang werd gezet waarin de rol van lokale gemeenschappen in bestuursregelingen werd vergroot.¹⁶⁴ Vanuit een neoliberale gedachte werd in West-Europa aangestuurd op liberalisering, deregulering, privatisering, en decentralisering. In toenemende mate werd de economische ontwikkeling op regionale schaal gepland en overheidstaken op lokale schaal toebedeeld om zo sociale problemen dicht bij de burger op te lossen.¹⁶⁵ Een combinatie van decentralisering, multi-level governance en publiek-private partnerschappen in netwerken heeft de banden van het Nederlandse bestuur sterker verbonden met het lokale en regionale niveau.¹⁶⁶ Toch veroorzaakten gelijktijdige bezuinigingsmaatregelen, zoals op het gemeentefonds, een disbalans tussen taken, organisatie, autoriteiten en financiering, waardoor veel gemeenten onder financiële druk kwamen te staan.¹⁶⁷

Om nieuw lokaal beleid voor gemeenschapsleven te legitimeren wordt in het oosten van het land noaberschap regelmatig aangehaald. Ter bevordering van interculturele verbinding in gemengde stadswijken werd begin deze eeuw ingezet op ontmoetingspolitiek.¹⁶⁸ In Overijssel werd hiervoor het noaberschapsideaal aangegrepen. In 2008 werd De Wesselerbrink in Enschede benoemd tot een van de aandachtswijken van het ministerie van VROM, waarbij de gemeente had ingezet op zogenoemd Kleurrijk Noaberschap ter bevordering van de sociale banden tussen verschillende etnische groepen. De overheid ging actief sturen op noaberschap. Dergelijk ‘opgelegd’ noaberschap door de lokale politiek ter bevordering van de sociale cohesie werd niet altijd even hartelijk ontvangen. In de regionale kranten werd gediscussieerd over hoe dit oude fenomeen dient te worden toegepast en behouden in moderne samenlevingen.

Noaberschap werd ingezet als politiek instrument ter legitimering van beleid, iets dat overigens ook al eerder gebeurde zoals in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. Gemeenten in het Nedersaksische gebied gingen op zoek naar moderne vormen van noaberschap of noaberschap in een nieuw jasje. Ook het overheidsbeleid voor de participatiesamenleving leverde weerstand op in de regionale kranten. Het nieuwe beleid van terugtrekkende decentrale overheden werd beschuldigd van het uitbuiten van de

---

¹⁶⁴ A. Amin, ‘Local Community on Trial’, *Economy and Society* 34, nr. 4 (2005) 612-633.

¹⁶⁵ Groenleer en Hendriks. ‘Subnational Mobilization’, 195-217; Van den Berg, ‘Transforming for Europe’.

¹⁶⁶ C.F. van den Berg en B. van Vulpen, ‘Democratie van streek: Over regionale vertegenwoordiging’ in: J. Schinkelshoek en A.W. Heringa, *Groot onderhoud of kruimelwerk?* (Den Haag 2019) 57-74.

¹⁶⁷ Reflecties op Rust-Reinheid-Regelmaat: opbrengsten van de dag van de financiële verhoudingen, Raad voor Openbaar Bestuur (Den Haag 2021).

¹⁶⁸ Engbersen, ‘Sociale cohesie’.

noaberschapstraditie ter verhulling van overheidsbezuinigingen. Uit de krantenstukken blijkt dat het nieuwe participatiebeleid door veel mensen beschouwd werd als een schending van de conventies van het noaberschap. Hoeders van het romantisch noaberschap sprongen in de bres en stelden dat noaberschap niet iets is dat van bovenaf kan worden afgedwongen. Zo schreef dagblad Tubantia in 2013:

“Politici en bestuurders mogen noaberschap niet als vrijbrief zien om een appèl op noaberschap te doen om bezuinigingen op te kunnen vangen. Dat is één van de belangrijkste conclusies uit een opinieonderzoek naar noaberschap dat De Twentsche Courant Tubantia liet uitvoeren door bureau Tangram. De representatieve steekproef is gehouden in 35 gemeenten in Oost-Nederland ten oosten van de IJssel, de bakermat van deze 'burenplicht'.

Directe aanleiding voor het onderzoek is dat beleidsmakers in toenemende mate het bestaan van noaberschap aanhalen als bijzondere kwaliteit van Oost-Nederland. Ze zien in burenhulp een alternatief om kosten te besparen, met name op het gebied van zorg en welzijn. Daaraan koppelen ze termen als 'modern' noaberschap.

Tweederde van de ondervraagden vindt dat een slecht idee. Daarnaast geeft 87 procent van de mensen aan dat noaberschap vanuit de mensen zelf moet komen en niet door de overheid afgedwongen kan worden. Slechts 21 procent ziet noaberschap als alternatief voor een terugtrekkende overheid.”

Noaberschap als marketingterm

Het begrip noaberschap duikt in het Nedersaksische gebied op allerlei plekken op. Zo prijst Visit Twente het noaberschap als een bijzondere Twentse kwaliteit: ‘Helpen zit in ons bloed, we zijn altijd bereid om bij te springen’.¹⁶⁹ Ook Terug in Drenthe beschrijft noaberschap als ‘een typisch kenmerk van de Drentse cultuur’.¹⁷⁰ Ook andere Nedersaksische bedrijven en maatschappelijke organisaties die hun (streek)producten of diensten aan de man willen brengen met een verhaal van lokaalgebonden saamhorigheid doen dat vaak onder de noemer noaberschap. Met de zogeheten NoaberBox van de organisatie Noaberschappen ontvang je producten van leveranciers uit de regio, ‘van onze ‘noabers’’. Ook hebben diverse brouwerijen speciaalbiertjes uitgebracht met ‘noaber’ in de naam. De term noaberschap wordt regelmatig gebruikt als marketingterm voor commerciële doeleinden. Met noaberschap krijgt de promotie van producten, diensten en streken een vleugje chauvinisme dat hoopt een grote groep consumenten aan te spreken. Daarmee is noaberschap onderhevig aan vermarkting, aansluitend bij een proces van regionalisering van de economie, toenemend (streek)toerisme, en consumptie van streekproducten.

Het romantisch noaberschap zien we regelmatig voorbijkomen in ons alledaagse leven, in zogenoemde ‘banale’ vormen. Sociaal psycholoog Michael Billig schreef over banaal nationalisme als de alledaagse representaties van een natie die een gevoel van gedeelde nationale identiteit opwekken: de nationale vlag die aan publieke gebouwen

¹⁶⁹ [https://www.visittwente.nl/over-twente/minuutje-manuel-noaberschap-\(nabuurschap\)](https://www.visittwente.nl/over-twente/minuutje-manuel-noaberschap-(nabuurschap)) (24-04-2024).

¹⁷⁰ <https://www.terugindrenthe.nl/verhalen/boermarker/naoberschap/> (24-04-2024).

hangt of de berichtgeving over Nederlandse toeristen bij buitenlandse natuurrampen.¹⁷¹ Op regionaal niveau is het ‘banale’ ook van toepassing, zoals met noaberschap in alledaagse marketing van regio en streekproducten, zie kader.

Gevoelens over identiteit kunnen ook uitmonden in verhitte politieke conflicten over taal en traditie, zoals in Wales in de jaren zestig een nationalistische beweging straatborden molesteerde als protest voor plaatsnamen in eigen taal.¹⁷² In het vooroorlogse nationalisme werd moderniteit als een bedreiging van de gemeenschap beschouwd en het platteland verheerlijkt als een sterke, traditionele gemeenschap. Door de geschiedenis heen en in verschillende landen werd de idylle van het platteland als een moreel pure, traditionele, hechte gemeenschap gesteld tegenover een corrupte, kosmopolitische, moderne stad.¹⁷³ Ook in de opkomst van recente rechts-populistische partijen in Europa treffen onderzoekers een ‘nostalgische framing’ van rurale landschappen en tradities (bijvoorbeeld de vossenjacht in het geval van de UKIP in Groot-Brittannië), die zorgen over de teloorgang van authentieke, landelijke manier uit.¹⁷⁴

In Nederland is de plattelandscultuur ook onderwerp van politieke strijd. Onder aanvoering van de BoerBurgerBeweging (BBB) kwam ‘noaberschap’ terug in verkiezingscampagnes van de afgelopen jaren. Noaberschap vormt zelfs één van de vier kernwaarden van de partij.¹⁷⁵ In de beschrijving van het begrip legt de BBB de nadruk op de naaste omgeving in de plattelandsgemeenschap en de kracht van streekgebonden tradities:

“Noaberschap is de kern van BBB. Noaberschap spitst zich toe op het “omkijken naar elkaar”, “zorg voor elkaar”, de verbinding binnen families, burens, straten, gemeenschappen, verenigingen, dorpen, steden. Je doet het met elkaar.

[...] Nog belangrijker dan de overheid is jouw directe omgeving: op wie kun je terugvallen als het even tegenzit, de bekende schouder? Op het platteland is noaberschap vanzelfsprekend, wordt deze schouder ongevraagd aangeboden. Er zijn niet altijd veel woorden voor nodig. Die onzichtbare zorg is uniek. Er zijn geen grote organisaties voor nodig, het zit in de genen van mensen om elkaar te helpen.

Door tradities wordt de sociale cohesie nog meer versterkt. Het bouwen aan een paasvuur is een sociale gebeurtenis met ongekende kracht. En de vlam dooft niet als het paasvuur geblust is, sterker, de vlam blijft branden! Zaadjes worden gepoot om met vereende kracht te oogsten.”¹⁷⁶

---

¹⁷¹ M. Billig, *Banal Nationalism* (Londen 1995).

¹⁷² R. Jones en P. Merriman. ‘Hot, banal and everyday nationalism: bilingual road signs in Wales’, *Political Geography* 28, nr. 3 (2009) 164-173.

¹⁷³ J. Burchardt, ‘Editorial: Rurality, Modernity and National Identity between the Wars’, *Rural History* 21, nr. 2 (2010) 143-150.

¹⁷⁴ S. Brooks, ‘Brexit and the Politics of the Rural’, *Sociologia Ruralis* 60, nr. 4 (2020) 790-809; D.E. Valero, ‘From Brexit to VOX: Populist Policy Narratives about Rurality in Europe and the Populist Challenges for the Rural-Urban Divide’, *Rural Sociology* 87, nr. 1 (2022) 758-783.

¹⁷⁵ ‘Onze kernwaarden’, BoerBurgerBeweging.nl (blog), geraadpleegd op 4 april 2024. <https://boerburgerbeweging.nl/onze-kernwaarden/>.

¹⁷⁶ ‘Noaberschap - Sociaal beleid’. BoerBurgerBeweging.nl (blog), geraadpleegd op 3 november 2021. <https://boerburgerbeweging.nl/nieuws/noaberschap-sociaal-beleid/>

Soms zweeft de geest van noaberschap rond onder een andere benaming. Bij de presentatie van het verkiezingsprogramma van Nieuw Sociaal Contract (NSC) sprak Pieter Omtzigt van ‘personalisme’, waarmee bedoeld wordt op kleinschaligheid, buurtsolidariteit en persoonlijke betrokkenheid bij medemensen. In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in 2023 pleitte de BBB voor het invoeren van een ‘noaberstaat’, een betrouwbare en stabiele overheid die geleid zou moeten worden door mensen met visie, praktijkervaring en integriteit.¹⁷⁷ Het idee van een noaberstaat roept vragen op over de rolverdeling tussen individuen, gemeenschappen en de overheid in het waarborgen van welzijn. Enerzijds klinkt een noaberstaat als een hang naar betrouwbaarheid en naar het bekende: de overheid als de goede, vertrouwde buur. Anderzijds klinkt een noaberstaat als een terugtrekkende overheid die inzet op meer individuele verantwoordelijkheid en burenafhankelijkheid.

Toch roept de politiek die noaberschap nastreeft en er nadrukkelijk op aanstuurt vragen op. Is het niet in tegenspraak met de essentie van noaberschap, dat in eerste instantie vanuit de kleinschalige gemeenschap zelf komt (noaberschap van onderop)? Dient noaberschap niet spontaan te groeien in plaats van opgelegd te worden door de overheid (noaberschap van bovenaf)? Oftewel, kan noaberschap wel direct van bovenaf worden aangestuurd? Deze paradox van noaberschap als politiek instrument kan worden geïnterpreteerd aan de hand van de concepten *Gemeinschaft* en *Gesellschaft*.¹⁷⁸ Noaberschap van onderop, dat voortkomt uit de kleinschalige gemeenschap zelf, reflecteert de sociale dynamiek van *Gemeinschaft* waarbij sociale relaties en verbondenheid centraal staan. Aan de andere kant, noaberschap van bovenaf, waarbij de overheid het initiatief neemt, neigt naar een *Gesellschaft* waarbij externe structuren en regels een grotere rol spelen. Deze paradox van noaberschap als politiek instrument werpt een interessant licht op de dynamiek tussen overheid en gemeenschap, en nodigt uit tot verdere reflectie op gemeenschapskracht en overheidssturing in de huidige samenleving.

5.7 Tot slot

Noaberschap is een rekbaar en meerduidig begrip dat niet alleen in dagelijkse gesprekken van inwoners van het Nedersaksisch gebied ter sprake komt. In de eenentwintigste eeuw constateren wij de opkomst van het romantisch noaberschap in het publieke debat, een geïdealiseerd beeld van het pure en hechte gemeenschapsleven op het Nedersaksische platteland. Het romantisch noaberschap is geworteld in de rurale idylle en het regionalisme, waarin vooraanstaande kunstenaars, schrijvers en artiesten al eeuwenlang de hechte burenelaties opvoeren. Dit gaat op auto-exotische wijze, waarmee sociaal gedrag en fenomenen worden toegeschreven aan de ‘typische volksaard’ van inwoners op het platteland in het oosten van het land. Tegelijkertijd heeft noaberschap ook een andere kant, een kant van saamhorigheidsdwang. Gesloten (plattelands)gemeenschappen hebben een imago waarbij noaberschap een uitsluitende werking heeft op inwoners die ‘anders’ zijn.

---

¹⁷⁷ C. van der Plas, *Kop d'r veur! Nederland als Volkshuis*, HJ Schoo lezing 2023 (Amsterdam 2023).

¹⁷⁸ Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*.

In de huidige netwerksamenleving zijn burgers veel en veel minder gebonden aan en afhankelijk van hun lokale omgeving. Het verval van noaberschap, het verlies van onderlinge verbondenheid in directe woonomgeving, zet burgers aan om zich actief in te zetten voor het behoud van noaberschap. De retoriek van het romantisch noaberschap treffen we in verschillende domeinen: decentrale overheden die hun streek(toerisme) promoten, organisaties die hun producten of diensten aan de man willen brengen, terugtrekkende overheden die nieuw (zorg)beleid doorvoeren, en politici die hopen kiezers voor zich te winnen. De toepassing van noaberschap lijkt kneedbaar en loopt het risico te verworden tot een duizenddingendoekje. Met name de politiek die aanstuurt op noaberschap roept vragen op. Noaberschap dat van oudsher noodzakelijk door burgers zelf wordt georganiseerd om zorg voor elkaar te dragen en om tot gezamenlijke afspraken te komen, lijkt paradoxaal aan een overheid die noaberschap als het ware direct oplegt aan inwoners. Door de eeuwen heen heeft de verzorgingsstaat de burenzorg grotendeels ontmanteld, om vervolgens die (buren)zorg weer bij burgers te leggen. Overheidsbemoediging op de invulling van noaberschap kan dan ook een afstompend effect hebben.

6. Noaberschap in de praktijk

6.1 Ter inleiding

In dit hoofdstuk kijken we naar noaberschap in de huidige praktijk. Noaberschap wordt veelal beschouwd als een kenmerkend fenomeen dat diep geworteld is in de cultuur van Overijssel en in het Nedersaksische platteland in het bijzonder. In deze regio staat noaberschap symbool voor de hechte banden tussen burens, waar gemeenschappen elkaar ondersteunen in tijden van vreugde en verdriet. Het wordt vaak gezien als een streekgebonden traditie in hechte gemeenschappen in het landelijke gebied, waar het niet alleen een praktische vorm van hulp betekent, maar ook een belangrijk sociaal weefsel vormt. Maar hoe zijn de verhoudingen ten opzichte van andere provincies? Zijn goede burenrelaties typisch Overijssels? Hoe groot zijn de verschillen tussen stad en platteland? En hangt noaberschap nog samen met individuele kenmerken zoals leeftijd, opleidingsniveau of inkomen? Daarna lichten we ook enkele hedendaagse noaberschapsiniciatieven in Overijssel toe en beargumenteren we dat er vooral zingeving schuilt in het streekgebonden begrip van noaberschap, niet zozeer een unieke gemeenschapskracht.

6.2 Plaatsgebonden en individuele kenmerken in burenrelaties

In de sociale geografie wordt er in statistisch onderzoek onderscheid gemaakt tussen context en compositie, ook wel plaatsgebonden en individuele kenmerken genoemd. De contextfactoren bestaan uit factoren die betrekking hebben op een heel gebied, zoals de mate van stedelijkheid of de afstand tot publieke voorzieningen. Compositiefactoren daarentegen bestaan uit factoren die de samenstelling van de bevolking meten, zoals inkomen, leeftijd en migratieachtergrond. Vaak vallen buurteffecten ‘weg’ zodra individuele factoren van respondenten worden meegewogen.¹⁷⁹ Dan komen attitudes of gedrag eigenlijk niet voort uit de plaatsgebonden kenmerken van een woonomgeving, maar vooral voort uit individuele kenmerken van de bevolkingssamenstelling. Daardoor wordt het relevant om te kijken naar welke groepen zich waar concentreren, in plaats van welke gebieden zich waar concentreren. In onze analyse vergelijken we burencontact en burenhulp op basis van plaatsgebonden kenmerken (stedelijkheid op gemeenteniveau en woonmilieu op wijkniveau) en individuele kenmerken (leeftijdsgroep, opleidingsniveau, inkomensklasse).

Zoals toegelicht in hoofdstuk 4, wordt noaberschap doorgaans gemeten aan de hand van sociale cohesie, maar geeft dat tekortkomingen. Uit een bestaande dataset van het CBS hebben wij twee nieuwe variabelen opgesteld die wat ons betreft deel uitmaken van noaberschap: burencontact en burenhulp. Daarbij maken we gebruik van de data uit het Woononderzoek 2018. In de vragenlijst van het Woononderzoek werden helaas geen attitudes van burenplicht bevroegd. Burencontact verwijst naar de mate van veel en goed contact in de buurt. Burenhulp vangt de mate waarin mensen kleine hulptaken verlenen aan hun burens op basis van acht hulptaken. Het gaat hierbij om kleine, alledaagse diensten zoals boodschappen doen en oppassen op de kinderen. Zie hoofdstuk 2 voor meer details over onze data en methoden, zoals over stedelijkheid en woonmilieus.

---

¹⁷⁹ Pinkster, ‘Buurteffecten’.

6.2.1 Burencontact in cijfers

Het aantal keer dat buren elkaar ontmoeten in de week heeft een lichte dalende trend, weten we uit onderzoek over de periode tussen 2012 en 2019.¹⁸⁰ Lokale banden zijn in de loop der tijd vrijblijvender en selectiever geworden en zijn gemakkelijker te combineren met netwerken buiten de woonomgeving.¹⁸¹ Ons onderzoek toont aan dat het ervaren burencontact in Overijssel relatief hoog is. Zie figuur 3. Naar waarschijnlijkheid draagt dit ook bij aan de relatief lage mate van sociale eenzaamheid in Overijssel.¹⁸² Een belangrijke kanttekening is wel dat de absolute verschillen tussen provincies niet zo groot zijn. De onderlinge verschillen tussen regio's in het noorden en oosten van Nederland zijn ook relatief beperkt. De scores die gemeenten behalen op basis van hoe stedelijk ze zijn, verschillen meer van elkaar. Er is een trapsgewijs patroon te zien van zeer sterk stedelijk (relatief laag burencontact) tot niet stedelijk (relatief hoog burencontact). De gemiddelden voor de Overijsselse gemeenten liggen hoger dan voor de Nederlandse gemeenten, met name voor de niet-stedelijke gemeenten. Let op, in Overijssel zijn er geen zeer sterk stedelijke gemeenten. Ook bij woonmilieu op wijkniveau zien we een trapsgewijs patroon van centrum-stedelijk (laag burencontact) tot landelijk wonen (hoog burencontact). Het gemiddelde van centrum-stedelijke wijken in Overijssel ligt lager dan het landelijke gemiddelde, terwijl voor de overige vier woonmilieus de gemiddelden van Overijssel juist hoger liggen. Het is opvallend te noemen dat het burencontact in Overijsselse centrum-stedelijke wijken dus gemiddeld minder is dan in dezelfde type wijken in heel Nederland.

Als buurtgenoten elkaar ontmoeten is dit vaak met directe buren of op zelfgekozen plekken, zoals de voetbalvereniging, het buurtcafé of het schoolplein van de kinderen.¹⁸³ Als we kijken naar de individuele kenmerken van burencontact in onze data dan vallen er enkele dingen rondom leeftijd, inkomen en opleidingsniveau op. Ten eerste valt op dat per leeftijdsgroep de verschillen aardig variëren. Bij 35-plussers liggen de percentages beduidend hoger dan bij mensen tussen de 17 en 34. De mate van burencontact ligt het hoogste bij 75-plussers. Bij elke leeftijdsgroep ligt het Overijsselse gemiddelde hoger dan het landelijk gemiddelde. Terwijl burencontact toeneemt naarmate iemand ouder wordt, wordt het contact met vrienden juist minder.¹⁸⁴ Ten tweede, bij opleidingsniveau zien we dat de mate van burencontact afneemt naarmate het opleidingsniveau hoger is. Praktisch geschoolden hebben een hogere mate van burencontact dan middelbaar en theoretisch geschoolden.¹⁸⁵ Vooral voor jonge mensen met een theoretische opleiding zijn contacten in de buurt betrekkelijk onbelangrijk.¹⁸⁶ Ten derde, voor inkomensklassen is dat patroon anders, en dat terwijl opleidingsniveau en

---

¹⁸⁰ Meeste mensen minstens wekelijks contact met vrienden en buren, Centraal Bureau voor de Statistiek (Heerlen 2020).

¹⁸¹ Simon, Vermeij en Steenbekkers, Het beste van twee werelden,

¹⁸² RIVM, Gezondheidsmonitor Volwassenen en Ouderen 2022 (Den Haag 2022).

¹⁸³ Vermeij en Thijssen, De leefwerelden van arm en rijk; G. van Eijk, 'Does living in a poor neighbourhood result in network poverty? A study on local networks, locality-based relationships and neighbourhood settings', *Journal of Housing and the Built Environment* 25 (2010) 467–480.

¹⁸⁴ Meeste mensen, Centraal Bureau voor de Statistiek.

¹⁸⁵ Zie ook Van Eijk, 'Does living in a poor neighbourhood result in network poverty?'

¹⁸⁶ Vermeij en Thijssen, De leefwerelden van arm en rijk, 15.

inkomen zo vaak samenhangen. Naarmate het inkomen van een individu hoger is, des te meer het burenccontact wordt. Waar bij de Nederlandse gemiddelden voor inkomensgroepen de hoogste groep (>3 keer modaal) net wat lager scoort dan de op een na hoogste groep (2,5 keer modaal), geldt dat voor Overijssel niet. Het is daarbij aannemelijk dat mensen met meer (of minder) financiële welvaart niet alleen bij elkaar in de buurt wonen, maar ook dat ze meer naar elkaar toetrekken.¹⁸⁷ Ten vierde, over het algemeen hebben mensen zonder migratieachtergrond een hogere mate aan burenccontact dan mensen met een migratieachtergrond. In Overijssel ligt het gemiddelde van inwoners met een niet-westerse achtergrond net iets hoger dan inwoners met een westerse migratieachtergrond. In Nederland is dat juist andersom. Ten slotte ligt het burenccontact lager dan bij paren, maar leeftijdsgroep is een zwaarder wegende factor. Binnen de huishoudtypen scoren samenwonende stellen van 65 jaar of ouder het hoogst op burenccontact.

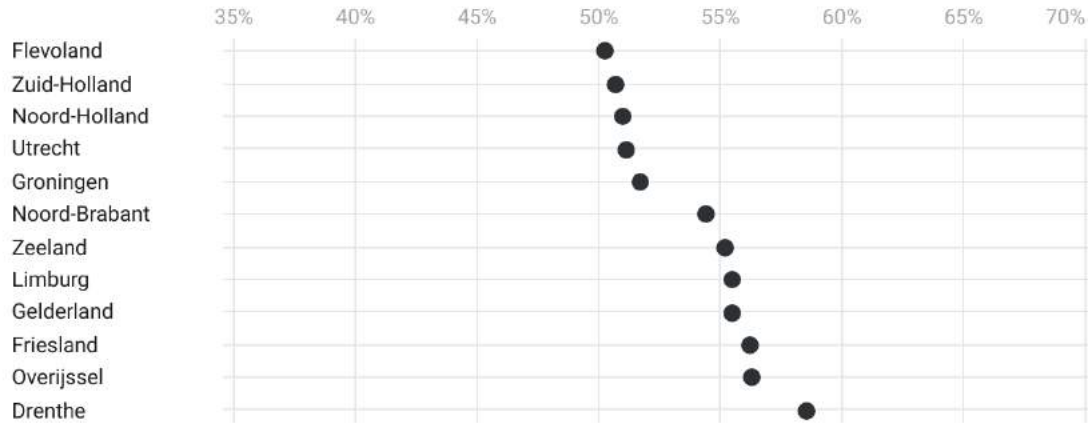
¹⁸⁷ Ibidem.

Burencontact op basis van plaatsgebonden kenmerken (2018)

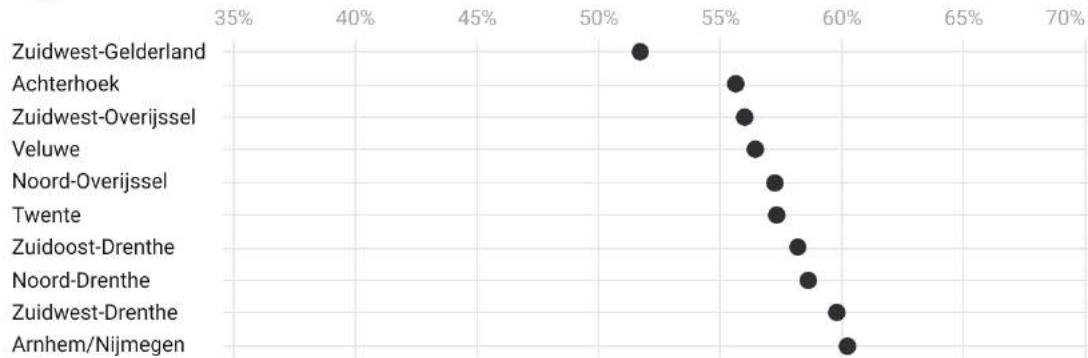
Gemiddeld percentage (helemaal) mee eens

● Nederland ● Overijssel

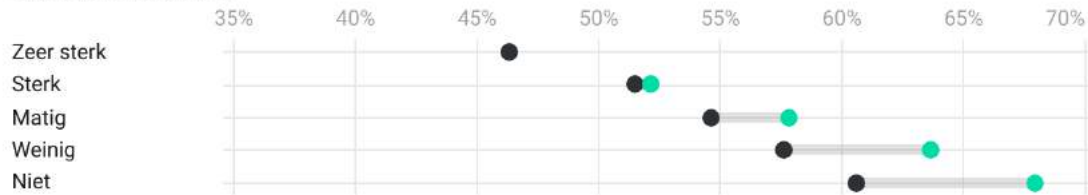
Provincie

Regio

Stedelijkheid gemeente

Woonmilieu wijk

N = 67.526 (NL); N = 4.477 (OV).

Burencontact berekend als gemiddeld percentage (helemaal) eens met: 1) Ik heb veel contact met mijn directe buren; 2) Ik heb veel contact met andere buurtbewoners; 3) In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om; 4) Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen.

Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

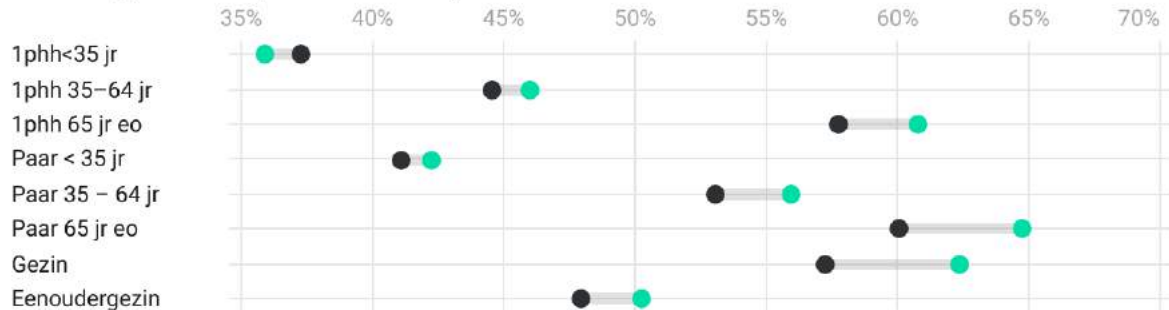
Figuur 3

Burencontact op basis van individuele kenmerken (2018)

Gemiddeld percentage (helemaal) mee eens

● Nederland ● Overijssel

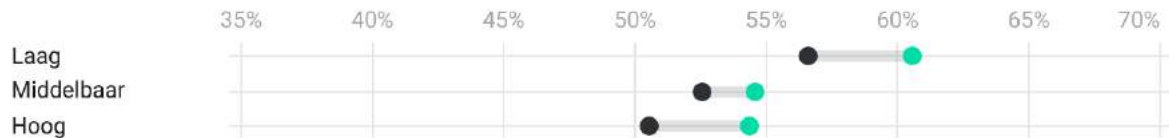
Huishoudtype naar leeftijd en samenstelling

Leeftijdsgroep

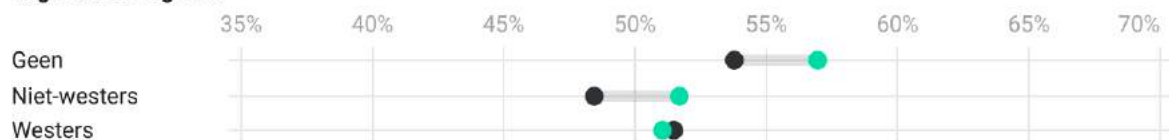
Opleidingsniveau

Inkomensklasse

Migratieachtergrond

N = 67.526 (NL); N = 4.477 (OV).

Burencontact berekend als gemiddeld percentage (helemaal) eens met: 1) Ik heb veel contact met mijn directe burens; 2) Ik heb veel contact met andere buurtbewoners; 3) In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om; 4) Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen.

Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Figuur 4

6.2.2 Burenhulp in cijfers

Wat betreft burenhulp op provincieniveau, vinden we Overijssel terug op de vijfde plaats. In Overijssel vervullen burenen gemiddeld 2,8 van de 8 uitgevraagde hulptaken. Dat is enigszins opvallend, omdat Overijssel wel een relatief groot deel van de bevolking vrijwilligerswerk doet.¹⁸⁸ Binnen de noordelijke en oostelijke regio's scoren Noord-Drenthe, Noord-Overijssel en Arnhem/Nijmegen het hoogst. Bij stedelijkheidsgraad op gemeenteniveau liggen de gemiddelden voor burenhulp dicht bij elkaar en zijn de patronen niet rechtlijnig – behalve dat de zeer sterk stedelijke gemeenten het laagst scoren. Bij woonmilieu op wijkniveau is dat patroon voor Nederland wel weer duidelijk, namelijk trapsgewijs van centrum stedelijk (laag) tot landelijk wonen (hoog). In Overijssel is dat patroon anders, namelijk meer boogvormig. Het Overijsselse gemiddelde voor alledaagse burenhulp in centrum-stedelijke wijken ligt lager dan in dezelfde type wijken in Nederland (evenals bij burenencontact). In de groen-stedelijke wijken van Overijssel scoort burenhulp het hoogst en het neemt weer af bij centrum-dorps en landelijk wonen. Eerder onderzoek van het SCP uit 2008 toonde al aan dat thuiszorg door de sociale omgeving grotendeels door gezinsleden en overige familie wordt verzorgd en maar een zeer gering percentage door burenen.¹⁸⁹ Wel was toentertijd het aandeel dat thuis verzorging kreeg door burenen hoger op het platteland (3,8%) dan in de stad (0,7%). Hetzelfde rapport concludeert dat burenenrelaties relatief wederkerig zijn. Per burenenrelatie wordt waarschijnlijk de balans in de gaten gehouden, waardoor de sociale-vangnetfunctie van buurten beperkt is: “want wie weinig te geven heeft, ontvangt ook weinig.”¹⁹⁰

De individuele kenmerken zijn meer doorslaggevend in het aanbieden van alledaagse burenhulp. Mensen van middelbare leeftijd, die theoretisch opgeleid zijn en hogere inkomens hebben, geven doorgaans meer hulp aan hun burenen. Mensen van middelbare leeftijd geven relatief veel hulp aan hun burenen en ouderen geven minder burenhulp omdat zij meer hulpbehoevend zijn. Praktisch geschoolden geven over het algemeen minder burenhulp dan middelbaar en theoretisch opgeleiden. De hogere inkomensgroepen geven meer burenhulp dan de lagere. En gemiddeld geven mensen zonder migratieachtergrond meer burenhulp dan mensen met migratieachtergrond. Bij al deze individuele kenmerken kan een grotere mate van hulpafhankelijkheid een rol spelen. Dat wil zeggen dat dit vaak ook kenmerken zijn van kwetsbare groepen die meer behoefte aan alledaagse burenhulp hebben dan dat zij in staat zijn om (hun burenen) hulp aan te bieden. Uit onderzoek blijkt dat mensen met een praktische opleiding, met een lager inkomen, met een niet-westerse migratieachtergrond over het algemeen minder hulpbronnen hebben en meer problemen ervaren zoals op het gebied van armoede, wonen en gezondheid.¹⁹¹ In Overijssel liggen de gemiddelden voor het bieden van burenhulp bij mensen met een laag inkomen en met een migratieachtergrond lager dan de Nederlandse gemiddelden. De verklaring hiervoor vergt meer onderzoek. Mogelijk dragen

---

¹⁸⁸ RIVM, Gezondheidsmonitor Volwassenen en Ouderen 2022.

¹⁸⁹ Vermeij, ‘Goede schuttingen maken goede burenen’.

¹⁹⁰ Ibidem, 118.

¹⁹¹ C. Vrooman e.a., Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal. Verschil in Nederland 2023 (Den Haag 2023).

■

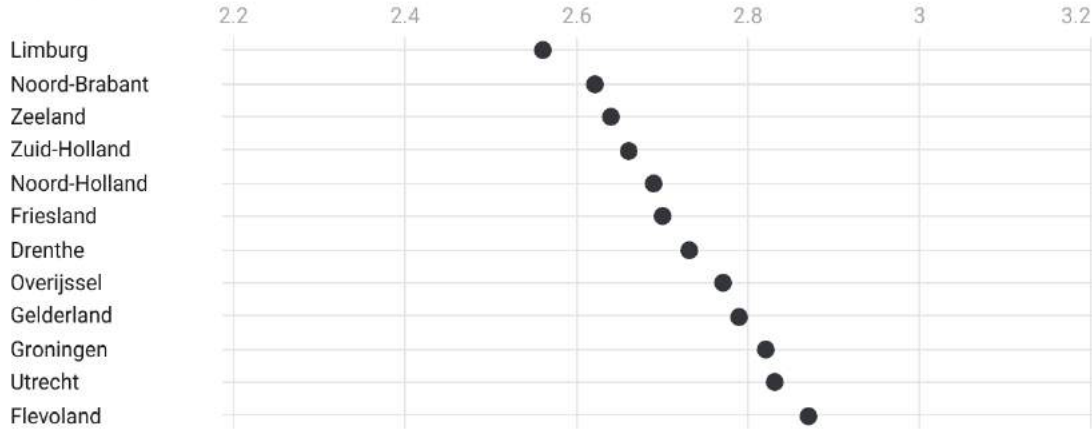
culturele en taalkundige barrières, sociaal-economische uitdagingen en beperkte sociale netwerken bij aan minder burenhulp onder mensen met een migratieachtergrond.

Burenhulp op basis van plaatsgebonden kenmerken (2018)

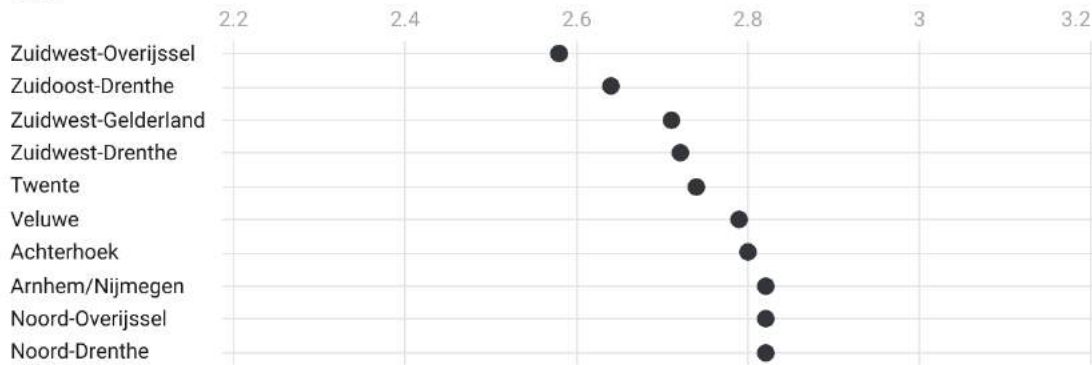
De gemiddelde score op het geven van 8 hulptaken aan buren

● Nederland ● Overijssel

Provincie

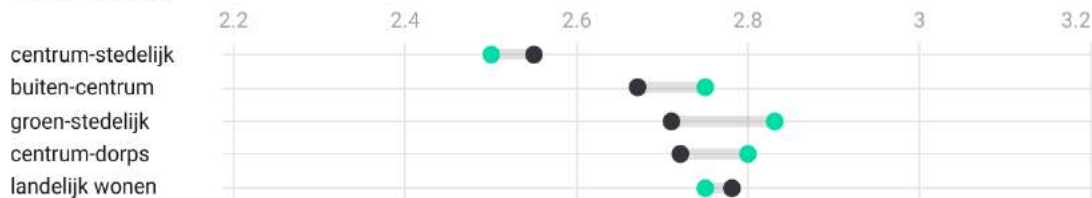
Regio

Stedelijkheid gemeente

Woonmilieu wijk

N = 67.526 (NL); N = 4.477 (OV).

Hulptaken aan buren: 1) oogje in zeil houden bij afwezigheid; 2) pakketjes aannemen; 3) oppassen op de kinderen; 4) huisdieren verzorgen of uitlaten; 5) boodschappen doen of eten koken; 6) klusjes in huis of tuin; 7) persoonlijke verzorging of verpleging; 8) administratie, computer of internet.

Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Figuur 5

Burenhulp op basis van individuele kenmerken (2018)

De gemiddelde score op het geven van 8 hulptaken aan buren

● Nederland ● Overijssel

Huishoudtype naar leeftijd en samenstelling

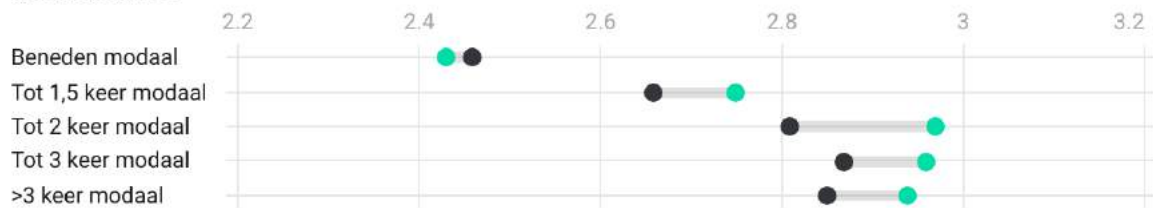
Leeftijdsgroep

Opleidingsniveau

Inkomensklasse

Migratieachtergrond

N = 67.526 (NL); N = 4.477 (OV).

Hulptaken aan buren: 1) oogje in zeil houden bij afwezigheid; 2) pakketjes aannemen; 3) oppassen op de kinderen; 4) huisdieren verzorgen of uitlaten; 5) boodschappen doen of eten koken; 6) klusjes in huis of tuin; 7) persoonlijke verzorging of verpleging; 8) administratie, computer of internet.

Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Figuur 6

6.2.3 Samenhang burencontact en burenhulp

Het is interessant om te weten in welke mate welke kenmerken een effect hebben op burencontact en burenhulp. Daarom voeren we een regressieanalyse uit. Een regressieanalyse is een statistische techniek die wordt gebruikt om de relatie tussen een afhankelijke variabele en één of meer onafhankelijke variabelen te onderzoeken. Regressieanalyse helpt bij het ontdekken hoe verschillende factoren met elkaar samenhangen. Als je bijvoorbeeld wilt begrijpen wat ervoor zorgt dat planten groeien, dan kijk je naar dingen zoals zonlicht, water en voeding. Regressieanalyse helpt ons te begrijpen welke van deze factoren de groei van de plant het meest beïnvloedt. Met deze informatie kunnen we beter voorspellen hoe planten zullen groeien onder verschillende omstandigheden.

Uit onze regressieanalyses (zie figuur 7) blijken individuele kenmerken als leeftijd en inkomen en de omgevingsfactoren stedelijkheid van gemeente en woonmilieu een positief effect te hebben op de mate van burencontact. Des te landelijker iemand woont, des te groter de kans op beter burencontact. Voor opleidingsniveau geldt daarentegen een negatief effect op burencontact. Dus des te hoger de opleiding, des te minder burencontact. In Nederland en Overijssel hebben leeftijd en inkomen het grootste effect op de mate van burencontact. Het effect van stedelijkheid van buurt en woonmilieu op burencontact is iets minder sterk.

Burenhulp wordt vooral bepaald door individuele kenmerken (zoals inkomen, leeftijd en opleidingsniveau) en in mindere mate door plaatsgebonden kenmerken (zoals stedelijkheid en woonmilieu). Uit onze analyses blijkt dat in zowel Nederland als Overijssel geldt dat inkomensklasse de sterkste voorspeller is voor het geven van burenhulp, gevolgd door leeftijdsgroep en opleidingsniveau. In Overijssel heeft ook de stedelijkheid van de buurt een positieve relatie met burenhulp. Over het algemeen geldt dus des te hoger het inkomen, de leeftijd en opleiding van iemand, des te groter de kans dat iemand meer burenhulp verricht. Het is interessant dat de stedelijkheid van de plek waar iemand woont dus geen positief verband heeft zodra een aantal individuele kenmerken meewegen.

Oftewel, of je nou in een sterk stedelijke gemeente woont of in een niet-stedelijke gemeente in Overijssel, de mate van burenhulp hangt daar niet zozeer vanaf als je de samenstelling van inwoners en het woonmilieu van de wijk meeweegt. Burenhulp wordt het sterkst bepaald door inkomen: des te hoger het inkomen des te hoger de kans is dat iemand hulptaken verleend aan buren. Veel burencontact en veel alledaagse burenhulp zijn niet zozeer een typisch Overijssels fenomeen. Ook op andere plekken komt dit voor. Dat kunnen we concluderen uit onze statistische analyses. Burencontact en burenhulp, twee elementen gerelateerd aan de kern van noaberschap, hebben uiteenlopende kenmerken.

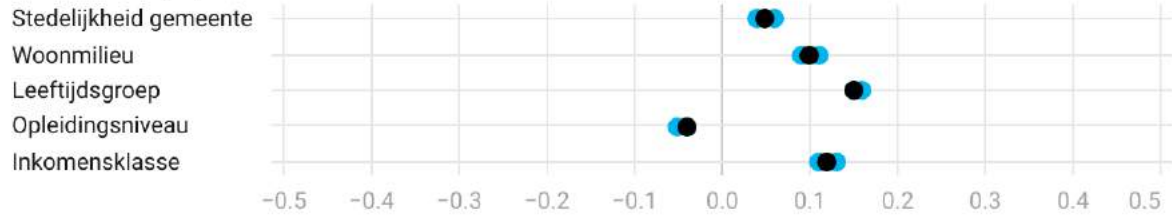

Correlaties burencontact en burenhulp in Nederland en Overijssel (2018)

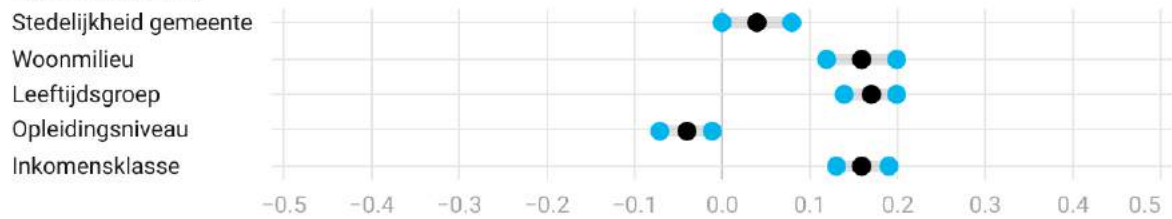
Resultaten regressie analyses van vier modellen

● Ondergrens ● Bovengrens ● Coëfficiënt

Burencontact (NL)

Burencontact (OV)

Burenhulp (NL)

Burenhulp (OV)

N=67.526 (voor NL); N=4.477 (voor OV). De variabelen zijn gestandaardiseerd. Niet significante correlaties zijn weggelaten ($p < 0.05$). $VIF < 5$. De onder- en bovengrens staan voor de waarden van de betrouwbaarheidsinterval van 95%. De scores voor burencontact zijn omgekeerd, waardoor voor beide afhankelijke variabelen geldt dat een positieve relatie staat voor beter burencontact of meer burenhulp.

Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Figuur 7

6.3 Georganiseerd noaberschap in een participatiesamenleving

Het hedendaagse noaberschap heeft een sterke band met actief burgerschap, en de samenlevingsvorm die daar tegenwoordig bij gedacht wordt, de participatiesamenleving.¹⁹² Daarin ligt de nadruk op meedoen (sociale participatie), niet zozeer op meepraten (politieke participatie). De participatiesamenleving is voornamelijk een doe-democratie. Volgens socioloog Evelien Tonkens betreft het ‘vooral een oproep aan burgers om de handen uit de mouwen te steken: bouw een onderlinge hulp-website, zet een energiecoöperatie op, begin een buurtmoestuin of doe boodschappen voor je zieke buren of je dementerende grootmoeder.’ Hoe verhouden hedendaagse noaberschapsinitiatieven zich tot overheid, gemeenschap en traditie?

In dit deel lichten we enkele noaberschapsinitiatieven uit, lokale burgerinitiatieven die zich expliciet verhouden tot noaberschap. We maken een conceptueel onderscheid tussen georganiseerd noaberschap en informeel noaberschap. Georganiseerd noaberschap verwijst naar een gestructureerde vorm van noaberschap waarbij gemeenschappen zich organiseren om elkaar te ondersteunen, sociale banden te versterken en problemen gezamenlijk aan te pakken. Dit kan bijvoorbeeld inhouden dat er formele structuren, zoals buurtcomités of -verenigingen, worden opgezet om activiteiten te coördineren en middelen te mobiliseren voor gemeenschappelijke doelen. Onder informeel noaberschap verstaan we vormen waarbij er geen formele structuren of georganiseerde activiteiten zijn om noaberschap te ondersteunen. In dat geval kan noaberschap meer informeel zijn, gebaseerd op (spontane) interacties tussen buren, zonder formele afspraken of georganiseerde inspanningen om elkaar te ondersteunen. Dit betekent niet dat er een georganiseerde structuur ontbreekt maar dat deze onderliggende aspecten van noaberschap niet zijn uitgelicht, zoals in onze enquêtedata over burencontact en burenhulp waarbij we enkel keken naar de attitudes van mensen. In dit deel kijken we dus specifiek naar georganiseerd noaberschap, als buurtinitiatieven die zich expliciet verbinden aan noaberschap. Welke (burger)initiatieven zijn er de afgelopen jaren ontstaan die zich beroepen op noaberschap? En hoe verhouden deze initiatieven zich tot het overheidsbeleid? Ter bestudering van actuele vormen van noaberschap en de beleving van noaberschap zijn we in gesprek gegaan met diverse initiatiefnemers van noaberschapsinitiatieven.

6.3.1 De term ‘noaberschap’ als sociaal bindmiddel

Bij sociale activiteiten en initiatieven in de Nedersaksische regio valt vaak het woord noaberschap, soms in de beschrijving, soms letterlijk in de titel. Het woord noaberschap functioneert als sociaal bindmiddel, het helpt om mensen bij elkaar te brengen. Als de term noaberschap valt, weten mensen uit de Nedersaksische streek gelijk waar het over gaat. In het Nedersaksische gebied kan het worden gebruikt als een moreel appèl op inwoners om zich in te zetten voor de goede zaak in hun buurt. Zo verspreidt de Hervormde kerk in Den Ham via brochures een telefoonnummer (of hulplijn) voor hulpbehoevende bewoners en verzorgt de Vrijwillige Hulpdienst Diepenveen allerlei alledaagse zorgtaken voor bewoners. Betrokkenheid met buurtbewoners wordt ermee

---

¹⁹² E. Tonkens, ‘Vijf misvattingen over de participatiesamenleving: Afscheidsrede’ (Amsterdam 2014).

genormaliseerd en het vermindert de schroom bij hulpbehoevende mensen om hulp aan te nemen.

Noaberboeren nabij Haaksbergen

Op een middeleeuws landgoed op de grens van Overijssel en Gelderland zijn in 2023 de Noaberboeren neergestreken. Op landgoed Het Lankheet, in het buitengebied van Haaksbergen, verbouwd een grote groep bewoners met behulp van twee boeren groente, kruiden, fruit en bloemen. In deze landbouw staan natuur, duurzaamheid en lokale gemeenschap voorop. Het is een vorm van Community Supported Agriculture (CSA), waarbij mensen uit de omgeving zich voor een langere periode verbinden aan het aankopen van producten van het land, en verantwoordelijkheden, risico's en opbrengsten van het boerenbedrijf delen. De Noaberboeren telt inmiddels zo'n 129 leden, die wekelijks gewassen verbouwen en/of groentepakketten afnemen.

Noaberhof in Den Ham

In het brinkdorp Den Ham hebben enkele dorpsbewoners een nieuw initiatief opgezet ter ontwikkeling van een nieuw woonhofje: Noaberhof Den Ham. Naar aanleiding van het Noabershof in Rijssen wordt gezocht naar een woonvorm gericht op duurzaamheid, langer zelfstandig wonen, elkaar helpen en naar elkaar omzien, op een eigen plekje maar ook als onderdeel van de buurt. De initiatiefnemers kwamen mede in actie vanwege de veranderingen op het platteland die ook Den Ham teisterden, zoals bevolkingskrimp, verschraling van voorzieningen en woningtekort waardoor met name jonge starters moeite hebben met een woning vinden in het dorp of de streek waar ze zijn opgegroeid en graag willen blijven wonen.

Eenzijds zijn de georganiseerde noaberschapinitiatieven Noaberboeren en Noaberhof in wezen niet anders dan veel huidige buurtinitiatieven elders in het land, of zelfs over de wereld. Een duurzame, kleinschalige boerderij waarbij mensen uit de buurt lid kunnen worden en zelf kunnen oogsten, daar zijn er steeds meer van in Nederland. Zoals bijvoorbeeld de Groente Amsterdamer in het buitengebied van Amsterdam, de zelfoogsttuin in Hoeve klein Mariëndaal in Arnhem, of de Herenboerderijen te vinden in elke windrichting van het land. En ook treffen we op veel plekken woonhofjes vergelijkbaar met de Noaberhofjes, zoals in Venray het 'Kruithof' waarbij aanstaande bewoners al vanaf de eerste schetsen betrokken zijn bij plannen voor de vormgeving van de woningen en de gezamenlijke binnentuin.¹⁹³ In die zin zijn de twee bovenstaande vormen van georganiseerd noaberschap geen unieke streekgebonden projecten.

Anderzijds geeft de noaberschapstraditie een extra sociale lading, een stukje zingeving of een symbolische betekenis. De initiatiefnemers gaan bewust om met de saamhorigheid en gemeenschappelijkheid van noaberschap. De naam Noaberboeren

---

¹⁹³ <https://www.hendrikscoppelmann.nl/projecten/samen-wonen-in-woonhof-met-gezamenlijke-tuin/> (24-04-2024).

voor het gemeenschapsinitiatief voor duurzame voedselproductie is bewust gekozen vanwege de lokale binding, vertelden de initiatiefnemers. Nadat er werd afgezien van het oorspronkelijke idee om onder de vleugels van de Herenboeren, een overkoepelende organisatie die door heel het land helpt bij het opzetten van collectieven die duurzaam voedsel produceren, werd er gezocht naar een nieuwe naam. Daarnaast had de naam Herenboeren volgens de initiatiefnemers ook wel wat negatieve connotaties met de oude feodale structuren in Groningen en met de nadruk op mannelijke bestuurders.

“Wij gingen niet door onder het concept Herenboeren dus we konden niet onder die naam blijven voeren. [...] En het moet ook nog lokaal voelen. En mijn partner is een echte Twentse. Dus we zaten zo te zoeken naar een nieuwe naam. Als je nou Noaberboeren neemt, het is een meervoud, het is een zelfstandig naamwoord, maar het is vooral ook een werkwoord. Dat is een ultieme Twentse naam voor iets dat we samen gaan doen: samen boeren.” (Joep van Aaken, een van de initiatiefnemers van Noaberboeren)

In de naamgeving van het initiatief als wel het credo “Samen zijn we Noaberboeren” klinkt de nadruk op sociale verbinding en lokale gemeenschap. Dat woord ook bij daad wordt gevoegd blijkt uit hun gezamenlijke activiteiten. Bij de Noaberboeren zijn er maandelijkse meewerk-ochtenden waar collectief wordt gezaaid, geoogst en geplukt. Ook wordt er met speciale aandacht gekeken naar saamhorigheid en wordt dit vormgegeven met gezamenlijke koffiepauzes en lunchpauzes. Ook stimuleren ze deelname van gezinnen met kinderen, zodat ook de jonge generaties betrokken worden.

Bij de initiatiefnemers van Noaberhof Den Ham werd bij buurtbewoners en in de geschiedenisboeken gezocht naar de oorsprong en tradities van noaberschap. Samen met geïnteresseerden (zogenoemde Noaberhof-vrienden) ontwikkelen zij tijdens collectieve brainstormsessies ‘hun gewenste vorm van Noaberschap en Noaberhof’. De initiatiefnemers zijn zich bewust van de sociale verbinding, lokale geschiedenis en symbolische waarde van noaberschap en geven hier expliciet invulling aan. “Onze missie is het stimuleren van woonvormen waar burens aandacht hebben voor elkaar, naar elkaar omzien, elkaar ondersteunen waar mogelijk en een delende levensstijl bevorderen.” (Missie, Visie, Strategie - Noaberhof Den Ham 2023)

Bij een vergelijkbare maar grootschaligere stichting Knarrenhof dat woonhofjes (voornamelijk voor zelfredzame senioren) door heel het land stimuleert, wordt ook het gezamenlijk wonen met burens benadrukt.¹⁹⁴ Waar dat in het oosten van het land gaat in termen van noaberschap, treffen we bijvoorbeeld in het Friese Surhuisterveen een Knarrenhof gebaseerd op het principe van mienskip (een bekend Fries begrip dat letterlijk vertaald als gemeenschap). We zien door heel Nederland dezelfde type (bewoners)initiatieven met lokaal verschillende tinten voornamelijk van symbolische waarde.

De noaberschapsinitiatieven zijn te beschouwen in het licht van wat socioloog Roland Robertson globalisering noemt, een menging van de woorden globalisering en

---

¹⁹⁴ <https://knarrenhof.nl/> (24-04-2024)

lokalisering.¹⁹⁵ Hoewel in het proces van globalisering de landsgrenzen vervagen als gevolg van voortschrijdende wereldwijde economische, politieke en culturele integratie, betekent dat niet dat alle plekken in de wereld homogeen worden. Globalisering kent heterogene vormen door lokale en regionale eigenheid, identiteit en varianten van mondiale verschijnselen. Bijvoorbeeld: alleen in de Nederlandse McDonalds kennen we de McKroket. In glocalisering wordt de lokale authenticiteit benadrukt als een tegenreactie op mondiale verschijnselen.¹⁹⁶ Wereldwijd vinden we in (veelal Westerse) landen toenemende vergrijzing, mensen die ouder worden, oplopende zorgkosten, en veranderende woonbehoeften waardoor nieuwe woonvormen voor senioren ontstaan. In Overijssel krijgen die nieuwe woonvormen invulling vanuit het streekgebonden begrip van noaberschap.

Noaberschap als streekgebonden begrip is een bron van gemeenschapszin die mensen verbindt met hun naaste omgeving, het geeft lokale eigenheid. Het begrip is verankerd in de geschiedenis, cultuur en tradities van het Nedersaksische gebied, waardoor een gevoel van lokale identiteit en gemeenschap ontstaat. Toch is het belangrijk om te onderstrepen dat in eerste instantie de maatschappelijke context invloed uitoefent op het gemeenschapsleven en lokale verbondenheid en niet culturele tradities. Culturele tradities en sociale omgangsvormen veranderen met de tijd. De culturele traditie van noaberschap an sich vormt geen fundament voor een veerkrachtige lokale gemeenschap. Daarmee zou je allerlei buurtinitiatieven in andere delen van het (platte)land tekortdoen. Noaberschap geeft de buurtinitiatieven voornamelijk een Nedersaksisch karakter.

6.3.2 Overheidssturing en gemeenschapskracht

Nieuwe noaberschapsinitiatieven worden door bewoners lokaal opgezet in reactie op maatschappelijke ontwikkelingen. In Den Ham zag inwoner Gert Kottier diverse sociale en woonproblemen in zijn dorp: een tekort aan betaalbare woningen voor jong en oud, vergrijzing, verschraling van publieke voorzieningen, klimaatverandering en afkalvende saamhorigheid. Met het opzetten van een Noaberhof in het dorp willen de initiatiefnemers bijdragen aan:

- “minder eenzaamheid omdat buren (Noabers) naar elkaar omkijken, -
- langer zelfstandig wonen in goede leefomstandigheden omdat buren (Noabers) elkaar helpen bij alledaagse dingen
- meer duurzaamheid omdat buren (Noabers) afspraken hebben over gezamenlijk gebruik van gemeenschappelijke voorzieningen
- een veilige omgeving creëren waar het prettig is wonen.” (Missie, Visie, Strategie - Noaberhof Den Ham 2023)

In Haaksbergen willen de initiatiefnemers van de Noaberboeren bijdragen aan een duurzamere wereld met het verkorten van de voedselketen door kleinschalig biologisch voedsel te produceren door en voor lokale inwoners. Toen de Noaberboeren dit voorjaar gezamenlijk het land zaaiden, kwam dat misschien nog wel het dichtst bij het ‘oude’

---

¹⁹⁵ R. Giulianotti en R. Robertson. ‘The Globalization of Football: A Study in the Glocalization of the “Serious Life”’, *The British Journal of Sociology* 55, nr. 4 (2004) 545-568.

¹⁹⁶ Massey, D. For space.

noaberschap, van voor de mechanisatie, waarbij de boer afhankelijk was van de hulp van omwonenden. De twee noaberschapsinitiatieven zijn een voorbeeld van bewoners die collectief actie ondernemen om de lokale leefbaarheid en saamhorigheid te verbeteren. Dat is in wezen de kern van noaberschap.

Niet zelden wordt de overheid ervaren als een sta-in-de-weg bij lokale initiatieven, als een tegenwerkende partij die frustriert met stroperige bureaucratische processen en regelgeving in plaats van een meewerkende partij die ruimte geeft voor bewonersinitiatieven om zich te ontplooiën. Overheden gaan wel uit van de veerkracht en de energie van de samenleving, en streven naar zogeheten overheidsparticipatie waarbij de overheid de initiatieven van burgers faciliteert, maar het steunen van lokale initiatieven verloopt niet altijd even vlekkeloos. Dat merkten ook de Noaberboeren. De Noaberboeren geven een nieuwe agrarische invulling aan een niet-standaard exploitabel verlaten boerenerf, geven zorg aan (vervallen) erfgoed, werken aan herstel van Twents natuurlandschap en richten zich op kleinschalige, gemengde en biologische bedrijfsvoering. Allerlei ambities die passen in de visie van lokale bestuurders en beleidsambtenaren, die tijdens een veldbezoek hun enthousiasme en steun uitspraken voor het initiatief. Even later, wanneer de Noaberboeren een perenboomgaard wilden aanleggen, liepen ze tegen een maandenlange, stugge, vergunningsprocedure aan omdat in het bestemmingsplan staat dat de grond niet voor tuinbouw mag worden gebruikt.

Buurtbewoners lopen met hun initiatieven regelmatig aan tegen botsende institutionele logica's.¹⁹⁷ Binnen de overheid bestaat er een meervoudigheid van overheidssturing, waarbij een overheid enerzijds aanstuurt op responsief zijn voor gemeenschapskracht (denk aan de sociale initiatieven in de participatiesamenleving) en anderzijds rechtmatigheid en voorspelbaarheid hoog in het vaandel heeft staan. De bureaucratische logica, waarin ambtenaren geacht worden te handelen volgens bestaande regelgeving en door politiek geschetste beleidsprogramma's, bemoeilijkt maatwerkoplossingen die aansluiten op de lokale context. De rechtmatige kant van de overheid heeft echter ook een belangrijke meerwaarde, die vaak over het hoofd wordt gezien. Voor alle burgers geldt de wet en is iedereen gelijk voor de wet. Daardoor ontstaat er geen willekeur en het voorkomt uitsluiting. Daardoor vegen ambtenaren aanvragen om uitzonderingen resoluut en routinematig van tafel, ziet ook het Instituut voor Publieke Waarde.¹⁹⁸ Na wat doorvragen blijkt vaak dat er meer mogelijk is dan aanvankelijk gedacht, maar dat doorvragen neemt veel tijd in beslag. Deze zogeheten 'defensieve routines' in organisaties zijn niet eenvoudig te doorbreken, maar is wel degelijk mogelijk en nodig.

In lokale initiatieven - ook die noaberschap proberen te bevorderen - bestaat er onder burgers een behoefte aan een overheid die niet alleen in woord steunt en die niet alleen op de regels en verantwoording wijst, maar die (op voorhand) helpt een weg te vinden in de bureaucratie. Waar de buurschappen en markegenootschappen in de

---

¹⁹⁷ J. Nederhand, M. van der Steen en M. van Twist, 'Boundary-spanning strategies for aligning institutional logics: a typology', *Local Government Studies* 45, nr. 2 (2019) 219-240.

¹⁹⁸ H. Kruijer, S. Meiberg en S. Albers, *Mag niet bestaat niet: Doorbreek defensieve routines en help mensen beter* (Utrecht 2023).

middeleeuwen ontstonden om onderlinge afspraken te maken en regels op te stellen, hebben burgers tegenwoordig vaak het gevoel dat de overheid op afstand staat en de gedetailleerde regelgeving hen in de weg zit. Wie burgers wil betrekken moet ook denken vanuit hun perspectief, en die burgers hebben uiteenlopende behoeften en kwaliteiten.¹⁹⁹ Als daar onvoldoende rekening mee wordt gehouden zullen er actieve burgers afhaken.

6.4 Tot slot

In dit hoofdstuk hebben we gekeken naar noaberschap in de huidige tijd. Daarbij hebben we twee onderwerpen uitgelicht: burenelaties in cijfers en de dynamiek van lokale noaberschapinitiatieven. Nauw burenccontact en veel burenhulp zijn niet zozeer een typisch Overijssels fenomeen. Dat kunnen we concluderen uit onze statistische analyses. In diverse andere provincies treffen we ook hoge percentages aan voor burenccontact. Wat betreft burenhulp prijken zelfs andere provincies bovenaan de lijst. Wel kunnen we stellen dat burenccontact over het algemeen beter is in de plattelandsgebieden. Maar het verzorgen van burenhulp komt in de regel niet vaker voor in de landelijke gebieden van Overijssel dan in de meer stedelijke gebieden.

De kans op vaak en goed contact met buurtbewoners hangt sterk samen met in welk type wijk je woont, hoe oud je bent en hoe hoog je inkomen is. Over het algemeen geldt dat het burenccontact het sterkste is bij ouderen uit de hogere middenklasse die op het platteland wonen. Daarmee is er dus wel degelijk een buurteffect op burenccontact, en dat is een opvallende bevinding aangezien buurteffecten vaak wegvallen als er wordt gecontroleerd voor individuele kenmerken van inwoners. De buurteffecten voor burenhulp daarentegen zijn zeer beperkt. Of je nou in een sterk stedelijke gemeente woont of in een niet-stedelijke gemeente in Overijssel, de mate van burenhulp hangt daar niet zozeer vanaf als we rekening houden met de samenstelling van inwoners en het woonmilieu van de wijk. Burenhulp wordt het sterkst bepaald door inkomen: des te hoger het inkomen des te hoger de kans is dat iemand hulptaken verleend aan burenen. Onze bevindingen tonen dus aan dat burenccontact en burenhulp, twee elementen die we kunnen relateren aan de kern van noaberschap, uiteenlopende kenmerken hebben.

In de context van de huidige participatiesamenleving ontstaan er veel lokale burgerinitiatieven die zich expliciet verhouden tot noaberschap. Dit noemen wij georganiseerd noaberschap. Voorbeelden van georganiseerd noaberschap zijn de Noaberboeren en het Noaberhof, waarbij bewoners hun lokale gemeenschappen proberen te versterken met duurzame landbouw en nieuwe woonvormen. Het begrip noaberschap, een streekgebonden concept in de Nedersaksische taal, helpt als sociaal bindmiddel in lokale initiatieven. De symbolische betekenis van noaberschap kan mensen verbinden en inwoners aansporen om zich in te zetten voor de goede zaak in hun gemeenschap. Toch is het belangrijk om te onderstrepen dat de maatschappelijke context meer invloed heeft op lokale verbondenheid dan culturele tradities. Veel noaberschapinitiatieven zien we ook elders in het land en in de wereld, maar krijgen een net wat andere smaak vanuit de lokale cultuur. Er is daarbij sprake van globalisering. Hoewel noaberschap buurtinitiatieven een Nedersaksisch karakter geeft, is het op zichzelf

---

¹⁹⁹ Vertrouwen in burgers, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Amsterdam 2012).

geen fundament voor een veerkrachtige lokale gemeenschap buiten dit gebied. Ondanks de intentie van overheden om burgerparticipatie te stimuleren, kunnen lokale noaberschapinitiatieven moeite hebben met complexe regelgeving en defensieve routines. Dit illustreert een botsing tussen institutionele logica's, waarbij behoefte is aan flexibiliteit in overheidssturing om noaberschapsinitiatieven te ondersteunen en te voorkomen dat ze afhaken door regelgeving.

7. Conclusie en slotbeschouwing

7.1 Een hernieuwde blik op noaberschap

Vrijwel iedere Overijsselaar is bekend met noaberschap, en veel inwoners van de provincie spreken er met enige trots over. Er bestaan echter ook zorgen over het voortbestaan van noaberschap in het Nedersaksisch gebied. Dit valt samen met de toenemende aandacht voor ‘de regio’ en de leefbaarheid op het platteland.²⁰⁰ Ontwikkelingen zoals het toegenomen regionaal maatschappelijk onbehagen, de heropleving van lokale betrokkenheid en kleinschaligheid, de terugtrekkende overheid en decentralisering van overheidstaken, dringen aan tot een hernieuwde blik op noaberschap.

Het doel van dit onderzoek was om een dieper en meer gefundeerd begrip te verschaffen van noaberschap. Door middel van historische en sociaalgeografische analyses hebben we de vormen, betekenissen en plaatsgebondenheid van noaberschap verder uitgezocht, van de middeleeuwen tot nu. Daarbij vroegen we ons af: Wat betekent noaberschap, hoe is het ontstaan en hoe heeft het zich ontwikkeld? Welke verschillen in noaberschap bestaan er tussen gebieden en tussen inwoners? Wat zijn hedendaagse vormen van noaberschap in Overijssel en hoe verhouden die zich tot overheidssturing?

7.2 Noaberschap verandert door de tijd heen

Noaberschap is een eeuwenoud sociaal systeem dat in de loop der tijd erg is veranderd. Het heeft veel verschijningsvormen gehad en het begrip is erg opgerekt. Het is daarom moeilijk om noaberschap een eenduidige betekenis toe te kennen. Het begrip komt voort uit een sterke afhankelijkheid van de nabije sociale en fysieke omgeving, in een tijd waarin veel kleinschalige gemeenschappen bestonden die nog grotendeels zelfvoorzienend waren.

7.2.1. Buurschappen, markten en kerspels

Als we kijken naar de lange geschiedenis van noaberschap in onze samenleving, kunnen we vaststellen dat onderlinge (buren)hulp eeuwenlang een belangrijk onderdeel is geweest van kleine gemeenschappen. Dit gold niet alleen voor Overijssel of het Nedersaksische gebied, maar vermoedelijk voor heel pre-industrieel Europa waar mensen in kleine nederzettingen op elkaar aangewezen waren voor allerlei zaken in het dagelijks leven. Kenmerkend is dat deze hulp vrijwel altijd van onderop is ontstaan, in het geval van Overijssel binnen de context van buurschappen en markegenootschappen. Voor onder andere de exploitatie van gemeenschappelijke gronden, noodzakelijk voor voedselproductie, en naastenzorg waren bewoners gedwongen om met elkaar samen te werken. Tegelijkertijd noopte het ontbreken van een geldeconomie en een gebrek aan vaklieden tot onderlinge hulp, wat zich niet alleen uitstreekte tot de bedrijfsvoering, maar ook tot allerlei andere terreinen van het dagelijks leven zoals situaties bij geboortes, huwelijken, ziekten en overlijden. In grote lijnen heeft dit systeem op het platteland in het

---

²⁰⁰ Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's, RLI, ROB en RVS (2023); Van Vulpen, Politics out of Place; Van den Berg en Kok, Regionaal maatschappelijk onbehagen.

oosten van het land tot ver in de negentiende eeuw bestaan, met soms duidelijke onderlinge verschillen tussen perioden en plaatsen. Ook binnen steden bestonden vormen van onderlinge hulp en noaberschap, al werden deze door stadsbesturen en overheden al vanaf de zestiende eeuw meer geformaliseerd.

7.2.2 Noaberschapsgebruiken

Een belangrijke grondslag voor het sociale systeem van noaberschap was dat de hulp plaatsvond op basis van wederkerigheid. Om dit goed te laten functioneren waren sociale binding en solidariteit tussen de leden van een gemeenschap vereist. Men moest ervan uit kunnen gaan dat de wederkerigheid ook echt werd betoond op het moment dat het daadwerkelijk nodig was. De onderlinge banden en het gemeenschappelijk vertrouwen werden onder meer bevorderd door feesten en eet- en drinkgelegenheden die binnen de agrarische cyclus een vaste plaats in de jaarkalender innamen, zoals jaarlijkse oogstfeesten, maar ook door rituelen rondom geboortes, doop, huwelijken en begrafenissen. Dergelijke terugkerende vieringen en bijeenkomsten werden een belangrijk onderdeel van de noaberschapsgebruiken. Het zijn met name deze noaberschapsgebruiken die in verband worden gebracht met het Nedersaksisch immaterieel erfgoed. Noaberschap fungeerde enerzijds als een sociaal bindmiddel, maar was bovenal een gevolg van onderlinge afhankelijkheid. Anderzijds was noaberschap eveneens een informeel controlemechanisme binnen de gemeenschap, wat voor waarborging van normen en waarden onder bewoners zorgde. Wie te veel uit de pas liep, had kans om uit de gemeenschap buitengesloten te worden en daarmee ook verstoken te blijven van onderlinge hulp.

7.2.3 Romantisch noaberschap

In de eenentwintigste eeuw constateren wij de opkomst van het romantisch noaberschap in het publieke debat. Dat is een geïdealiseerd en conservatief beeld van het pure en hechte gemeenschapsleven op het Nedersaksische platteland. In een tijd waarin de traditionele samenleving met hechte persoonlijke banden van de *Gemeinschaft* (gemeenschap) grotendeels is vervangen door een *Gesellschaft* (maatschappij) met onpersoonlijke, afstandelijke en contractuele banden, houden sommige mensen zich vast aan plaatsgebonden tradities en omgangsvormen.²⁰¹ Dit proces begon al in de eerste decennia van de twintigste eeuw, met de opkomst van het regionalisme. In het romantisch noaberschap wordt op auto-exotische - of chauvinistische - wijze noaberschap toegeschreven aan de typische 'volkscultuur' van inwoners van het oosten van het land. Door deze romantische bril wordt noaberschap voornamelijk gezien als de lokale tradities en rituelen die door noaberschap zijn ontstaan. De retoriek van het romantisch noaberschap treffen we in verschillende domeinen: decentrale overheden die hun streek(toerisme) promoten, organisaties die hun producten of diensten aan de man willen brengen, terugtrekkende overheden die nieuw beleid doorvoeren, en politici die hopen kiezers voor zich te winnen. Noaberschap wordt opgevoerd als politiek instrument dat de nadruk legt op het authentieke, saamhorige plattelandsleven in het oosten van het land.

---

²⁰¹ Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*.

De toepassing van noaberschap lijkt kneedbaar en loopt het risico te verworden tot een duizenddingendoekje. Noaberschap suggereert gemeenschappelijke warmte, maar kan ook verhit raken. Het kan doorslaan naar saamhorigheidsdwang en uitsluiting van buurtbewoners die niet aan de sociale normen van noaberschap voldoen. Door verliesgevoelens van onderlinge verbondenheid in de directe woonomgeving kunnen mensen zich afkeren van nieuwkomers, maar het zet burgers ook aan om zich actief in te zetten voor het behoud van noaberschap. Door sommigen worden de gebruiken van onderlinge burenhulp of -contact zoals dat vroeger ging opgehemeld als het ‘echte’ noaberschap en ligt de nadruk op de bescherming van de noaberschaapsgebruiken. We zien ook nieuwe vormen van burenhulp ontstaan die net zo goed als noaberschap kunnen worden beschouwd. Het begrip noaberschap helpt als sociaal bindmiddel bij lokale initiatieven. De symbolische betekenis van noaberschap kan mensen verbinden en inwoners aansporen om zich in te zetten voor hun gemeenschap. Het is wel belangrijk om te onderstrepen dat de maatschappelijke context meer invloed heeft op noaberschap dan regionale cultuur. Evenals het vroege noaberschap zien we hedendaagse noaberschaapsinitiatieven ook elders in het land en in de wereld, maar de initiatieven krijgen in het Nedersaksisch gebied door verwijzingen naar de culturele traditie van noaberschap een eigen regionaal karakter.

7.3 Afgenomen afhankelijkheid van nabije omgeving

Hoewel er recent meer aandacht is voor ‘het lokale’ en ‘de regio’, in bestuur en maatschappelijke vraagstukken, zien we in de geschiedenis een tegenovergestelde ontwikkeling. Tegenwoordig zijn we in het dagelijks leven een stuk minder afhankelijk van de nabije woonomgeving dan vroeger, zowel de sociale als de fysieke omgeving. Het leven is zogezegd minder plaatsafhankelijk. De nabije woonomgeving is verworden tot een beperkt deel van iemands leefwereld en is lang niet voor iedereen van grote betekenis.²⁰² Burenrelaties zijn meer vrijblijvend geworden. Er zijn allerlei maatschappelijke ontwikkelingen die hebben bijgedragen aan de afnemende afhankelijkheid van de directe woonomgeving en nabije burenen. De Nederlandse samenleving is in de afgelopen eeuwen in zoveel opzichten veranderd dat het haast onmogelijk is om alle invloeden aan te wijzen. Desalniettemin pogen wij hier om drie domeinen te belichten waarin we historische verschuivingen hebben opgemerkt die parallel aan elkaar van invloed zijn op de afgenomen plaatsafhankelijkheid: bestuur, landbouw en samenleving.

7.3.1. Bestuur: schaalvergroting en taakuitbreiding

Ten eerste hebben bestuurlijke schaalvergroting en de uitbreiding van overheidstaken de invloed op de afhankelijkheid van de nabije sociale omgeving in Nederland verminderd. Met name vanaf de negentiende eeuw werden lokale autoriteiten gecentraliseerd en opgeschaald. Eerst is onder het Franse bewind (ca. 1795-1813) het lokaal bestuur hervormd tot gemeenten, waardoor de kleinschalige buurschappen, markegenootschappen en kerspelen geleidelijk verdwenen. Door centralisering van overheidstaken en gemeentelijke herindelingen is het lokale bestuur verder opgeschaald.

---

²⁰² Vermeij en Thijssen, De leefwerelden van arm en rijk.

Daarnaast heeft de uitbreiding van overheidstaken ook bijgedragen aan een afname van de plaatsafhankelijkheid. De overheid nam meer verantwoordelijkheden op zich zoals armenzorg en ziekenzorg, en later ook pensioenen en bijstand. Dit verminderde de directe noodzaak voor individuen en gemeenschappen tot onderlinge burenhulp. De opkomst van de verzorgingsstaat, met zijn nadruk op sociale zekerheid en collectieve verantwoordelijkheid voor het welzijn van burgers, markeert een breuk met traditionele vormen van plaatsafhankelijkheid.

7.3.2. Landbouw: van gezamenlijk boeren naar particulier ondernemen

Ten tweede hebben transitie in de landbouw de onderlinge banden in plattelandsgemeenschappen veranderd. Van oudsher was noaberschap essentieel voor de landbouw, zonder burenhulp was er eigenlijk geen voedselvoorziening. De gronden waren gemeenschappelijk bezit, waar vrijwel iedereen bepaalde gebruiksrechten op had. Over die gronden werden niet alleen collectieve afspraken gemaakt, maar daarop werd ook gezamenlijk gewerkt en geoogst. De privatisering van gronden, de overschakeling van akkerbouw naar veeteelt en de commercialisering van de agrarische sector in het oosten vanaf de negentiende eeuw hebben de dynamiek op het platteland drastisch veranderd. Boeren werden steeds meer particuliere ondernemers gericht op (inter)nationale handel in plaats van lokale voedselvoorziening. Door schaalvergroting en technologische vernieuwingen zoals kunstmest en mechanisering, verminderde de noodzaak voor nauwe samenwerking binnen de lokale gemeenschap. Denk aan de opkomst van zuivelfabrieken, coöperaties en verenigingen. Zodoende is de landbouw meer en meer los komen te staan van de hulp uit hun lokale gemeenschappen en hebben ook lange termijn veranderingen in de landbouw bijgedragen aan het doorbreken van aloude (culturele) structuren van noaberschap.

7.3.3. Samenleving: van agrarische samenleving naar netwerksamenleving

Ten derde hebben talloze veranderingen in de samenleving de plaatsafhankelijkheid in Nederland verminderd. De opkomst van een geldhuishouding en de groeiende welvaart hebben lokale ruilhandel en wederzijdse hulp afgeslankt. Met de bevolkingsgroei en de daaropvolgende verstedelijking zijn lokale gemeenschappen enorm gegroeid in omvang. De vermarkting van activiteiten heeft bepaalde burenhulp geprofessionaliseerd, zoals de hulp bij overleden dorpsgenoten werd overgenomen door plaatselijke begrafenisverenigingen. Dankzij verbeterde infrastructuur en vervoersmogelijkheden kunnen mensen zich gemakkelijker verplaatsen, waardoor zij vaker buiten hun woonomgeving komen en werken. Die toegenomen mobiliteit heeft ook geholpen bij grootschalige voorzieningen die de plaatselijke voorzieningen hebben vervangen zoals de buurtsupermarkt en het dorpscafé. Bovendien zijn vrouwen meer gaan werken (en kwamen dus vaker buitenshuis) en verhuizen mensen vaker van de ene naar de andere plek. Tegenwoordig leven we in een geglobaliseerde netwerksamenleving waarin de meeste mensen sterk afhankelijk zijn van grondstoffen, goederen en diensten van over de

hele wereld, in plaats van de kleinschalige agrarische gemeenschappen van weleer die grotendeels afzonderlijk leefden.²⁰³

7.3.4. Hej 't al eheurd?

Met de afgenomen afhankelijkheid van de nabije omgeving is noaberschap veel vrijblijvender en selectiever geworden. Het is niet verwonderlijk dat ons onderzoek aantoont dat het verzorgen van alledaagse burenhulp niet vaker voorkomt in de landelijke gebieden van Overijssel dan in de meer stedelijke gebieden. Wel is het zo dat burenen in de plattelandsgebieden over het algemeen meer en beter contact hebben. Een hoge mate van burenencontact en alledaagse burenhulp zijn in de huidige tijd niet zozeer een typisch Overijssels fenomeen. In diverse andere provincies treffen we ook hoge percentages aan voor burenencontact. Over het algemeen geldt dat het burenencontact het sterkst is bij ouderen uit de hogere middenklasse die op het platteland wonen. Zij onderhouden een sterk lokaal sociaal netwerk, maar de lokale banden zijn wel vrijblijvender en selectiever geworden.²⁰⁴ De sterke sociale meelevendheid en sociale controle in plattelandsgemeenschappen staat prachtig gesymboliseerd in een bronzen standbeeld in Den Ham. Daar zien we twee pratende boeren met daaronder de tekst: 'Hej 't al eheurd?' (Heb je het al gehoord?).²⁰⁵

Toch willen we ook benadrukken dat noaberschap meer is dan alleen burenhulp en burenencontact zoals gemeten in dit onderzoek. Zo constateren wij dat burenenplicht en burenenafhankelijkheid ook belangrijke kernelementen zijn van noaberschap. Burenencontact gaat over de omgang met elkaar, burenhulp betreft elkaar bijstaan, burenenplicht betreft klaarstaan voor elkaar (in wel en wee), burenenafhankelijkheid betreft op elkaar zijn aangewezen. Zie tabel 6 voor meer omschrijvingen. Nieuw onderzoek is nodig om meer inzicht te krijgen in alle kernelementen van noaberschap, met name de burenenplicht. In de onderstaande aanbevelingen voor nader onderzoek geven we enkele suggesties.

Kernelementen	Omschrijvingen
Burenencontact	Saamhorigheid, omgaan met elkaar, sociale omgangsvormen, hechte relaties, gezamenlijke bijeenkomsten/activiteiten, betrokkenheid, tradities
Burenenhulp	Behulpzaamheid, elkaar bijstaan, omzien naar elkaar, ondersteuning, te hulp schieten
Burenenplicht	Getrouwheid, klaarstaan voor elkaar (in wel en wee), toewijding, standvastigheid, wederkerigheid, ervan op aan kunnen, solidariteit, sociale controle
Burenenafhankelijkheid	Gemeenschappelijke lotsverbondenheid, aangewezen op elkaar, gebondenheid, wederzijdse afhankelijkheid, noodzaak

Tabel 6: Kernelementen van noaberschap

²⁰³ Castells, Rise of the Network Society.

²⁰⁴ Zie ook Simon, Vermeij en Steenbekkers, Het beste van twee werelden.

²⁰⁵ Het standbeeld 'Hej 't al eheurd?' is gemaakt door beeldend kunstenaar Kees Huigen in 1992

7.4 Eeuwenoude spanningen tussen staat en noaberschap

Een overheid die van bovenaf aanstuurt op noaberschap roept vragen op. Noaberschap is van oudsher een initiatief van lokale bewoners zelf, waarbij zij zorg voor elkaar dragen en gezamenlijke afspraken maken. Dit staat echter in contrast met een situatie waarin overheden noaberschap min of meer direct opleggen aan hun inwoners. Wel hebben bestuur en recht altijd al een belangrijke rol gespeeld bij het voorkomen van in- en uitsluiting in lokale gemeenschappen.

Al eeuwen bestaan er spanningen tussen overheidssturing en lokale gemeenschappen met betrekking tot noaberschap. In de late middeleeuwen ontstonden kleinschalige openbare lichamen enerzijds door een behoefte aan ordening vanuit centraal gezag en anderzijds door een behoefte aan collectieve afspraken en regelingen vanuit lokale inwoners. Er heerste een vergaande onderlinge wederkerigheid en er werd samengewerkt op gemeenschappelijke gronden, wat vereiste dat men zich hield aan gezamenlijke afspraken. Buurschappen werden opgericht voor zorg voor het beheer ontgonnen land, het onderhoud van infrastructuur en het innen van belasting. In de markegenootschappen werden onder andere afspraken vastgelegd over het gebruik van onontgonnen gronden. De kerspelen, het gebied van een parochie, ontfermden zich over geloof en onderwijs.

Voor het functioneren van burenhulp en -solidariteit was onderling vertrouwen van groot belang en ontstond er prangende sociale controle om ervan uit te kunnen gaan dat elke steun wederkerig was. In hechte, gesloten kleinschalige gemeenschappen ontstond een bepaalde vorm van saamhorigheidsdwang. De bovengenoemde openbare lichamen hielpen bij het oplossen van geschillen tussen burenen en het waarborgen van naastenzorg in nood. Enkel in uitzonderlijke gevallen kwam het tot gerechtelijke procedures.

Door de drie bovengenoemde ontwikkelingen wat betreft schaalvergroting en taakuitbreiding van het bestuur, en veranderingen in landbouw en samenleving drong de overheid vanaf de negentiende eeuw steeds verder door in de agrarisch-ambachtelijke gemeenschappen van weleer. Waar voorheen de hulp onderling en op particuliere basis was vormgegeven door middel van noaberschap, waarbij altijd het risico bestond dat mensen buiten de boot vielen, zorgde toenemende wetgeving en de ontwikkeling van zowel de verzorgingsstaat als de rechtstaat ervoor dat iedereen op hulp aanspraak kon maken, ongeacht zijn of haar situatie.

Tegenwoordig zien we dat rechtmatigheid nog steeds een zeer belangrijke functie is voor de staat. De democratische rechtsstaat beschermt in principe iedere burger, vooral minderheden. In Nederland geldt een grondwettelijke bescherming van rechten en vrijheden, rechtsgelijkheid voor alle burgers, een onafhankelijke rechterlijke macht en politieke inspraak van burgers. Als gevolg hiervan, kunnen mensen een grote afstand ervaren tot overheidsinstanties en bureaucratische processen en tevens minder inspraak voelen over hun leefomgeving. Regels van bovenaf, botsingen tussen bestuurlijke logica's en defensieve routines frustreren mensen die lokale (noaberschaps)initiatieven opzetten. De rol van de staat in noaberschap schippert voortdurend tussen rechtmatigheid en bemoeienis.

7.5 Aanbevelingen voor verder onderzoek

Elk onderzoek heeft zijn beperkingen en roept nieuwe vragen op. Dit rapport is geen allesomvattend onderzoek naar noaberschap en de bevindingen wekken nieuwe ideeën op voor onderzoek. In deze sectie benadrukken we enkele tekortkomingen en dragen suggesties aan voor toekomstig onderzoek naar noaberschap.

7.5.1. Historisch onderzoek

In dit onderzoek hebben we gekeken naar de historische ontwikkeling van noaberschap als relatief eigenstandig fenomeen in Overijssel, met enkele uitstapjes naar het bredere Nedersaksisch gebied. Terwijl vormen van onderlinge hulp vanaf de vroege middeleeuwen natuurlijk niet beperkt bleven tot deze regio. Overal waar mensen met elkaar samenleefden en bestuur en voorzieningen ontbraken, was men voor allerlei zaken in het leven logischerwijs op elkaar aangewezen. Hoe dit in andere gebieden was georganiseerd en zich in de loop der tijd heeft ontwikkeld, zou een interessant onderwerp zijn voor nadere studie. Een vergelijkend onderzoek naar noaberschap of burenhulp in de verschillende regio's in Nederland en Europa, kan leiden tot een beter begrip van het karakter van noaberschap en de werking daarvan in de Overijsselse en Nedersaksische samenleving.

Het aantal historische bronnen dat rept over noaberschap en noaberschapsgebruiken in de vroegmoderne periode is beperkt. Dit geldt voor Overijssel, maar ook voor andere delen van ons land en Europa. De bronnen waarin wel meer informatie over de omgang met elkaar en de onderlinge verhoudingen in de vroegmoderne samenleving zijn te vinden, zijn bovendien niet altijd goed ontsloten. Soms is het een enorm karwei om honderden, zo niet duizenden handgeschreven historische teksten door te nemen in de hoop enkele snippers informatie over de ongeschreven regels in buurten, buurschappen en regio's in de stad en op het platteland te vinden. Nieuwe digitale technieken op het gebied van handschriftherkenning en doorzoekbaarheid kunnen hierbij de komende jaren soelaas bieden. Zo loopt er bij het provinciale archief Collectie Overijssel momenteel een initiatief om de resoluties van de Ridderschap en Steden over de periode 1528-1795 te digitaliseren, evenals de door de bevolking duizenden ingediende verzoekschriften aan de Staten van Overijssel over deze periode. Juist deze bronnen kunnen op termijn veel inzicht verschaffen in de onderlinge verhoudingen en het dagelijks leven in de vroegmoderne Overijsselse samenleving, waarbij een specifieke blik op noaberschap en onderlinge hulp aan te bevelen is.

Hoewel er in de literatuur en in dit onderzoek een aanzet is gegeven tot beter begrip van saamhorigheidsdwang, zou het interessant zijn om de werking van dit mechanisme in (vroegmoderne) gemeenschappen in het Nedersaksisch gebied aan nader onderzoek te onderwerpen. De digitalisering van bovengenoemde bronnen kan ook hierbij behulpzaam zijn. Hoe beter we het mechanisme van sociale in- en uitsluiting in de vroegmoderne samenleving in het Nedersaksisch gebied begrijpen, hoe meer we daarvan kunnen leren bij de omgang met buitenstaanders en nieuwkomers in onze huidige maatschappij.

Ditzelfde geldt voor de relatie tussen de overheid en de lokale gemeenschap. Gesloten gemeenschappen met standvastige onderlinge hulp en zelfredzaamheid losten

liever hun eigen zaken op, zonder inmenging van buitenaf. In welke mate de overheid het recht of de plicht had om zich in de gang van zaken in dergelijke plattelandsgemeenschappen te mengen, is vaak een bron van spanning geweest. Ook vandaag de dag speelt deze tegenstelling nog in gemeenschappen, als het bijvoorbeeld gaat om klimaatmaatregelen of de verandering van Zwarte Piet. Een historische studie naar de verhouding tussen overheid en lokale gemeenschappen is aan te bevelen. Enerzijds voor een beter begrip van onvrede en verliesgevoelens binnen gemeenschappen die soms een veel langere achtergrond hebben, anderzijds voor een betere benadering van overheden van haar burgers bij de opgaven van vandaag de dag.

7.5.2. Sociaalgeografisch onderzoek

Het is een flinke uitdaging om in een onderzoek de verschillende elementen van noaberschap in zijn volledigheid te vangen. Uit bestaande datasets hebben we de elementen burenhulp (kleine, alledaagse hulpdiensten aan burenen) en burenencontact (regelmatig en positief contact met burenen en buurtbewoners) uit het Woononderzoek Nederland genomen. De gebruikte stellingen over burenencontact bieden weinig inzicht in de aangelegenheid en frequentie van het contact, de waarde die mensen hechten aan het contact, of een dekkingsgraad van het aantal burenen. Zo kan het heel goed zijn dat men in een grote stad goed contact heeft met een van de directe burenen maar de rest van de straat niet eens gedag zegt, terwijl men in een dorpsstraat veel vaker een praatje maakt met buurtgenoten. En de manier waarop burenhulp is gemeten in het Woononderzoek kijkt niet voorbij alledaagse hulp. Hoe behulpzaam zijn mensen naar hun burenen op uitzonderlijke momenten, zoals bij een ongeval, ziekte of nood? Bijvoorbeeld of respondenten weleens een avondmaal langsbrengen bij een zieke buur. Daarnaast hebben wij geen beschikbare data gevonden over burenenplicht. Dat wil zeggen de ongeschreven regels, het omzien naar elkaar, het klaarstaan voor elkaar, de sociale controle en kunnen rekenen op je burenen en sociale omgeving. Tot slot, hebben we burenenafhankelijkheid niet in kaart kunnen brengen. Het is aannemelijk dat in sommige gebieden inwoners sterker aangewezen zijn op hun nabije sociale omgeving. Bijvoorbeeld in geval van nood of bij gebrek aan publieke voorzieningen zoals openbaar vervoer of bij aanleg van snellere internetverbindingen.

Wij raden aan om in toekomstige onderzoeken naar noaberschap de inhoud van het fenomeen uitgebreider en gedetailleerder uit te vragen. Er kunnen daarin verschillende keuzes worden gemaakt en verschillende accenten worden gelegd, afhankelijk van het precieze doel. Onderzoekers kunnen de inwoners van Overijssel of Nedersaksisch Nederland zelf vragen naar de betekenis van noaberschap, op welke momenten ze noaberschap ervaren, de mate waarin ze noaberschap zien verdwijnen, in hoeverre ze het verlies van noaberschap een probleem vinden, en wat of wie beoogde bedreigingen zijn van noaberschap. Dat kan door middel van interviews en focusgroepen, maar ook met enquêtes. Bovendien kan in toekomstig onderzoek de verschillende elementen van noaberschap beter in kaart worden gebracht. Wij geven hier enkele suggesties voor het ontwikkelen van vragenlijsten, zie appendix 7. In dit onderzoek vonden we enkele terugkerende elementen van noaberschap: burenencontact, burenenhulp, burenenplicht en

burenafhankelijkheid. In toekomstig enquêtes kunnen stellingen of vragen over noaberschap worden toegevoegd die zich richten op 1) waardenoriëntaties, 2) belevingen, en 3) gedragingen. Daarbij kunnen er variaties worden aangebracht in schaalniveaus zoals burens of buurtbewoners, buurt, dorp of straat.

Er valt nog meer te ontdekken over de individuele en plaatsgebonden effecten op noaberschap. Een veelgehoord geluid is dat lokale omgangsvormen, tradities en taal verdwijnen door nieuwkomers, door 'import' uit het westen. Zo ook bij noaberschap. In dit rapport benadrukken we het belang van grote maatschappelijke veranderingen die de afhankelijkheid van de nabije sociale omgeving - de basis van noaberschap - hebben verminderd. Het is van cruciaal belang om niet alleen te kijken naar de poppetjes, maar juist ook naar de omstandigheden waarin de poppetjes met elkaar interacteren. Het is echter ingewikkeld om vast te stellen welke van de veranderende maatschappelijke omstandigheden de meeste impact hebben gehad op het slinken van noaberschap. Toekomstig onderzoek naar noaberschap zou meer inzicht kunnen verschaffen in de verschillen tussen gebieden. Het zou verstandig zijn om nog meer aspecten van de bevolkingssamenstelling en van plaatsgebonden condities mee te nemen, en zeker ook de ontwikkelingen over een langere periode mee te nemen, zoals bevolkingsgroei/krimp, vergrijzing, woontuur van inwoners, afkomst of inkomensniveau van nieuwkomers, economische ontwikkeling, nieuwbouw, het type woningen of afstand tot voorzieningen.

Bronnen & literatuur

Archieven

Collectie Overijssel, Zwolle

- 0003.1 Staten van Overijssel, Ridderschap en Steden, en de op hen volgende colleges.
- 0033 Drostambt Twente.

Meertens Instituut, Amsterdam

- Volkskundige Vragenlijsten, Rouwgebruiken (1937).
- Volkskundige Vragenlijsten 30, Sterf-, begrafenis-, en rouwgebruiken (1964).

Stadsarchief Kampen

- 00001 Stadsbestuur Kampen.
- 00014 Rechterlijk Archief Kampen.

Kranten

- De Gelderlander
- De Stentor
- De Telegraaf
- Deventer Dagblad
- Het Parool
- Opregte Steenwijker Courant
- Overijsselsch Dagblad
- Nieuwe Winterswijkse Courant
- Nieuwsblad van het Noorden
- 't Nieuws voor Kampen
- Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant
- Trouw
- Tubantia
- Twentsch Dagblad Tubantia

Literatuur

- 5,4 miljoen Zuid- en Noord-Nederlanders in 1815, Centraal Bureau voor de Statistiek (Heerlen 2015).
- Abbas, T., en L. Commandeur, Modern noaberschap: hype of houvast (z.p. 2012),
- Akkermans, M., en H. Schmeets, Het Heitje en de buurtcohesie, leefbaarheid en veiligheid in Heerlen (Den Haag 2022).
- Amin, A., 'Local Community on Trial', Economy and Society 34, nr. 4 (2005) 612-633.
- Anderson, B., Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. (London 1983).
- Bakhuis-Brascamp, A., Vreuten in het olde Salland (Olst 1998).
- Benthem, G., 'Beschrijving van de thans nog in gebruik zijnde feesten of malen, onder de landlieden in de gemeente Markelo bij gelegenheid van geboorte, doop,

huwelijk en begraafing’, in: Overijsselsche Almanak voor Oudheden en Letteren (1845) 147-175.

- Berg, C.F. van den, *Transforming for Europe: The Reshaping of National Bureaucracies in a System of Multi-Level Governance* (Leiden 2011).
- Berg, C.F. van den, en B. van Vulpen, ‘Democratie van streek: Over regionale vertegenwoordiging’ in: J. Schinkelshoek en A.W. Heringa, *Groot onderhoud of kruimelwerk?* (Den Haag 2019) 57-74.
- Berg, C.F. van den, en A. Kok, *Regionaal maatschappelijk onbehagen. Naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment* (Groningen 2021).
- Berg, P.W.J. van den, *Een goede buur* (Neerbosch 1935).
- Bergh, G.C.J.J. van den, ‘Tussen eigenrichting en sociale beheersing. Het volksgericht als produkt der juridische verbeelding’, *Meertens Instituut, Volkskundig Bulletin* 15 (1989) 365-375.
- Beuningen, J. van, e.a., *Samenhang tussen etnische diversiteit en criminaliteit: de rol van sociaal kapitaal* (Den Haag 2013).
- Billig, M., *Banal Nationalism* (Londen 1995).
- Blokland, T., ‘Ethnic Complexity: Routes to Discriminatory Repertoires in an Inner-City Neighbourhood’, *Ethnic and Racial Studies* 26, nr. 1 (2003) 1-24.
- Blondé, B., e.a., ‘Living together in the city: social relationships between norm and practice’, in: B. Blondé e.a., ed., *City and Society in the Low Countries, 1100-1600* (Cambridge 2018) 59-92.
- Bogaers, L., ‘Geleund over de onderdeur: Doorkijkjes in het Utrechtse buurtleven van de vroege middeleeuwen tot in de 17e eeuw’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 112 (1997) 336-363.
- Brooks, S., ‘Brexit and the Politics of the Rural’, *Sociologia Ruralis* 60, nr. 4 (2020) 790-809.
- Bryman, A., *Social Research Methods* (Oxford 2008).
- Burchardt, J., ‘Editorial: Rurality, Modernity and National Identity between the Wars’, *Rural History* 21, nr. 2 (2010) 143-150.
- Buter, A., ‘Noaberschap bloedt dood’, in: *Jaarboek Twente 1987* (Enschede 1987) 47-49.
- Castells, M., *Rise of the Network Society Volume 1*. (New Jersey 2009).
- Christiaanse, S., en T. Haartsen, ‘The Influence of Symbolic and Emotional Meanings of Rural Facilities on Reactions to Closure: The Case of the Village Supermarket’, *Journal of Rural Studies* 54 (2017) 326-336.
- Coomans, J., *Community, Urban Health and Environment in the Late Medieval Low Countries* (Cambridge 2021).
- Cramer, K., ‘Interviewing and Listening to Ordinary People’ in: J. Cyr en S.W. Goodman ed., *Doing Good Qualitative Research* (Oxford 2024) 196-207.
- Demoed, H., *Mandegoed schandegoed. De markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19de eeuw* (Zutphen 1987).
- Drijfhout, H., en K. Jassies, *Het Overijsselse Volkskarakter* (Heiloo, z.j.).
- Dros, N., ‘t Old gebruik. De kracht der traditie in de zanddorpen van negentiende eeuws Drenthe’ in: L. Douw en W. Fritschy, *Oost-Nederland in de negentiende eeuw. Het moderniseringsproces in Drenthe, Overijssel en Gelderland in de negentiende en vroege twintigste eeuw* (Amsterdam 1988) 13-26.
- Durkheim, E., *Suicide: A Study in Sociology* (Londen 1951).

- Duyvendak, J.W., en L. Veldboer, Meeting point Nederland: over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie (Amsterdam 2001).
- Eijk, G. van, 'Does living in a poor neighbourhood result in network poverty? A study on local networks, locality-based relationships and neighbourhood settings', *Journal of Housing and the Built Environment* 25 (2010) 467–480.
- Eijken, E.D., Compendium van het Overijssels recht vóór 1811 (Kampen 2007).
- Elias, N., en J.L. Scotson, *The Established and the Outsiders: A Sociological Enquiry into Community Problems* (Londen 1965).
- Elderink, C., *Twenther leu en land en lèven* (Enschede 1937).
- Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's, RLI, ROB en RVS (2023).
- Engbersen, R., 'Sociale cohesie' in: L. Verplanke e.a. ed., *Open deuren: Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid* (Meppel 2002) 151-162.
- Engbersen, R., e.a., *Nieuwe Dorpen: Een essay over sociale samenhang* (Den Haag 2003).
- Engelen, E., *Boze burgers en boeren: Een autopsie van een tijdperk* (Leiden 2023).
- Engelen van der Veen, G.A.J. van, G.J. ter Kuile en R. Schuiling ec., *Overijssel* (Deventer 1931).
- Ennen, E., *De Europese stad in de middeleeuwen* (Bussum 1978).
- Frank van Loo, L., "Den arme gegeven..." Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965 (Meppel 1987).
- Gelderen, J. van, en C. Ravensbergen, *Classica Acta 1573-1620 VI: Provinciale synode Overijssel. Classis Deventer 1601-1620, Classis Kampen 1596-1601 en 1618-1620, Classis Steenwijk/Vollenhove 1601-1620* (Den Haag 2000).
- Gent, W.P.C. van, S. Musterd, en W.J.M. Ostendorf, 'Bridging the Social Divide? Reflections on Current Dutch Neighbourhood Policy', *Journal of Housing and the Built Environment* 24, nr. 3 (2009) 357-368.
- Gesthuizen, M., en V. Veldheer, *Sociale samenhang in de wijk. NSV actualiteitencollege 2008* (Den Haag 2009).
- Gieling, J., *A Place for Life or a Place to Live: Rethinking Village Attachment, Volunteering and Liveability in Dutch Rural Areas* (Groningen 2018).
- Granovetter, M.S., 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology* 78, nr. 6 (1978) 1360–1380.
- Groenleer, M., en F. Hendriks, 'Subnational Mobilization and the Reconfiguration of Central-Local Relations in the Shadow of Europe', *Regional & Federal Studies* 30, nr. 2 (2020) 195-217.
- Giulianotti, R., en R. Robertson. 'The Globalization of Football: A Study in the Glocalization of the "Serious Life"', *The British Journal of Sociology* 55, nr. 4 (2004) 545-568.
- Haartsen, T., P.P.P. Huigen, en P. Groote, 'Rural Areas in the Netherlands', *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 94, nr. 1 (2003) 129-136.
- Halfacree, K., 'Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural', *Journal of Rural Studies* 9, nr. 1 (1993) 23-37.
- Heap, J.L., en P.A. Roth, 'On Phenomenological Sociology', *American Sociological Review* 38, nr. 3 (1973).

- Hoekstra, S.M., en J. Dahlvik, 'Neighbourhood Participation in Super-Diverse Contexts. Comparing Amsterdam and Vienna', *Urban Research & Practice* 11, nr. 4 (2018) 441-459.
- Hofstede, H., K. Salemink en T. Haartsen. 'The Appreciation of Rural Areas and Their Contribution to Young Adults' Staying Expectations', *Journal of Rural Studies* 95 (2022) 148-159.
- Hottenhuis, A.L., *Het Markeboek van Dulder 1647-1845* (Weerselo 2019).
- Horst, E. van der, en M. van der Linde, *Vooruitboeren. Overijssel 1950-2000* (Zwolle 2016).
- Hove, J. ten, *Het Overijsselse Geschiedenisboek* (Zwolle 2007).
- Hove, J. ten, 't is doan. 600 jaar boerenleven in Twente (Zwolle 2022).
- Hurenkamp, M., 'Noaberschap – romantiek of noodzaak?', korte weergave lezing Vrijwilligerscongres Overijssel, 1 december 2023.
- Huygen, A., en F. de Meere, *De invloed en effecten van sociale samenhang. Verslag van een literatuurverkenning* (Utrecht 2008).
- Jennissen, R., e.a., *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland* (Den Haag 2018).
- John, R., *Imagined country: Environment, culture and society* (New York 1991).
- Jones, R., en P. Merriman. 'Hot, banal and everyday nationalism: bilingual road signs in Wales', *Political Geography* 28, nr. 3 (2009) 164-173.
- Kruijer, H., S. Meiberg en S. Albers, *Mag niet bestaan niet: Doorbreek defensieve routines en help mensen beter* (Utrecht 2023).
- Leerssen, J., 'De canonisering van het typische: tradities, culturen en de cultivering van tradities' in: C. van der Borgt, A. Hermans en H. Jacobs, (Amsterdam 1996).
- Linde, M. van der, *Het Heideveld. Boerenrepubliek aan de Reune* (Steenwijkerwold 2019).
- Löwik, F., *De Twentse Beweging: strijd voor modersproake en eigenheid*. (Groningen 2003).
- Löwik, F., 'Het regionalisme in Twente' in: *Overijsselse Historische Bijdragen* (2005) 7-38.
- Lucassen, L., 'De angst voor een onderklasse. Buurtbinding in vroegmoderne Hollandse steden' in: W. Willems en L. Lucassen ed., *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking* (Amsterdam 2007) 83-109.
- Luiten van Zanden, J., 'De paradox van de markegenootschappen. De exploitatie van de gemene gronden in Oost-Nederland, 1250-1850' in: C. Trompeter en J. Luiten van Zanden, *Over de geschiedenis van het platteland in Overijssel (1500-1850)* (Kampen 2001) 129-143.
- Massey, D., *For space* (Londen 2005).
- McKay, L., W. Jennings en G. Stoker, 'Social ties, trust and the geography of discontent', *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 17, nr. 1 (2024) 17-36.
- Meer, T. van der, en J. Tolsma, 'Ethnic Diversity and Its Effects on Social Cohesion', *Annual Review of Sociology* 40, nr. 1 (2014) 459-478.
- Meer, T. van der, en T. Reeskens, 'Welfare Chauvinism in the Face of Ethnic Diversity. A Vignette Experiment across Diverse and Homogenous Neighbourhoods on the Perceived Deservingness of Native and Foreign-Born Welfare Claimants', *European Sociological Review* 37, nr. 1 (2021) 89-103.

- Meertens, P.J., en A. de Vries, *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen 1938).
- Meeste mensen minstens wekelijks contact met vrienden en burens, Centraal Bureau voor de Statistiek (Heerlen 2020).
- Meeteren, A. van, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de 17e eeuw* (Hilversum 2006).
- Miltenburg, E.M., *A Different Place to Different People. Conditional Neighbourhood Effects on Residents' Socio-Economic Status* (Amsterdam 2017).
- Mudde, C., *The far right today* (New York 2019).
- Murie, A., en S. Musterd, 'Social Exclusion and Opportunity Structures in European Cities and Neighbourhoods', *Urban Studies* 41, nr. 8 (2004) 1441-1459.
- Nederhand, J., M. van der Steen en M. van Twist, 'Boundary-spanning strategies for aligning institutional logics: a typology', *Local Government Studies* 45, nr. 2 (2019) 219-240.
- Ostrom, E., *Governing the commons. The Evolution of Institutions for Collective Action* (Cambridge 1990).
- Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten III. Markeregt van Herculo (Zwolle 1877).
- Overijsselsche Stad-, Dijk- en Markeregten, eerste deel, twaalfde stuk: Stadboeken van Zwolle (Zwolle 1897).
- Pierce, J., D.G. Martin, en J.T. Murphy, 'Relational Place-making. The Networked Politics of Place'. *Transactions of the Institute of British Geographers* 36, nr. 1 (2011) 54-70.
- Pinkster, F.M., 'Narratives of Neighbourhood Change and Loss of Belonging in an Urban Garden Village', *Social & Cultural Geography* 17, nr. 7 (2016) 871-891.
- Pinkster, F.M., M.S. Ferier, en M.S. Hoekstra., 'On the Stickiness of Territorial Stigma: Diverging Experiences in Amsterdam's Most Notorious Neighbourhood', *Antipode* 52, nr. 2 (2020) 522-541,
- Pinkster, F.M., 'Buurteffecten' in: L.Veldboer e.a., *Lexicon nabijheid en sociaal werk* (Amsterdam 2022) 89-93.
- Plas, C. van der, *Kop d'r veur! Nederland als Volkshuis*, HJ Schoo lezing 2023 (Amsterdam 2023).
- Prakke, H.J., *Deining in Drenthe: historisch-sociografische speurtocht door de 'Olde lantschap'* (Assen 1951).
- Putnam, R.D., 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy* 6, nr. 1 (1995).
- Putnam, R.D., 'E Pluribus Unum. Diversity and Community in the Twenty-first Century - The 2006 Johan Skytte Prize Lecture', *Scandinavian Political Studies* 30, nr. 2 (juni 2007) 137-174.
- Raymond, C.M., G. Brown, en D. Weber, 'The Measurement of Place Attachment: Personal, Community, and Environmental Connections', *Journal of Environmental Psychology* 30, nr. 4 (2010) 422-434.
- *Reflecties op Rust-Reinheid-Regelmaat: opbrengsten van de dag van de financiële verhoudingen*, Raad voor Openbaar Bestuur (Den Haag 2021).
- *Regionale Monitor Brede Welvaart 2023*, Centraal Bureau voor de Statistiek (Den Haag 2023).
- Regt, A. de, 'Familie- en burenhulp 1950-heden' in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en*

verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen (Amsterdam 1998) 1037-1053.

- RIVM, Gezondheidsmonitor Volwassenen en Ouderen 2022, (Den Haag 2022)
- Rooduijn, M., e.a., 'The PopuList: A Database of Populist, Far-Left, and Far-Right Parties Using Expert-Informed Qualitative Comparative Classification (EiQCC)', *British Journal of Political Science* f(20 september 2023) 1-10.
- Schnabel, P., R. Bijl, en J.J.M. de Hart, *Betrekkelijke betrokkenheid: studies in sociale cohesie* (Den Haag 2008).
- Scholtmeijer, H., *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten, aflevering 7: de Samenleving* (Kampen 2009).
- *Schouder aan schouder: Coalitieakkoord 2023-2027*, Provincie Overijssel (Zwolle 2023).
- Schuyt, K., *Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publiekscolleges in De Balie* (Amsterdam 1997).
- Short, B., 'Idyllic Ruralities' in: P. Cloke, T. Marsden en P. Mooney ed., *The Handbook of Rural Studies* (Londen 2006).
- Shucksmith, M., 'Re-Imagining the Rural. From Rural Idyll to Good Countryside', *Journal of Rural Studies* 59 (2018) 163-172.
- Sijs, N. van der, *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen.* (Amsterdam 2001).
- Simon, C., L. Vermeij en A. Steenbekkers, *Het beste van twee werelden. Plattelanders over hun leven op het platteland* (Den Haag 2007).
- Sleebe, V., 'Burenhulp tussen 1500 en 1800', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam 1998) 234-250.
- Sleebe, V., 'Burenhulp tussen 1800 en 1890', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam 1998) 481-496.
- Sleebe, V., 'Burenhulp tussen 1890 en 1950', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam 1998) 722-723.
- Sleebe, V., 'Het rustige platteland, een negentiende-eeuwse erfenis?', *Pro Memorie* 2.2. (2000) 273-287.
- Slicher van Bath, B.H., *Mensch en land in de middeleeuwen. Bijdrage tot een geschiedenis der nederzettingen in Oostelijk Nederland. Deel I: Mensch en gemeenschap* (Arnhem 1944) 37 en *Deel II: Mensch en omgeving* (Arnhem 1972).
- Smouter, K., 'Het achterland als voorhoede: Noaberschap sells', *De Groene Amsterdammer*, 7 oktober 2020. <https://www.groene.nl/artikel/noaberschap-sells>.
- Snel, E., G. Custers, en G. Engbersen, 'Ongelijkheid in de participatiestad. Stadsbuurten en burgerparticipatie', *Mens & Maatschappij* 93, nr. 1 (2018) 31-57.
- Spierenburg, P., *De verbroken betovering. Mentaliteitsgeschiedenis van preïndustrieel Europa* (Hilversum 1988).
- Star, M.E. van der, en C. Hochstenbach, 'Continuity among Stayers: Levels, Predictors and Meanings of Place Attachment in Rural Shrinking Regions', *Journal of Rural Studies* 96 (2022) 369-380.

- Steenbekkers, A., C. Simon, en V. Veldheer, Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken (Den Haag 2006).
- Steenbekkers, A., L. Vermeij en P. van Houwelingen, Dorpsleven tussen stad en land: Slotpublicatie Sociale Staat van het Platteland (Den Haag 2017).
- Sutter, P., Von guten und bösen Nachbarn: Nachbarschaft als Beziehungsform im spätmittelalterlichen Zürich (Zürich 2002).
- Suttles, G.D., The Social Construction of Communities (Chicago 1972).
- Thissen, F., en M. Loopmans, 'Dorpen in Verandering', Rooilijn 46, nr. 2 (2013) 80-89.
- Thomson, A., 'Four Paradigm Transformations in Oral History', The Oral History Review 34, nr. 1 (2007) 49-70.
- Tönnies, F., Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie (Leipzig 1887).
- Tolsma, J., T. van Der Meer, en M. Gesthuizen, 'The Impact of Neighbourhood and Municipality Characteristics on Social Cohesion in the Netherlands', Acta Politica 44, nr. 3 (juli 2009) 286-313.
- Tonkens, E., 'Vijf misvattingen over de participatiesamenleving: Afscheidsrede' (Amsterdam 2014).
- Trendweb 2022. Toekomst onder druk, Trendbureau Overijssel (Zwolle 2022).
- Tromp, B., 'Sociologie en de stad', Sociologische Gids 32, nr. 2 (1985) 90-104.
- Valero, D.E., 'From Brexit to VOX: Populist Policy Narratives about Rurality in Europe and the Populist Challenges for the Rural-Urban Divide', Rural Sociology 87, nr. 1 (2022) 758-783.
- Vermeij, L., 'Goede schuttingen maken goede burens' in: P. Schnabel, R. Bijl en J.J.M. de Hart ed., Betrekkelijke betrokkenheid: studies in social cohesie (Den Haag 2008) 113-132.
- Vermeij, L., en G. Mollenhorst, Overgebleven dorpsleven: sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland (Den Haag 2008).
- Vermeij, L., en J. Gieling, De dorpse doe-democratie: lokaal burgerschap bekeken vanuit verschillende groepen dorpsbewoners (Den Haag 2016).
- Vermeij, L., en L. Thijssen, De leefwerelden van arm en rijk (Den Haag 2024).
- Vertrouwen in de buurt, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Amsterdam 2005).
- Vertrouwen in burgers, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Amsterdam 2012).
- Vollebergh, A.S., Strange Neighbors: Politics of "living Together" in Antwerp (Amsterdam 2016).
- Voogd, J. de, en R. Cuperus, Atlas van Afgehaakt Nederland, over buitenstaanders en gevestigden (Den Haag 2021).
- Vrooman, C., e.a., Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal. Verschil in Nederland 2023 (Den Haag 2023).
- Vulpen, B. van, en C. van den Berg, 'Regionale netwerken in Nederland: Van regentenfamilies tot coöperaties' in: M. Ferwerda, P. Frissen, M. Schulz, & M. van Twist ed., 30 jaar NSOB: De politiek, netwerken en het politieke (Den Haag 2020) 79-87.
- Vulpen, B. van, Politics out of place: understanding the geography of discontent in the Netherlands from a spatial justice perspective (Groningen 2023).

- Waterink, J., Bij ons in 't land der Saksers (Zeist 1925).
- Weenink, D., Samen leven in het dorp. 'Sociale cohesie voor wat het waard is (Wageningen 2009).
- Weijnen, A.A., Etymologisch dialectwoordenboek (Assen 2003).
- Wijngaarden, H. van, Zorg voor de kost. Armeenzorg, arbeid en onderlinge hulp in Zwolle 1650-1700 (Amsterdam 2000).
- Woods, M., e.a., "'The Country(Side) Is Angry": Emotion and Explanation in Protest Mobilization', Social & Cultural Geography 13, nr. 6 (2012) 567-585.

Websites

- ABF research, 'ABF Woonmilieutypologie', <https://datawonen.nl/info/abfwmtyp.html>.
- 'Noaberschap - Sociaal beleid'. BoerBurgerBeweging.nl (blog), <https://boerbürgerbeweging.nl/nieuws/noaberschap-sociaal-beleid/>
- 'Onze kernwaarden', BoerBurgerBeweging.nl (blog) <https://boerbürgerbeweging.nl/onze-kernwaarden/>.
- Ostaijen, M. van, en R. Peeters, 'Sociale cohesie: een dorps ideaal voor de grote stad', Sociale Vraagstukken (blog), 3 oktober 2011. <https://www.socialevraagstukken.nl/sociale-cohesie-een-dorps-ideaal-voor-de-grote-stad/>
- <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/begrippen/corop-gebied>.
- <https://nidi.nl/demos/van-beesel-tot-voorne-aan-zee-twee-eeuwen-gemeentegrenswijzigingen/>.
- <https://www.hessenheemfondsmarkelo.nl/geschiedenis>.
- [https://www.visittwente.nl/over-twente/minuutje-manuel-noaberschap-\(nabuurschap\)](https://www.visittwente.nl/over-twente/minuutje-manuel-noaberschap-(nabuurschap)).
- <https://www.terugindrenthe.nl/verhalen/boermarke/naoberschap/>.
- <https://www.hendrikscoppelmanns.nl/projecten/samen-wonen-in-woonhof-met-gezamenlijke-tuin/>.
- <https://knarrenhof.nl/>.

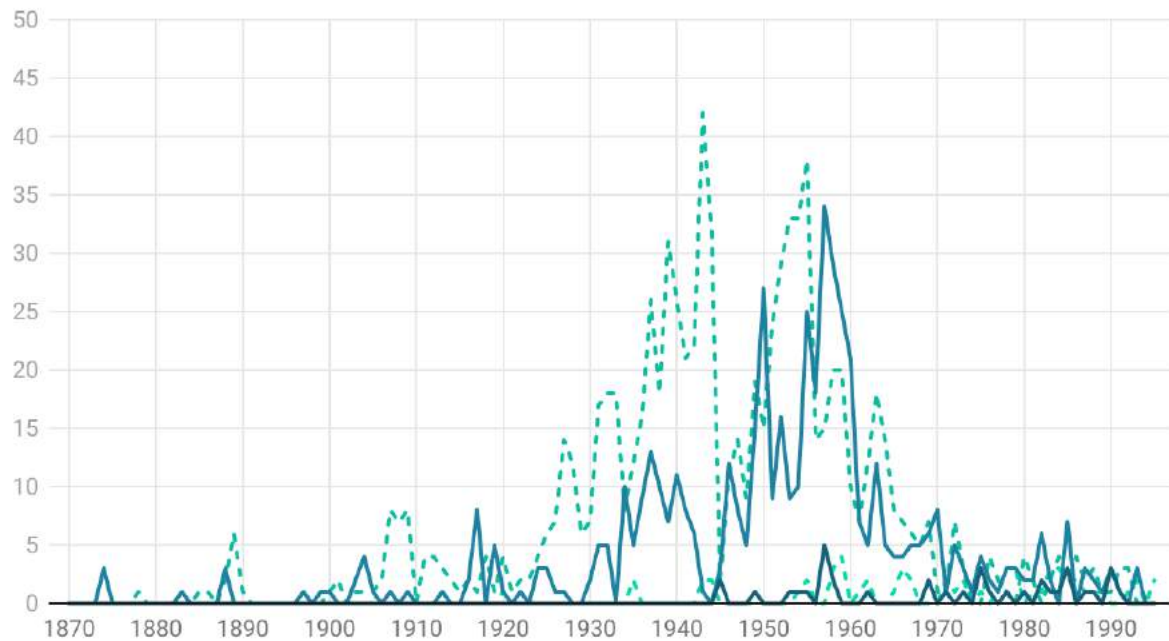
Appendix

Appendix 1

Woordfrequentie noaberschap en burenplicht 1870-1995

Het aantal krantenartikelen per jaar waarin 'noaberschap' of 'naoberschap' en 'burenplicht' voorkwam

— Noaberschap landelijk — Noaberschap regionaal en lokaal - - Burenplicht landelijk - - Burenplicht regionaal en lokaal

Nationale kranten: AD, De Telegraaf, NRC (Handelsblad), Reformatorisch Dagblad, Nederlands Dagblad, Trouw, de Volkskrant, Het Financieele Dagblad. Regionale en lokale kranten: alle regionale en lokale kranten geregistreerd in Delpher.

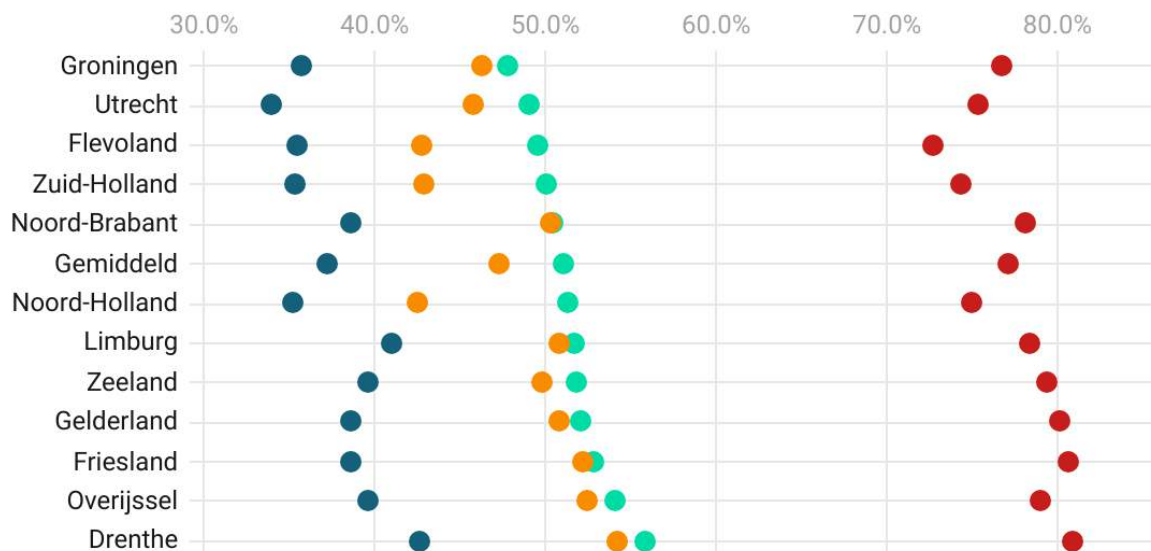
Chart: Bram van Vulpen • Source: Delpher • Created with Datawrapper

Appendix 2A

Burencontact per provincie in Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

● Ik heb veel contact met mijn directe buren ● Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
● In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om ● Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

N=67.526

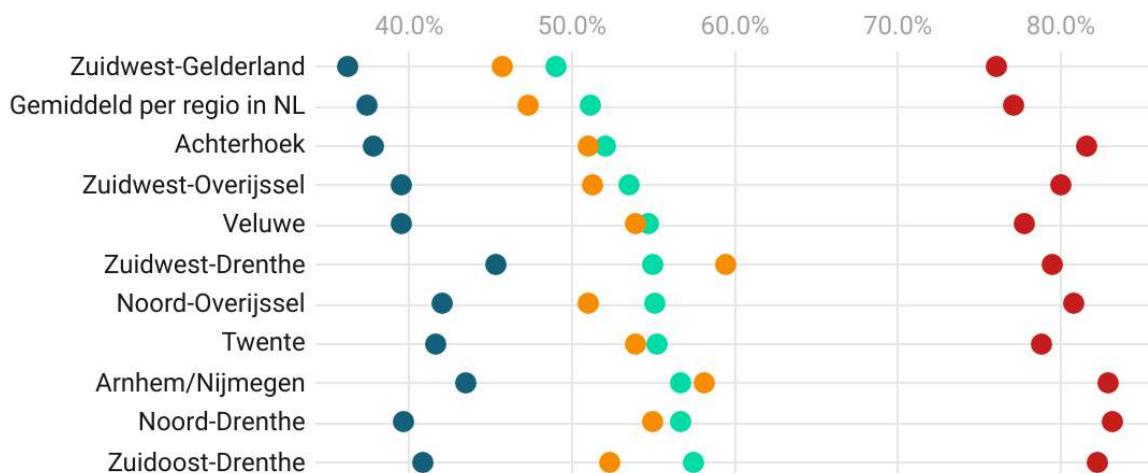
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 2B

Burencontact per regio in Oost-Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

- Ik heb veel contact met mijn directe buren
- Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
- In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om
- Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

N=67.526

Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 2C

Burencontact naar stedelijkheid op gemeenteniveau in Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

- Ik heb veel contact met mijn directe buren
- Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
- In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om
- Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

N=67.526

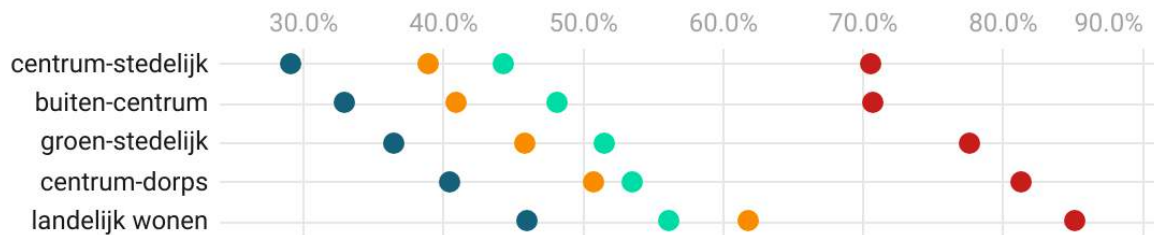
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 2D

Burencontact naar woonmilieu op wijkniveau in Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

● Ik heb veel contact met mijn directe buren ● Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
● In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om ● Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

N=67.526

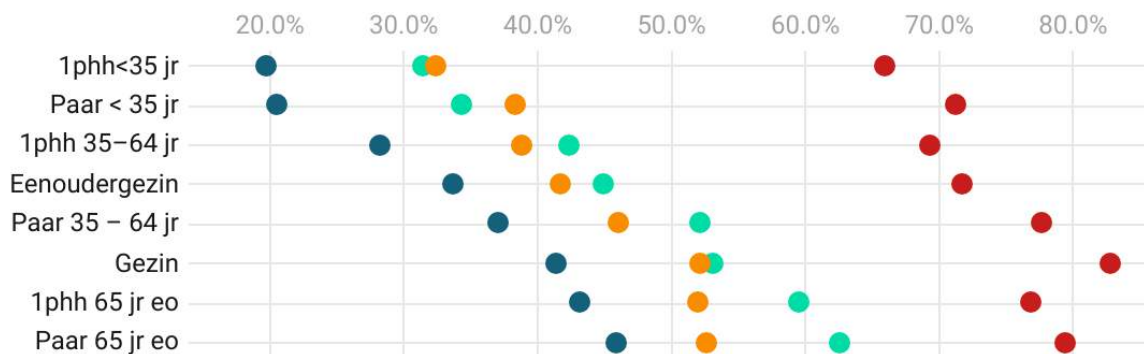
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 3A

Burencontact naar huishoudtype in Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

- Ik heb veel contact met mijn directe buren
- Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
- In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om
- Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

N=67.526

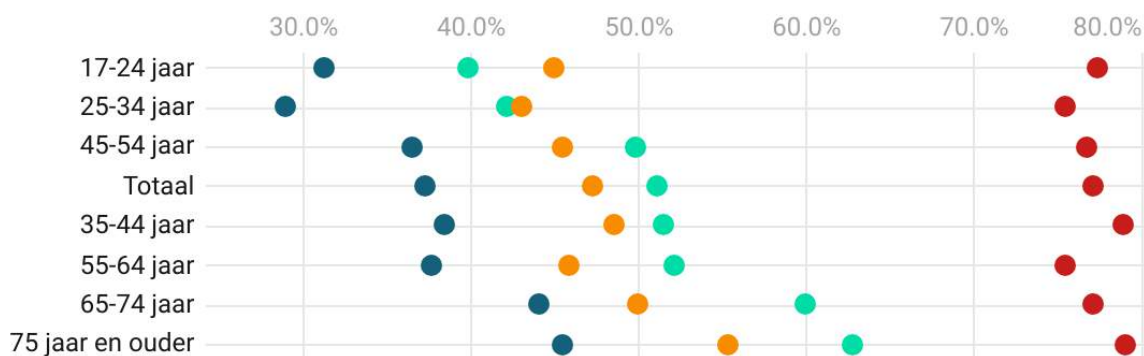
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 3B

Burencontact naar leeftijdsgroep in Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

- Ik heb veel contact met mijn directe buren
- Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
- In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om
- Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

N=67.526

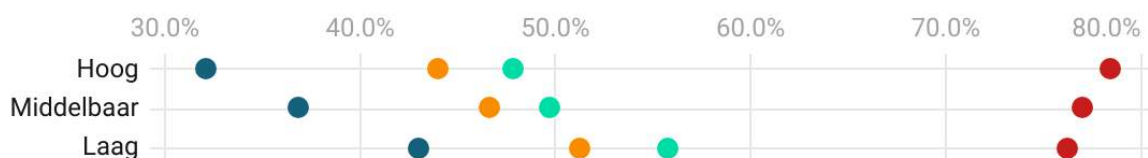
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 3C

Burencontact naar opleidingsniveau in Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

Ik heb veel contact met mijn directe buren
Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om
Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

N=67.526

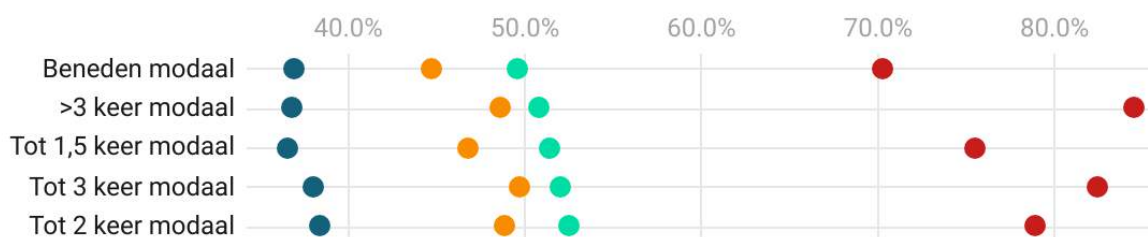
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 3D

Burencontact naar inkomensklasse in Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

Ik heb veel contact met mijn directe buren
Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om
Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

N=67.526

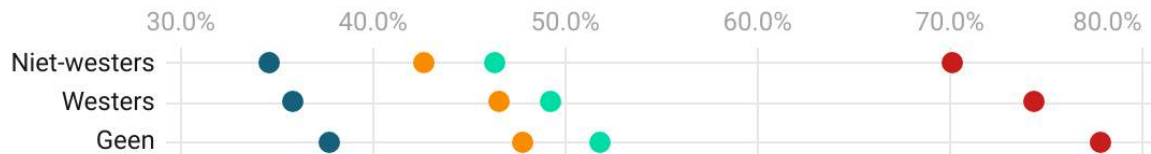
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 3E

Burencontact naar migratieachtergrond in Nederland (2018)

Percentage (helemaal) mee eens

● Ik heb veel contact met mijn directe buren ● Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
● In de buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om ● Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en samen dingen doen

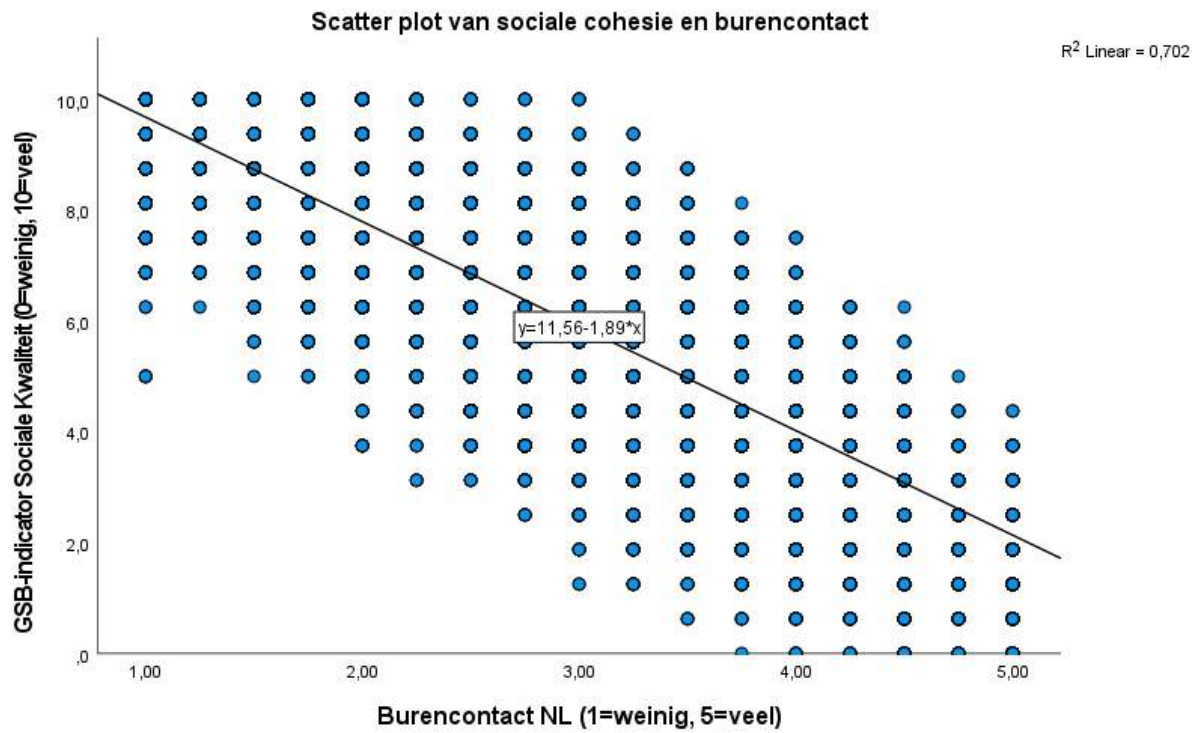

N=67.526

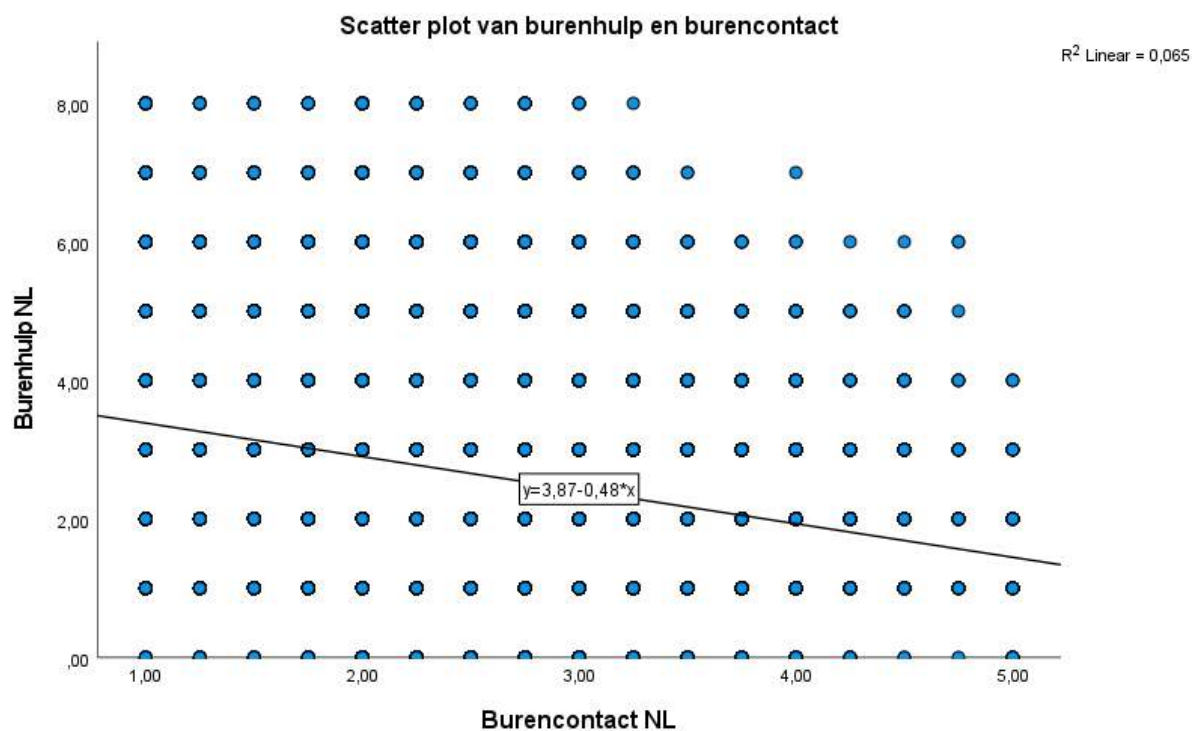
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 4A

Appendix 4B

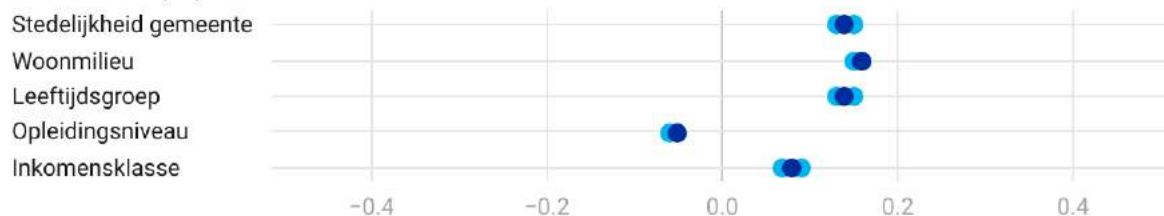
Appendix 5

Correlaties burencontact en burenhulp in Nederland en Overijssel (2018)

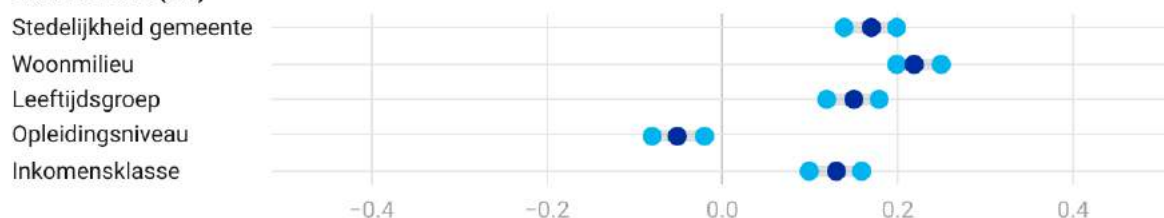
Resultaten correlatie analyses (andere variabelen niet meegewogen)

● Ondergrens ● Bovengrens ● Correlatie

Burencontact (NL)

Burencontact (OV)

Burenhulp (NL)

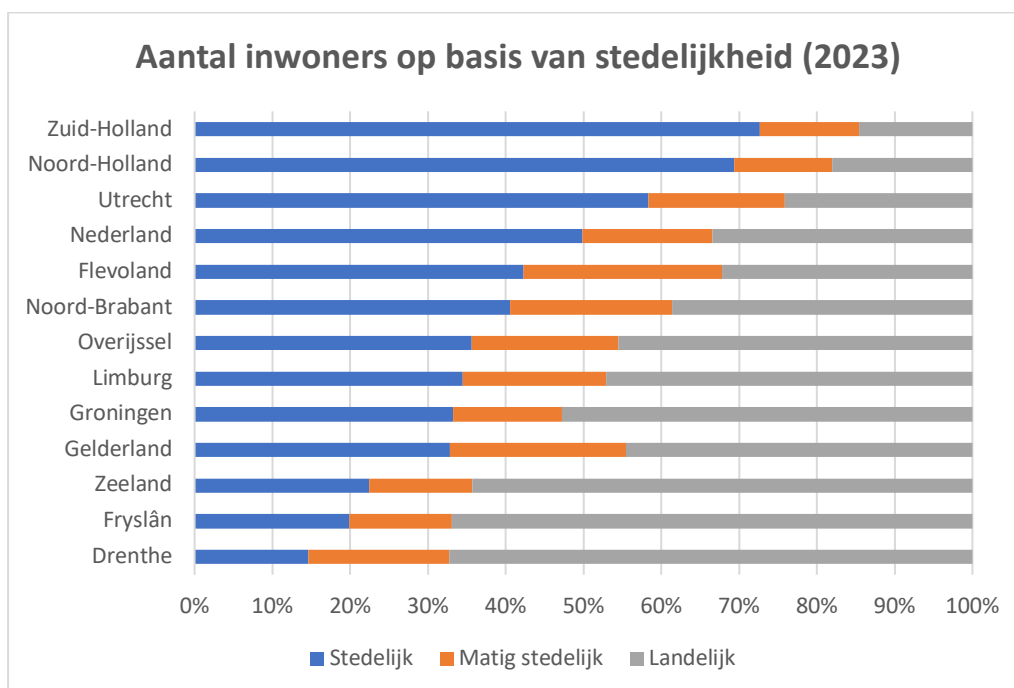
Burenhulp (OV)

N=67.526 (voor NL); N=4.477 (voor OV). De variabelen zijn gestandaardiseerd. Niet significante correlaties zijn weggelaten ($p < 0.05$). De onder- en bovengrens staan voor de waarden van de betrouwbaarheidsinterval van 95%. De scores voor burencontact zijn omgekeerd, waardoor voor beide afhankelijke variabelen geldt dat een positieve relatie staat voor beter burencontact of meer burenhulp.

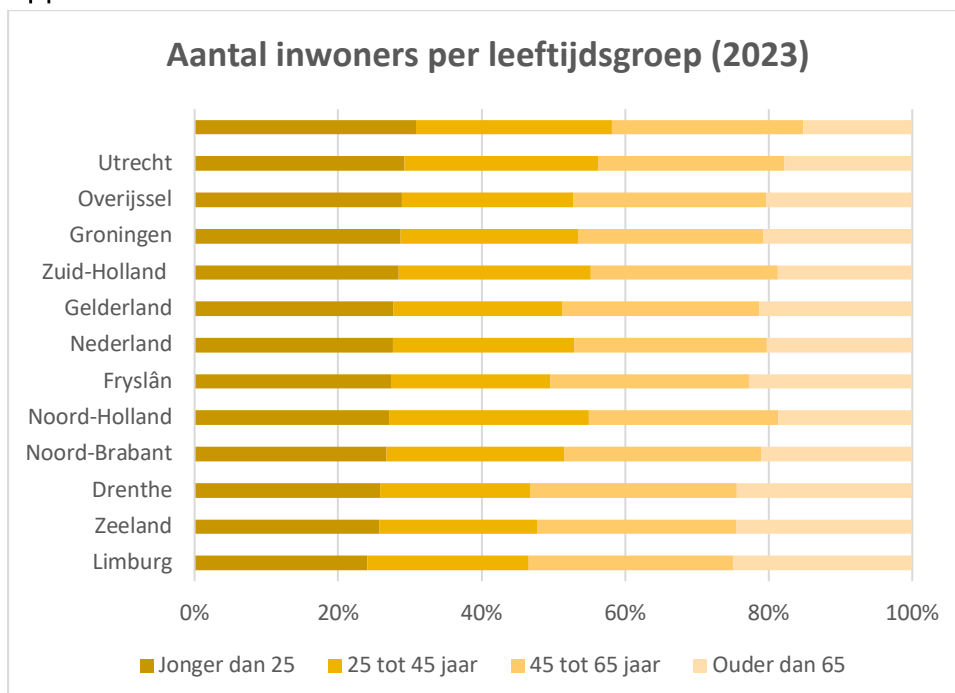
Chart: Bram van Vulpen • Source: CBS, Woononderzoek • Created with Datawrapper

Appendix 6A

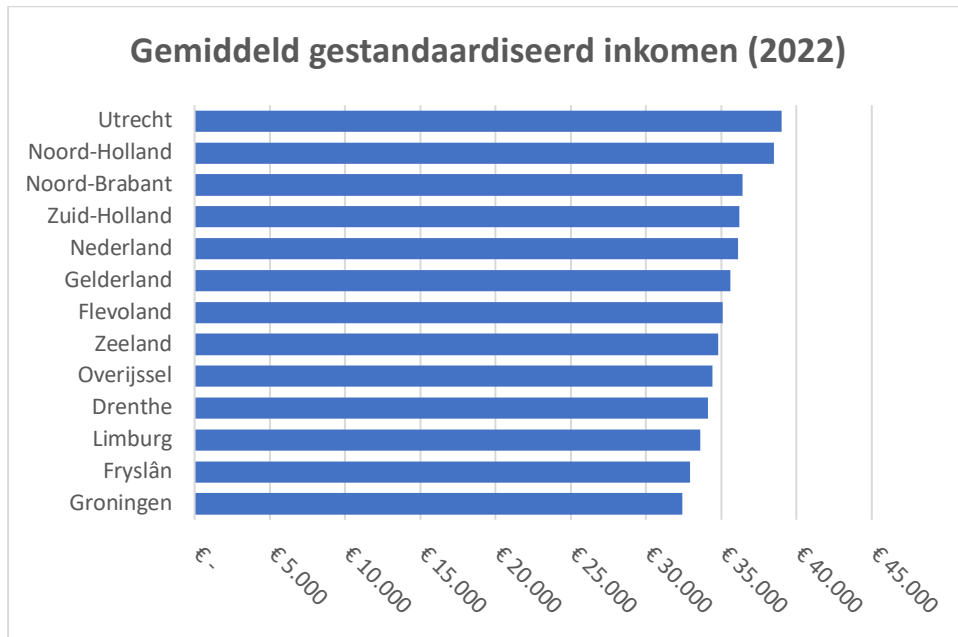

Stedelijkheid op wijkniveau: stedelijk (zeer sterk en sterk stedelijk); matig stedelijk (matig en weinig stedelijk); landelijk (niet-stedelijk).

Appendix 6B

Appendix 6C

Appendix 7

Enkele suggesties voor stellingen in toekomstig onderzoek naar noaberschap

	Waarden	Belevingen	Gedragingen
Burencontact (saamhorigheid)	<p>Ik vind het belangrijk dat ik een hechte relatie heb met mijn buren/ buurtbewoners.</p> <p>Ik vind het belangrijk dat in mijn buurt/dorp mensen elkaar groeten op straat.</p> <p>Ik hecht veel waarde aan lokale tradities.</p> <p>Ik vind dat nieuwkomers in de buurt zich moeten aanpassen aan onze lokale manier van leven.</p>	<p>Ik maak graag een praatje met mijn buren/ buurtbewoners.</p> <p>Het contact met mijn buren ervaar ik vooral als hecht tijdens: gezamenlijke activiteiten; dorpsfeesten; lokale tradities; een praatje op straat of in de supermarkt.</p> <p>De saamhorigheid in mijn buurt/dorp is erg sterk.</p> <p>Ik woon in een gezellige buurt/dorp.</p> <p>In mijn buurt/dorp is er veel onderlinge betrokkenheid.</p> <p>In mijn buurt/dorp groeten mensen elkaar op straat.</p>	<p>Met mijn buren onderhoud ik goede vriendschappen.</p> <p>Ik neem vaak deel aan buurtbijeenkomsten en evenementen.</p> <p>Ik spreek mijn buren/ buurtbewoners vooral: op straat, in de supermarkt, als er iets aan de hand is, als ik iets nodig heb van ze, via digitale groepen (zoals whatsapp of facebook), op het schoolplein, langs het sportveld, in de kerk, tijdens visite, tijdens verjaardagen, tijdens dorps-/ buurtfeesten.</p> <p>Ik spreek mijn buren meer dan één keer per week.</p>
Burenhulp (behulpzaamheid)	<p>Het is belangrijk dat buren en buurtbewoners elkaar bijstaan.</p> <p>Burenhulp is de hoeksteen van onze samenleving.</p>	<p>Ik vind het vervelend als ik mijn buren / buurtbewoners om hulp moet vragen.</p> <p>Ik vind het niet mijn taak om mijn buren / buurtbewoners te helpen.</p> <p>Ik woon in een dorp/ buurt waar inwoners elkaar vaak helpen.</p>	<p>Ik schiet mijn buren regelmatig te hulp.</p> <p>Ik zet mij regelmatig in om de buurt te verbeteren.</p> <p>Ik help regelmatig mensen in mijn buurt met: boodschappen, huisdieren, pakketjes, etc.</p>
Burenplicht (getrouwheid)	<p>Ik vind het belangrijk dat in mijn woonomgeving mensen omzien naar elkaar en klaarstaan voor elkaar.</p>	<p>Als nood roept staat men in mijn buurt/dorp men direct voor elkaar klaar.</p>	<p>Wanneer mijn buur een ongeluk heeft gehad of ziek is dan help ik hem/haar, bijvoorbeeld door een maaltijd langs</p>

	<p>Als ik hulp geef aan een van mijn buurtbewoners dan verwacht ik ook hulp terug te krijgen wanneer ik dat nodig heb.</p> <p>Buren en buurtbewoners horen elkaar trouw te zijn.</p> <p>Burenhulp is de hoeksteen van een goede samenleving.</p>	<p>Als een buur/buurtbewoner iets nodig heeft, dan sta ik gelijk klaar om hem/haar bij te staan.</p> <p>In mijn buurt/dorp gelden sterke verwachtingen over hoe je je hoort te gedragen.</p> <p>In mijn buurt/dorp heerst er een sterke sociale controle.</p>	<p>te brengen.</p> <p>Ik hoef niet gauw om hulp te vragen, dat bieden buren/buurtbewoners uit zichzelf aan.</p>
Burenafhankelijkheid (lotsverbondenheid)	Ik vind het belangrijk dat ik niet afhankelijk ben van mijn buren/buurtbewoners.	<p>In mijn woonomgeving is men sterk op elkaar aangewezen.</p> <p>Ik merk dat ik regelmatig afhankelijk ben van mijn buren.</p> <p>Soms zijn buren of buurtbewoners de enige die mij kunnen helpen.</p> <p>In mijn buurt zijn gezamenlijke initiatieven nodig om elkaar te helpen.</p>	<p>De afgelopen tijd heb ik de hulp van mijn buren meerdere keren moeten inschakelen omdat ik niet anders kon.</p> <p>Ik heb meerdere keren een buur te hulp moeten schieten vanwege de afstand tot voorzieningen, zoals het aanbieden van vervoer.</p>